

**MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE KADINLARIN
TOPLUMSAL STATÜSÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
ARAŞTIRILMASI**

Esra GÜNEY

**Doktora Tezi
Ekonometri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Ömer ALKAN
İkinci Danışman: Doç. Dr. Mücahit AYDIN
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANA BİLİM DALI

Esra GÜNEY

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE KADINLARIN
TOPLUMSAL STATÜSÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
ARAŞTIRILMASI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Ömer ALKAN

İkinci Danışman: Doç. Dr. Mücahit AYDIN

ERZURUM- 2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " Makroekonomik Göstergeler İle Kadınların Toplumsal Statüsü Arasındaki İlişkinin Araştırılması " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim * .

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

29/11/2024

Esra GÜNEY

Ashlı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Ömer ALKAN danışmanlığında, Esra GÜNEY tarafından hazırlanan bu çalışma 29 /11/ 2024 tarihinde savunulmuş ve Ekonometri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Aşır GENÇ	İmza: ..	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Erkan OKTAY	İmza: ..	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Ömer ALKAN	İmza: ..	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ	İmza: .	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Hayri ABAR	İmza: ..	Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
Enstitü Müdürü
Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TEMEL GÖSTERGELER.....	5
1.1.1. Kadın İşgücü Kavramı	5
1.1.2.Kadın Doğurganlık Oranı	9
1.1.3. Kadın Okullaşması	11
1.1.4. Kadın Milletvekili Oranı	14
1.2. MAKRO GÖSTERGELER	19
1.2.1. Ekonomik Büyüme.....	19
1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım	25
1.2.3. Enflasyon.....	28
1.2.4. İşsizlik	30
1.2.5. Ekolojik Ayak İzi	33

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. KADIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANI İÇİN AMPİRİK ÇALIŞMALAR ...	35
2.2. KADIN OKULLAŞMASI İÇİN LİTERATÜR TARAMASI.....	39
2.3. EKOLOJİK AYAKİZİ İÇİN ALAKALI LİTERATÜR TARAMASI.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK METODOLOJİ

3.1. PANEL VERİ ANALİZİ	46
3.2. YATAY KESİT BAĞIMLILIĞI TESTİ	50
3.3. HOMOJENİTE TESTİ	52
3.4. PANEL BİRİM KÖK TESTİ.....	54
3.5. PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ	57
3.6. PANEL UZUN DÖNEM KATSAYI TAHMİNİ.....	60
3.6.1. Ortalama İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects (CCE)) Tahmincisi	60
3.6.2. Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group (AMG)) Tahmincisi	61
3.7. PANEL NEDENSELLİK TESTİ	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK ANALİZ

4.1. KİKO MODEL VERİ SETİ, MODEL, AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	66
4.1.1. Veri Seti.....	66
4.1.2. Model	69
4.1.3. Bulgular ve Değerlendirme	70
4.1.3.1. Homojenite Test Bulguları	71
4.1.3.2. Panel Birim Kök Test Bulguları.....	71
4.1.3.3. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları.....	72
4.1.3.3.1. CCE Tahmin Bulguları	72
4.1.3.3.2. AMG Tahmincisi Test Bulguları	74
4.1.3.4. Panel Nedensellik Testi Bulguları.....	75
4.2. KO MODEL VERİ SETİ, MODEL, AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	78
4.2.1. Veri Seti.....	78
4.2.2. Model	83
4.2.3. Bulgular ve Değerlendirme	83
4.2.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları	84
4.2.3.2. Homojenite Test Bulguları.....	84

4.2.3.3.	Panel Birim Kök Test Bulguları.....	85
4.2.3.3.1.	CCE Tahmin Bulguları	86
4.2.3.3.2.	AMG Tahmincisi Test Bulguları	87
4.2.3.4.	Panel Nedensellik Testi Bulguları.....	88
4.3. EA MODEL VERİ SETİ, MODEL, AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME		91
4.3.1.	Veri Seti.....	91
4.3.2.	Model	93
4.3.3.	Bulgular ve Değerlendirme	94
4.3.3.1.	Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları	94
4.3.3.2.	Homojenite Test Bulguları.....	95
4.3.3.3.	Panel Birim Kök Test Bulguları.....	96
4.3.3.4.	Panel Eşbütünleşme Test Bulguları.....	96
4.3.3.4.1.	CCE Tahmin Bulguları	97
4.3.3.4.2.	AMG Tahmincisi Test Bulguları	98
4.3.3.5.	Panel Nedensellik Testi Bulguları.....	99
TARTIŞMA		102
SONUÇ.....		106
KAYNAKÇA		111
ÖZGEÇMİŞ.....		133

ÖZET

DOKTORA TEZİ

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE KADINLARIN TOPLUMSAL
STATÜSÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ARAŞTIRILMASI

Esra GÜNEY

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ömer ALKAN
İkinci Danışman: Doç. Dr. Mücahit AYDIN

2024, 146 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Ömer ALKAN
Prof. Dr. Erkan OKTAY
Prof. Dr. Aşır GENÇ
Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ
Doç. Dr. Hayri ABAR

Küreselleşmeyle birlikte gelişen teknoloji, istihdamın çeşitlenmesine, eğitim kalitesinin yükselmesine, eğitilmiş bireylerin sayısının artmasına yol açmıştır. Bu süreç, kadınların toplum içerisindeki rollerinin değişmesine ve toplumların kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bununla birlikte kadınlara toplumsal bakış açısı değişerek kendilerine atfedilen geleneksel iş rollerinden erkeklerin hâkim olduğu alanlara geçişini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, seçilmiş G20 ülkelerinin makroekonomik göstergeleri ile farklı coğrafyalardan ve kültürlerden gelen kadınların toplumsal statü göstergeleri arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerinin panel veri analiziyle incelemesidir. Çalışma sonucunda, oluşturulan modellerin çoğunlukla anlamlı olduğu ve kadınların hem toplumsal hem de ülke ekonomisi için önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kadınların hem toplum hem de ekonomi için göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle Türkiye’de kadın doğurganlığın artmasıyla birlikte kadın işgücüne katılımının arttığı tespit edilen önemli sonuçlar arasındadır. Bu kapsamda, kadınların istihdama teşvik edilmesi, kadınlar için doğum sonrası bebek bakımının kolaylaştıracak imkanların sağlanması ve eğitime olan yatırımların artırılmasıyla bölgesel farklılıkların giderilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Panel Veri Analizi, G20 Ülkeleri, Kadının Toplumsal Statü Göstergeleri

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MACROECONOMIC
INDICATORS AND SOCIAL STATUS OF WOMEN
Esra GÜNEY**

**Advisor: Prof. Dr. Ömer ALKAN
Co-advisor: Doç. Dr. Mücahit AYDIN**

2024, 146 page

**Jüri: Prof. Dr. Ömer ALKAN
Prof. Dr. Erkan OKTAY
Prof. Dr. Aşır GENÇ
Assoc. Prof. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ
Assoc. Prof. Dr. Hayri ABAR**

Developing technology together with globalisation has led to diversification of employment, improvement in the quality of education and an increase in the number of educated individuals. This process has significantly contributed to the change in women's societal roles and the development of societies. In addition, the social perspective on women has changed, facilitating their transition from the traditional job roles attributed to them to areas dominated by men. In this context, this study aims to examine the short and long-term relationships between macroeconomic indicators of selected G20 countries and social status indicators of women from different geographies and cultures through panel data analysis. As a result of the study, it is found that the models are mostly significant and that women are important for both the social and national economy. These results show that women, who constitute a significant portion of the population, should not be ignored for both society and economy. Especially in Turkey, it is among the important results that women's labour force participation increases with the increase in female fertility. In this context, it is recommended that regional differences should be eliminated by encouraging women to employment, providing opportunities to facilitate postnatal baby care for women and increasing investments in education.

Keywords: Panel Data Analysis, G20 Countries, Women's Social Status Indicators

KISALTMALAR DİZİNİ

AMG	: Augmented Mean Group
CADF	: Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller
CCE	: Common Correlated Effects
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EA	: Ekolojik Ayakizi
EB	: Ekonomik Büyüme
ENF	: Enflasyon
GFN	: Global Footprint Network
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Modeli
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IPU	: Uluslararası Parlamenter Birliği
İS	: İşsizlik
KDO	: Kadın Doğurganlık Oranı
KİKO	: Kadın İşgücüne Katılım Oranı
KMO	: Kadın Milletveekili Oranı
KO	: Kadın Okullaşması
MADF	: Multivariate Augemented Dickey Fuller
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SURADF	: Seemingly Unrelated Regression Augemented Dickey Fuller
UN	: United Nations
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
WDI	: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (KİKO).....	8
Şekil 2. Kadın Doğurganlık Oranı (KDO).....	10
Şekil 3. Küresel Ölçekte KO.....	13
Şekil 4. Kadın Parlamentodaki Koltuk Sayısı.....	17
Şekil 5. 1995-2024 Yılları Arasında Parlamentolardaki kadınların Dünya ve Bölge Ortalamaları (%).....	18
Şekil 6. Dünya'daki EB Oranları	20
Şekil 7. Dünya'daki Toplam DYY Oranları	27
Şekil 8. Enflasyon Oranları.....	29
Şekil 9. Dünya'daki İşsizlik Oranları	32
Şekil 10. Küresel EA	34

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. KİKO ve EB	35
Tablo 2. KİKO ve İşsizlik	37
Tablo 3. KİKO ve KDO	38
Tablo 4. KO/ Toplam Okullaşma ve DYY/EB	40
Tablo 5. KO ve KİKO/İşsizlik	42
Tablo 6. EA/Çevresel Kalite ve EB.....	44
Tablo 7. 1997-2002 Yılları İçin Ekonomik Büyüme Oranları	46
Tablo 8. 1973 Yılına Ait Ekonomik Büyüme Oranları	47
Tablo 9. 1973-1977 Yılları Arasında Ekonomik Büyüme Oranları	47
Tablo 10. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar	67
Tablo 11. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler	70
Tablo 12. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	70
Tablo 13. Delta Test Sonuçları	71
Tablo 14. CIPS Panel Birim Kök Test Sonuçları	71
Tablo 15. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	72
Tablo 16. CCE Tahmin Sonuçları.....	73
Tablo 17. AMG Tahmin Sonuçları	74
Tablo 18. KİKO-KDO Panel Nedensellik Testi Sonuçları	75
Tablo 19. EB-KİKO Panel Nedensellik Testi Sonuçları	76
Tablo 20. KİKO-İS Panel Nedensellik Testi Sonuçları.....	77
Tablo 21. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar	82
Tablo 22. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler	83
Tablo 23. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	84
Tablo 24. Delta Test Sonuçları	85
Tablo 25. CIPS Panel Birim Kök Test Sonuçları	85
Tablo 26. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	86
Tablo 27. CCE Tahmin Sonuçları.....	86
Tablo 28. AMG Tahmin Sonuçları	87
Tablo 29. KO-KİKO Panel Nedensellik Testi Sonuçları	89
Tablo 30. KO-DYY Panel Nedensellik Testi Sonuçları.....	89
Tablo 31. ENF-KO Panel Nedensellik Testi Sonuçları	90

Tablo 32. KO-KDO Panel Nedensellik Testi Sonuçları	90
Tablo 33. KO-IS Panel Nedensellik Testi Sonuçları	91
Tablo 34. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar	93
Tablo 35. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler	94
Tablo 36. Yatay kesit bağımlılığı Test Sonuçları	95
Tablo 37. Delta Test Sonuçları	95
Tablo 38. CIPS Panel Birim Kök Test Sonuçları	96
Tablo 39. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	96
Tablo 40. CCE Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	97
Tablo 41. AMG Tahmin Sonuçları	98
Tablo 42. EA-KMO Panel Nedensellik Testi Sonuçları	99
Tablo 43. EA-EB Panel Nedensellik Testi Sonuçları.....	100

ÖNSÖZ

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışma, Erzurum Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (SDK-2022-11469) tarafından desteklenmiş olup Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ömer ALKAN yöneticiliğinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu çalışma 100/2000 Doktora Projesi ile YÖK tarafından desteklenmiştir.

Akademik yolculuğumda lisans seviyesinden doktora seviyesine kadar gelmemde büyük emek veren, tez çalışmamı başarıyla tamamlamamı sağlayan ve çok değerli tecrübelerini benimle paylaşmaktan hiç çekinmeyen kıymetli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ömer Alkan'a en derin duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin ortaya çıkış aşamasından yazım aşamasına kadar desteğini esirgemeyen, tez yazma sürecinde bilgi ve birikimlerinden yararlandığım değerli danışmanım Sayın Doç. Dr. Mücahit AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayatım boyunca daima desteğini hissettiğim, birçok konuda yardımını benden esirgemeyen çok değerli hocam Okt. Rahmi KARADABAĞ'a sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunmaktan gurur duyarım.

Yolumun kesiştiği ve hayatımda büyük öneme sahip olan kıymetli dostlarıma daima yanımda oldukları için ve bana güzel motivasyonlar sağladıkları için teşekkürlerimi sunmaktan onur duyarım.

En kıymetli teşekkürlerimden birini de sevgili aileme sunarım. Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi her zaman yanımda olan, pes etmemem için beni teşvik eden daima varlığını hayatımın her anında hissettiğim, yüzümdeki tebessümün en büyük sebebi olan varlıklarına her an şükrettiğim çok kıymetli sevgili babam Mehmet GÜNEY'e, canım annem Gülser GÜNEY'e ve çıktığım bu yolda bana ışık olup yolumu aydınlatan çok kıymetli ablalarım Büşra GÜNEY ve Kübra GÜNEY'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum, 2024

Esra GÜNEY

GİRİŞ

Günümüz dünyasında küreselleşmenin giderek etkisini artırması, birçok alanı derinden etkilemiştir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte gelişen teknoloji, istihdamın çeşitlenmesine, eğitim kalitesinin ve eğitilmiş insan sayısının artmasına, çevre koşullarının değişmesine neden olmuştur. Ancak bu olumlu gelişmelerin etkileri kadınlar üzerinde, erkeklerle aynı şekilde vuku bulmamıştır.

Geçmişten günümüze kadınlar, erkeklere kıyasla daha az iş gücüne katılmakta, daha düşük veya daha kısa süreli eğitim almakta ve daha az gelir getiren işlerde çalışmaktadır. İlk dönemlerde kadınlar genellikle yiyeceğin toplanmasıyla ve ev işleriyle ücretsiz aile işçisi konumunda uğraşırken Sanayi Devrimi (1760) ile işgücünde ücretli olarak yer almaya başlamışlardır. Zamanla kadınların işgücünde varlığı hissedilmeye başlanmış ve en büyük artış II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrası olmuştur. Özellikle küreselleşmeyle birlikte eskiden yalnızca erkeklerin çalıştığı alanlarda artık kadınların da yer alması ve nitelikli iş gücünde kadınların istihdam edilmesi, istenilen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, kadın nüfusu ile karşılaştırıldığında kadınların istihdamdaki varlığı hâlâ istenilen seviyelere ulaşamamıştır.

Özellikle kadının iş hayatında olması sadece kendi refah düzeylerine sağladıkları katkı ile sınırlı değildir. Toplumsal gelişimin ve sürdürülebilir verimliliğin devamı için nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kadınların aktif olarak ekonomide yer alması illerin, bölgelerin ve ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin artması ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çalışan kadın, ekonomik anlamda özgür olmasının verdiği güçle kendi ayakları üzerinde rahatlıkla durabilecektir. Elbette bu durum sadece kadınların iş hayatına girmesiyle sağlanmamaktadır.

Artan nitelikli istihdama olan talep eğitimde cinsiyet eşitliğini gündeme getirerek eğitimin yaygınlaşması, kadınların eğitim seviyesinin artırılması nitelikli kadınların yetiştirilmesine olanak sağlamakta ve kadınların sosyal statüsünü artırarak daha yüksek gelir elde etmesine imkân vermektedir. Bu durum yalnızca kadınların toplumsal statüsünü iyileştirmekle kalmaz, sürdürülebilir bir ekonominin inşasında katkı sağlamaktadır.

Geçmiş dönemden beri farklı disiplinlerle kadının toplumsal statüsü araştırılmakta ve çeşitli farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik, araştırma metodolojisi

değiştirilerek yenilenmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde destekli suçlar elde edilmesine karşılık farklı sonuçlara da ulaşılabilmektedir. Nitekim kadının toplumsal statüsünü araştıran çalışmalarda anlamlı bir ilişki bulunsa dahi, bu ilişkinin yönünün farklı olduğu gözlemlenmektedir. Bu farklılığın, kullanılan veri aralığından, yatay kesit birim farklılıklarından ve analiz yöntemlerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, yapılan bu çalışmalar doğrultusunda, ekonomik büyüme (EB), işsizlik ve kadın doğurganlık oranı (KDO) değişkenlerinin, kadın işgücüne katılım oranının (KİKO) önemli belirleyicileri olduğu görülmektedir.

Nitelikli insan gücünün artan önemi okullaşma konusunu gündeme getirmiş ve bu alanda nitel ve nicel çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Özellikle istihdama katılımın kadınlar özelinde çalışmaya başlanması, okullaşma konusunun da kadınlar özelinde çalışmaya başlanmasına sebep olmuştur. Geçmiş dönemlerde yapılan çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla Kadınlar için okullaşma göstergesi olarak ilköğretim okullaşma oranı dikkate alınmış, daha sonraki süreçlerde ise ortaöğretim okullaşma oranı çalışmalarda yerini almıştır. Ancak küreselleşmeyle birlikte artan eğitim yatırımları, alınan eğitimin süresinin uzamasına ve daha nitelikli kişilerin yetişmesine sebep olmuştur. Bu sebeple ele alınan çalışmalarda ortaöğretim okullaşma oranı yerini yükseköğretim okullaşma oranına bırakmıştır. Bununla birlikte yapılan çalışmaların çoğunda kadın okullaşması bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Bağımlı değişken olarak modele dahil edilen çalışmalar ise mikro ölçekli olup makro değişkenlerle sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan ve modelde bağımsız değişken olarak kadın okullaşmanın yer aldığı çalışmaların nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde EB ile KO oranı arasında anlamlı ancak bazen tek yönlü bazen de çift yönlü bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple EB ile KO arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir.

KO ile KDO arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu yapılmış çalışmalarla görülmektedir. Özellikle yüksek oranda eğitim harcaması yapan ekonomilerin, düşük doğurganlık oranına, yüksek kadın işgücü katılım oranına ve sürekli büyümeye sahip olduğu ifade edilmektedir. Yapılan çalışmaların çoğunda KDO'nun bağımsız değişken olduğu görülmektedir. Modele bağımsız değişken olarak dahil edilen KDO, erken yaşta yapılan evliliklerden veya beraberliklerden sonra çocuk sahibi olan kadınların yükseköğretime katılıp katılmama durumunun incelenmesini sağlamaktadır. Bu

doğrultuda KO durumu, yalnızca nitelikli işgücüne katılımının bir belirleyicisi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu bağlamda, kadın okullaşmasının aynı zamanda işgücü piyasasında ve diğer ekonomik-sosyal göstergelerin bir sonucu olarak incelenmesi, literatürdeki önemli bir eksikliktir. Bu eksikliğin giderilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini, sürdürülebilir ekonomik kalkınma hedeflerini ve küreselleşmeyle birlikte artan nitelikli işgücünü etkileyen önemli bir etken olduğundan, bu tür bir yaklaşım literatürdeki boşlukları doldurma potansiyeline sahiptir.

Hemen hemen tüm istihdam alanlarına girmeye başlayan ve gitgide ekonomilerde varlığı artan kadınların siyasete girmesiyle çevreye daha duyarlı çözümlerin de ortaya çıkmaktasına sebep olmuştur. Çevre üzerine yapılan sayısız ampirik çalışmalara kıyasla kadın temsiline çevre üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı çalışma bu alanın incelenmeye değer olduğunu göstermektedir. Yapılan sınırlı çalışmalar kadın temsiline çevre kalitesi üzerine anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, EB ve kadın temsiline çevre üzerindeki etkisi beraber ele alınarak ülkeler bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Bir ülkenin sürdürülebilir büyümesi, makroekonomik ve sosyoekonomik göstergelere bağlıdır. Ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan kadınlar ise sürdürülebilir büyüme için göz ardı edilemeyecek öneme sahiptir. Nitekim kadınların artan eğitim düzeyleriyle ekonomiye katkıda bulunması, makroekonomik göstergelere ilişkin toplum algılarını ortaya koyarak, aile ve kadın eğitime yönelik ilgililere önemli bilgiler sunabilir.

Kadın ve aile konuları geçmişten günümüze kadar araştırma konusu olmuş ve farklı disiplinler tarafından incelenmiştir. Fen bilimciler kadınların daha çok doğurganlığıyla, ülkenin nüfus yapısıyla ve kadın hastalıklarıyla ilgilenirken, sosyal bilimciler çok uzun yıllardır cinsiyet ve cinsiyet eşitsizliği konularıyla ilgilenmektedirler. Ancak bu konu artık günümüzde sadece sosyal bilimciler tarafından değil farklı disiplinler çerçevesinde farklı yaklaşımlarla araştırma konusu haline gelmiştir. Son yıllarda iktisatçılar, kadınların yaşam koşulları göstergeleriyle kısa ve uzun dönem için makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi test etmektedirler. Bu bağlamda yapılan bu çalışma ülkelerin makroekonomik-sosyoekonomik göstergelerinin kadınların toplumsal statüsü üzerindeki etkisini incelemek için G20 ülkelerini ele almaktadır.

G20, 1999 yılında Berlin’de yapılan toplantıya katılım sağlayan ülkelerin oluşumu ile ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren G20 ülkelerinden ayrılan veya katılım sağlayan bir ülke olmamıştır. G20 ülkeleri; Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Japonya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Güney Kore, Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği’ni temsilen Avrupa Komisyonu’ndan oluşmaktadır. G20 ülkelerindeki kadına ait makro veriler (kadın işgücü, kadın okullaşması, kadın parlamenter sayısı, kadın doğurganlık oranı) ile makroekonomik ve sosyoekonomik göstergeler arasındaki ilişki incelenecektir. Yapılacak bu çalışma tek denklemlilikli bir çalışma olmayıp birçok değişkenin dahil edildiği çok denklemlilikli kapsayıcı bir çalışma olarak planlanmaktadır. Çalışma bir taraftan G20 ülkelerinde kadına ait makro veriler ile makroekonomik ve sosyoekonomik göstergeler arasındaki ilişkilere ışık tutarken diğer taraftan hem Türkiye hem de G20 ülkeleri için kıyaslama imkânı vermektedir. Bunun yanı sıra geçmiş çalışmalardan elde edilen ve kadın göstergelerine ilişkin net olmayan sonuçlar, farklı coğrafyalardan, gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklı olan ve çeşitli kültürel bağlamlarda yetişmiş kadınların makro anlamda yarattıkları etkilerin incelenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca kullanılan güncel ekonometrik yöntemlerle G20 ülkeleri özelinde yapılmış çalışmaların yeniden incelenmesine olanak sağlayacaktır. Farklılıkların bölgesel ve ekonomik gelişmişlik düzeyine göre nasıl şekillendiği, daha kapsamlı ve güncel veriler ışığında değerlendirilecektir. Bu sayede, kadınların makroekonomik ve sosyoekonomik göstergeler üzerinde uzun ve kısa dönemli etkiler incelenmeye çalışılacaktır ve bu doğrultuda daha işlevsel ve bilinçli tavsiyelerde bulunulabilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, kadınların çalışma hayatındaki yeri ve toplumdaki değerli konumu göz önüne alınarak, kadın göstergelerine ilişkin temel makro kavramlar incelenecektir. İşgücü, işgücüne katılım oranı, kadın işgücü, kadın işgücüne katılım oranı, istihdam, istihdam oranı, kadın doğurganlık oranı, kadın okullaşma oranı ve siyasi gösterge olarak kadın milletvekili oranı gibi genel ve temel göstergeler detaylandırılacaktır. Bu kavramların açıklanmasında Dünya Bankası'ndan elde edilecek istatistiksel veriler kullanılacaktır. Kadın göstergelerine etki edebileceği düşünülen ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırım, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik değişkenler ele alınacak ve kapsamlı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. TEMEL GÖSTERGELER

1.1.1. Kadın İşgücü Kavramı

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yayınladığı bilgiler doğrultusunda; işgücü, *“istihdamda olanlar ile işsizlerin toplamı”*, işgücüne katılım oranı; *“İşgücünün, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranı”* şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımda yer alan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus ise *“Üniversite yurtları, yetiştirme yurtları (yetimhane), huzurevleri, özel nitelikteki hastane, hapishane, kışla vb. yerlerde ikamet edenler dışında kalan 15 yaş ve üzeri nüfus”* şeklinde ifade edilmektedir. İstihdam; *“işbaşında olanlar (Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans haftası içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir) ve işbaşında olmayanlar (Bir işi olan ancak referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi; işten uzak kalma nedenine göre işi ile bağlantısı devam ediyor ise istihdamda sayılmaktadır) grubuna dahil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus, istihdam edilen nüfustur”*, istihdam oranı ise *“İstihdamın, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır”* şeklinde tanımlanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023:7-8). Bu kavramların daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için, kadın işgücüne katılımın tarihsel gelişimi ayrıntılı olarak incelenmelidir. Nitekim kadınların işgücü

piyasalarına katılımı, tarih boyunca toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlerle şekillenmiş ve dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda, ilk dönemlerden günümüze kadar olan kadın işgücüne katılım süreci tarihsel olarak bahsedilmiştir.

“Avcı-toplayıcı” dönemi, toplumlarda erkeklerin avcılık yaparken, kadınların bitkisel gıdaları toplamak suretiyle iş bölümüne dayalı çekirdek aile yapılarının oluşturulduğu dönemi ifade etmektedir (Gurven ve Hill, 2009: 51). Bu dönemde erkekler avcılıkla meşgul olurken, kadınlar ise bitki toplama, ev/aile işlerinin yürütülmesi gibi çeşitli görevlerle ilgilenmişlerdir (Dalkıranoglu, 2006: 8)

“Kölelik ve tutsaklık” dönemi; ilkel toplumlardan 5. yüzyıla kadar devam eden uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde işgücü, dönemin toplumsal yapısını oluşturan kölelerden oluşmuştur. Kölelik sisteminde, köleler çoğunlukla savaş sonucunda esir düşen insanlar arasından seçilmiştir. Savaş esirleri, cinsiyet gözetmeksizin hem kadınları hem de erkekleri kapsadığından, bu dönemde kadınların da işgücüne katılması dolaylı yoldan söz konusu olmuştur (Yurdakul, 1994: 14-15).

11. ve 13. yüzyıllar arasındaki dönemde ise “Lonca” düzeni hakimiyet kazanmıştır. Dönemde başlayan sanat kollarının gelişmesiyle beraber sanayi kollarında kadınlar çalışmaya başlamış hatta yalnızca kadınların çalıştığı iş kolları ortaya çıkmıştır. Bu olumlu gelişmelere rağmen kadınlar çalıştığı yerlerde, en üst statüye getirilmemiş hatta kadını ön plana çıkaran bu gibi durumlar yasaklanmıştır. Lakin bu dönemde kadınlar istihdamda karın tokluğuna olsa bile belirli bir ücret karşılığında yer almış ancak özgür işçi özelliğine ulaşamamıştır (Yurdakul, 1994: 18-19).

18. yüzyılda başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan “*Sanayi Devrimi*” tarihte yeniliklerin yapıldığı dönem olarak ifade edilmektedir (Allen, 2011: 357). Bu dönemde, birçok alanda önemli gelişmeler ve ilerlemeler kaydedilmiş olup, uzun vadede en dikkate değer sonuçlarından biri, “*kadınların özgürleşmesi*” yönünde atılan adımlardır. Bu gelişmeler işgücü piyasasını derinden etkilemiş ve işveren/çalışan kavramlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, kadınlar da emek piyasasında boy göstermeye başlamış ve ücretli işçi statüsünde kendilerine yavaş yavaş yer edinmiştir (Bythell, 1993: 31).

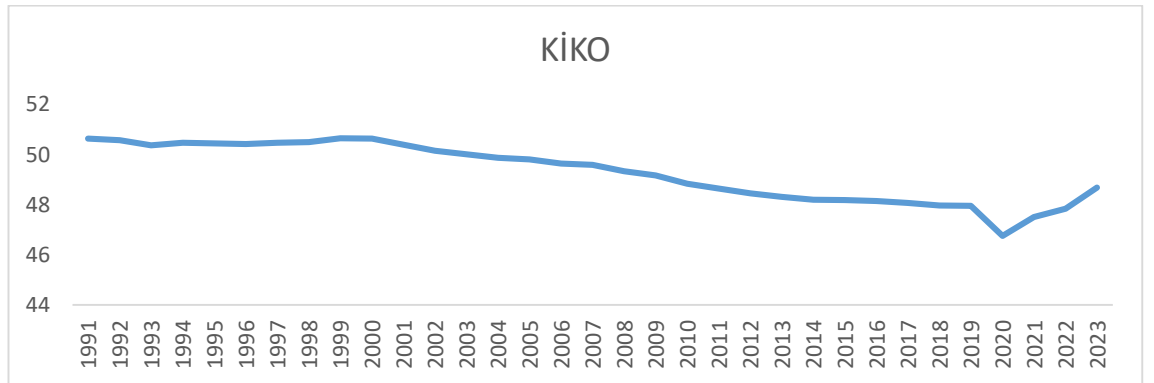
Sanayi devriminden sonra kadınların işgücünde daha belirgin bir şekilde yer almalarını etkileyen diğer önemli faktörler, dünya savaşları olmuştur. Savaşlar sırasında

erkeklerin büyük çoğunluğunun cepheye gitmesiyle (Rose, 2018 :674), üretimin aksatılmaması adına kadınlar işgücü piyasasına dahil edilmiştir. Bu süreç, işgücünde kadınlara yönelik talebin artmasına dolayısıyla kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselmesine yol açmış (Rose, 2018 :673; Rosenfeld, 1996: 199-201) ve kadınlara yönelik bazı kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur (Falconi vd., 2020: 543; Barnett, 2004: 669). Ancak, 1929 yılında gerçekleşen ekonomik krizle ortaya çıkan işsizlik sorunu, kadınları da etkilemiş ve bu dönemde kadınlarda işsizlikle mücadele etmiştir.

Takip eden dönemde yaşanan ve büyük bir yıkımla sonuçlanan II. Dünya Savaşı'nda ise kadınlar tekrar istihdamda yerini alarak erkeklere alternatif işgücü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Yılmaz vd., 2008: 92). II. Dünya Savaşı sırasında, kadınların işgücüne katılımını etkileyen önemli motivasyonlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, kadınların işgücüne katılım oranlarının önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiş ve bu artış, emek arzı ve talebi açısından derinlemesine değerlendirilmiştir. Emek arzı açısından incelendiğinde, kadınların işgücüne katılma sebepleri iki ana başlıkta incelenebilir. Kadınların bir kısmı, vatanseverlik duygusuyla harekete geçmişken, diğerleri ise ailedeki reisi oluşturan erkek ferdin savaşa gitmesi ile ortaya çıkan ekonomik sorunlarla başa çıkma stratejileri olarak işgücüne dahil olmuştur. Emek talebi açısından değerlendirildiğinde; savaşa gitmiş olan erkek fertlerden kaynaklanan istihdamda oluşan işgücü talebi artmış böylece işgücü ücretlerin de artmasına sebep olmuştur. Nitekim bu durumun da kadınların istihdama katılmasını olumlu etkilediği düşünülmektedir (Özer ve Biçerli, 2003: 58). Savaşlar sadece kadın istihdama katılmasını teşvik etmemiş veya kadın istihdam ücretlerinin artmasına sebep olmamıştır. Savaşlar aynı zamanda kadınların işgücüne katılım devamlılığını da etkilemiştir. Daha küçük yaşta yapılan evlilikler ile erken yaşta anne olmaktan dolayı bekar ve çalışabilecek kadın sayısı gitgide azalmıştır. Bu sebeple çocuk bakımını tamamlamış evli kadınlar istihdama yönelmiştir. Bu kadınlar “normatif” olarak adlandırılan, istihdama katıldıktan sonra evlilik veya çocuk sahibi olunca istihdamdan ayrılan, sonrasında ise çocuk yetiştirme sürecini tamamladıktan sonra tekrar istihdama dönüş ve emeklilik şeklinde M tipi istihdam süreci yaşamaktadır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tarz çalışan kadın şekilleri de değişmiş ve istihdama katılan kadınların hayatları boyunca işgücüne devam etme eğiliminde oldukları belirlenmiştir (Rosenfeld, 1996: 199-201).

Yıllardır farklı disiplinler için araştırma konusu olan işgücüne katılım, kadınların daha fazla iş hayatına katılmasıyla birlikte kadınların işgücüne katılımı şeklinde araştırmaya devam etmiştir. 1890'lı yıllardan itibaren kadın işgücündeki kademeli artış alanda öncü çalışmalardan biri olan Mincer (1962) çalışmasıyla birlikte kadın işgücü ücretlerindeki farklılıkların araştırılmasına sebep olmuş ve kadın ücretlerindeki kademeli artışın açıklanmasına katkı sağlamıştır (Mincer, 1962: 98-104).

Kadınların işgücüne katılım oranı ise toplam işgücüne katılma oranı içerisindeki kadınların yüzdesini ifade etmektedir. Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan kadınların olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu oran, kadınların hem ekonomiye hem de işgücüne sağladıkları katkıdan dolayı oldukça önemlidir. Ülkelerin ekonomik koşulları, doğurganlık oranı, eğitim gibi sosyodemografik özellikler dahil olmak üzere kadınların işgücüne katılım oranlarını etkileyen çeşitli faktörler vardır. Araştırmalar, kadınların işgücüne katılım oranlarının farklı bölge ve ülkeler arasında önemli ölçüde farklılıklar olduğunu göstermektedir. Dünyanın en kalabalık ülkeler sıralamasında yer alan Çin ve Hindistan için yapılan çalışmada, erkek işgücüne katılım oranları iki ülkede benzerlik gösterdiğini ifade etse de kadınların işgücüne katılımının farklılaşması bu alanın incelenmeye değer olduğunu göstermektedir (Azam ve Han, 2020: 1).

Şekil 1. Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (KİKO)

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 1’de, 1991-2023 yılları arasında küresel ölçekte kadınların işgücüne katılım oranları incelenmiştir. 1991-2000 döneminde KİKO’nun yaklaşık %50 ile %51 arasında değiştiği ve bu dönemde oranın görece sabit kaldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kadın işgücüne katılım oranı için istikrarlı bir dönem olarak değerlendirilebilir. 2001-2010 döneminde ise oran genel olarak bir düşüş eğilimi

göstermektedir. Önceki on yılda %50 ile %51 arasında seyreden KİKO, bu dönemde %48'e kadar gerilemiştir. Özellikle 2020 yılında KİKO'nun en düşük seviyeye indiği gözlenmektedir. Bu düşüşte çeşitli faktörlerin etkisi olsa bile, COVID-19 pandemisinin yol açtığı küresel ekonomik krizin önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. 2020 sonrasında ise KİKO'nun kademeli bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Genel olarak, küresel ölçekte kadın işgücüne katılım oranının yıllar içinde azalma eğilimi gösterdiği, ancak son yıllarda bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir. Bu dalgalanmaların, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik birçok faktörden etkilendiği düşünülmektedir.

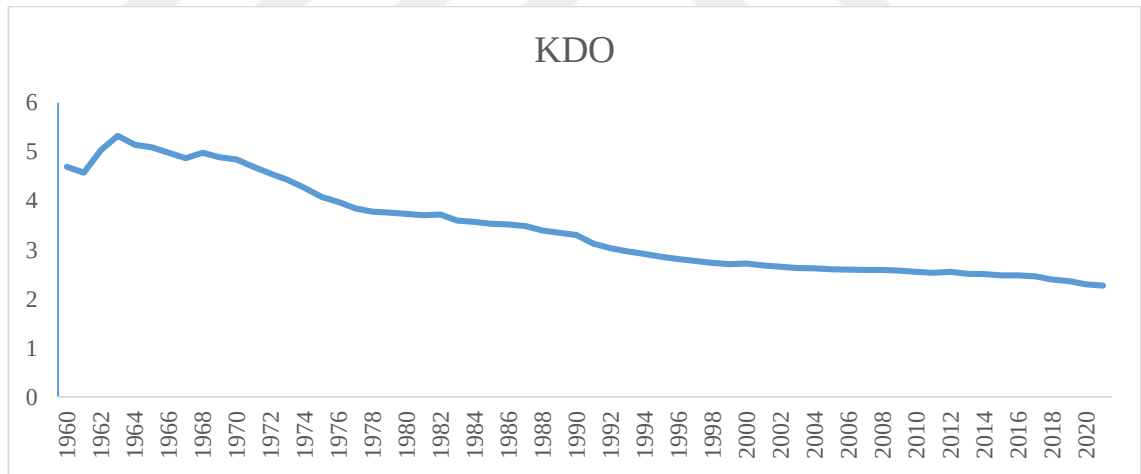
1.1.2.Kadın Doğurganlık Oranı

II. Dünya savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler sadece kadınların iş tecrübesi kazanmalarını sağlamakla kalmamıştır. Bu dönemde gelişen teknolojiler, ev aletlerinde yaşanan ilerleme de kadınların işgücüne katılma kararlarını etkilemiştir. Ev işlerinin bu şekilde kolaylaşması kadınların emek piyasalarına yönelmelerini sağlamıştır. 1950-1990 dönemine yönelik panel veri ile yapılan ve 128 ülkeyi kapsayan bir araştırmada dayanıklı tüketim mallarının fiyatları ile kadın işgücüne katılma oranları arasında negatif bir korelasyonun tespit edilmesi bu durumu destekleyen bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Greenwood, Seshadri ve Yörükoğlu, 2002: 34).

Geçmiş dönemdeki kadınların istihdam şeklini etkileyen çocuk sahibi olma durumu her dönemde olduğu gibi bu dönemde de kadınların istihdama katılma durumunu etkilemiştir. Nitekim küresel doğurganlık oranı 1960'lı yılların ortalarında azalmaya başlamış ve 1965-69 döneminde kişi başına düşen doğum oranı ortalama 5 iken bu oran 1990-95 yıllarında yaklaşık 3'e kadar düşmüş ve günümüzde ise bu oran yaklaşık 2'lere kadar gerilemiştir (World Bank, 2024). Var olan ampirik çalışmalar da doğurganlık oranı ile kadın işgücüne katılım oranı arasında negatif ilişkinin olduğunu ifade etmektedir (Bloom vd., 2009; Bernhardt, 1993; Standing, 1978; Cramer, 1980). Weller (1977) ise işgücünde olan kadınların diğerlerine kıyasla daha küçük aile büyüklüğüne sahip olduğunu iddia ederken bu ilişkinin sebepleri öne sürülen dört farklı nedensel bağlantıyla netleştirilememiştir. Buna göre aile büyüklüğü ve kadın işgücüne katılım arasında tek yönlü birbirini etkileyen, çift yönlü bir ilişki ve ortaya konulan negatif ilişkiden bahsedilmiştir. Çalışmaya göre bu durum ilişkininin nedenlerinin ortak temelden kaynaklandığını ifade etmiştir (Weller, 1977: 43). Nitekim kadın işgücüne katılımın,

doğurganlığı sürekli azaltılabileceği ifade edilirken bu durum bazı şartlara bağlanmıştır. Bunlar (Lim, 2002: 204):

- Kadınlar, istihdam ile sağlayacağı kazançla belirli bir statü sahibi olabilmektedir. Bu durum aile nüfus planlamasında bile geçerli olabilmektedir.
- Kadınların, istihdam ile sağlayacağı kazanç ve memnuniyet durumu, çocuk sahibi olma durum memnuniyetinden daha fazla olabilmektedir.
- Kadınlar, istihdamla elde edeceği kazanç ile, sağladıkları ekonomik özgürlüğü gelecek dönemde yaşaması muhtemel (yaşlılık) korkularını güvence altına alma hissine sahip olabilir. Bu durum ise çocuk sahibi olma ihtiyacını azaltmaktadır.
- Kadın istihdamını etkileyen eğitim, evlilik yaşını ve ilk çocuk sahibi olma yaşını da geciktirmektedir.
- Kadınlar üretkenlik ve doğurganlık arasında kararsız kaldıklarında çocuk sahibi olmanın fırsat maliyetini ciddi şekilde artırmaktadır. Şeklinde çeşitli şartlar öne sürülmüştür.

Şekil 2. Kadın Doğurganlık Oranı (KDO)

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 2’de, 1960-2020 yılları arasında küresel ölçekte kadınların doğurganlık oranlarındaki değişim incelenmiştir. 1960-1980 döneminde KDO’nun yaklaşık 3 ile 6 arasında değişim gösterdiği ve bu oranların önce düşüş, ardından artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönem, diğer dönemlere göre nispeten daha yüksek doğurganlık oranına sahip olduğu bir süreçtir. 1980-2020 arasındaki dönemde, doğurganlık oranında

belirgin dalgalanmalar gözlemlenmekle birlikte, genel olarak bir azalma söz konusudur. 1994 yılından itibaren doğurganlık oranların diğer yıllara nazaran daha sabit bir trend izlemeye başladığı belirlenmiştir. Ancak, bu oranın 2 seviyelerinde olması, küresel ölçekte nüfus yapısında yaşlanmaya ve demografik değişimlere neden olabilmektedir. Elbette bu durumu etkileyen başlıca sebepler arasında şehirleşme, kadın eğitim seviyesi gibi birçok faktör rol oynamaktadır. Nitekim özellikle dünya savaşlarının bitmesi ve kadınların M tipi istihdamdan düzenli istihdama geçişi, kadınların çocuk sahibi olma eğilimini azaltmış olabileceği düşünülmektedir.

1.1.3. Kadın Okullaşması

İnsan sermayesi “*işgücünün sahip olduğu ve bir kaynak ya da varlık olarak kabul edilen beceriler*” şeklinde Oxford İngilizce Sözlüğünde tanımlanmaktadır. İnsan sermayesi eğitim, öğretim hatta sağlığı kapsayan insana olan yatırımı ifade etmekte ve insanın üretkenliğine katkı sağladığı fikrini içermektedir (Goldin, 2016: 56). Özellikle eğitim, iktisat teorisinde insan sermayesinin üretim, birikim ve yayılmasında kilit nokta olarak görülmektedir (Yılancı ve Aydın, 2018: 102).

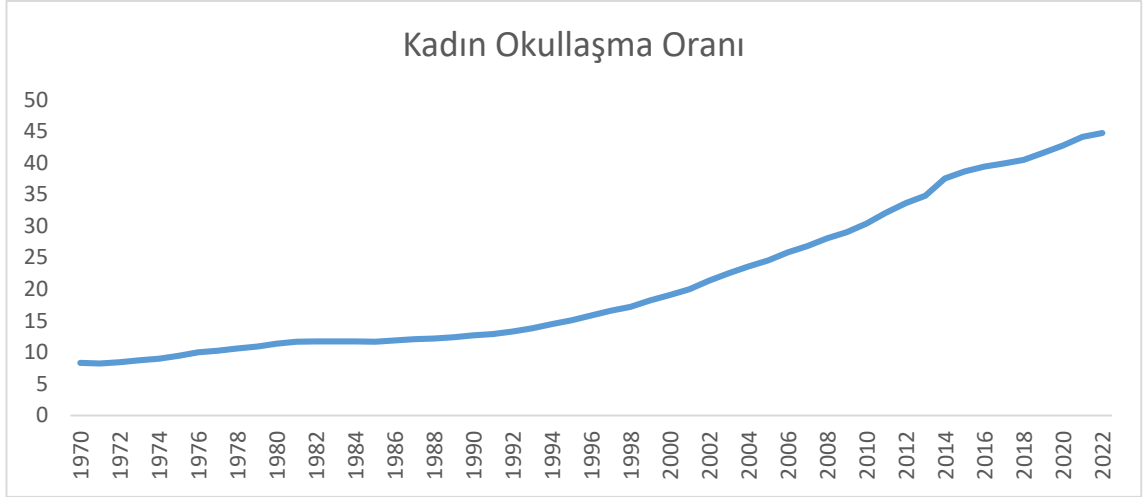
Var olan bilginin korunması ve gelecek nesillere aktarılması insanlar ve diğer türler arasındaki temel farklılık olarak ifade edilmektedir. Gelecek nesillere miras bırakılan bilgi birikimi ve bilginin aktarılması ise modern ekonomik büyümenin temel taşlarından biridir. Nitekim bu aktarım çeşitli vasıtalarla yapılmış olsa bile okullar aracılığıyla en geniş kitlelere ulaşmış ve ulaştırılacaktır (Goldin, 2016: 64).

Eğitim, hiçbir ayırım gözetmeksizin kişinin içinde bulunduğu toplumda becerilerini, davranışlarını ve olumlu değerdeki diğer davranış şekillerini geliştirdiği süreçler olarak ifade edilebilir. Bunun yanı sıra eğitim bireyin, gelişim sürecine yardımcı olurken sağlayacağı bilgi ve becerilerle geleceğe hazırlanmasına da katkı sağladığı kabul edilmektedir. Eğitim sadece toplumda yaşayan belirli bir kesime yönelik olmadığı gibi her ortamda da yapılabilmektedir. Ancak düzenli bir yaşam şeklinde bilgi ve becerilerin aktarılabilmesi en önemli ortamlar okullar olarak gösterilmektedir (Köse, 2016: 35).

Okullar; içinde yaşayan toplumdaki her bireyin yararlanabileceği şekilde tasarlanarak eğitim hakkı olarak ifade edilmiş ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kabul edilen yasalarla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Söz gelimi bu belgelerden

biri de 1900'lü yılların ortasında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. Beynamede yer alan ve 26. Maddede geçen “*Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır*” ifadesi bulunmaktadır. Bu madde, eğitimin önemini vurgulanmakta ve eğitim hizmetlerinin ücretsiz olmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, takip eden dönemlerde yapılan bildiri ve sözleşmelerde de eğitimin önemi üzerinde vurgu yapılarak bu konun kilit rolüne dikkat çekmiştir (Eren, 2020: 684-685). 1860'lı yıllara gelindiğinde, okullaşma oranlarında belirgin bir iyileşme kaydedilmiştir. Bu dönemde birçok ülkede olduğu gibi eğitimde öncü olan Amerika Birleşik Devletleri'nde de 5-14 yaş arası çocuklar için ilkokul okullaşma oranı yaklaşık %70 seviyelerindedir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bu oran %90'ı aşarak, eğitimde önemli gelişmeler katetmiştir. Benzer şekilde 20. yüzyılın başlarında Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde ilkokullaşma oranları %70'in üzerinde bir seviyeye ulaşmıştır (Goldin, 2016: 64). Yirminci yüzyılın sonlarına doğru ve yirmi birinci yüzyılın başlarında “bilgi toplumu” olarak bahsedilen dönemde ise yükseköğretimden beklentiler artmış böylelikle yükseköğretimde yatay büyüme ve derinleşme ortaya çıkmıştır (Günay ve Günay, 2016: 13).

Eğitim hakkı, sağlanan imkanlar ve yasalarla güvence altına alınmış olmasına rağmen, bazı sorunlarla karşılaşılabilir (Eren, 2020: 703; Köse, 2016: 35). Bu sorunlar arasında belki de en önemlisi, okul çağındaki bireylerin okula gidememesi yani okullaşma sorunudur. Bilhassa cinsiyete dayalı okullaşma sorunu olduğundan bahsedilebilir (Köse, 2016: 35). Belirli bir coğrafyaya bağlı kalmadan incelendiğinde, kız çocuklarının okullaşma oranları her dönemde erkeklerin gerisinde kalmıştır. Hata bu durum bazı bölgelerde çok daha belirgin hale gelmiştir. Yapılan çalışmalar, kız çocuklarının okullaşması ile toplum yapısının değişebileceği ve aile içerisindeki bireylerin (baba dahil) görgülerinin artacağı hata kendi yetiştirecekleri evlatların daha uzun süreli eğitim alabileceğinden bahsedilmektedir (Merter, 2007: 221). Ancak, kadınların okullaşması gitgide artan bir oranda teşvik eden çabalara rağmen, henüz istenilen seviyelere gelememiştir.

Şekil 3. Küresel Ölçekte KO

Kaynak: Dünya Bankası

Şekle göre küresel ölçekte kadın okullaşma oranının sürekli artış gösterdiği görülmektedir. 1970-2020 dönemini kapsayan süreçte, özellikle 2000’li yıllara gelindiğinde bu oranin belirgin bir şekilde yukarı doğru bir ivme kazandığı görülmektedir. 1970’li yıllarda bu oran, nispeten daha yavaş artarken, 1990’lı yılların sonunda ve 2000’li yılların başlangıcında bu oranda daha hızlı bir artışın meydana geldiği anlaşılmaktadır. Elbette bu durumu etkileyen çeşitli senaryolar bulunsa bile başlıca sebepler arasında işgücü gelmektedir. Son yıllarda artan teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve uluslararası rekabet ile ortaya çıkan nitelikli insan gücü arayışı, insanların eğitim alma motivasyonlarını etkilemiştir. Dolayısıyla toplumlarda hızla gelişen bu olayları takip edebilmek için eğitime yatırım yapmaya devam etmektedir. Bu durum ise kadınlara da önemli motivasyon oluşmuş ve artan nitelikli işgücüne olan talebi karşılamak için eğitim almaya devam etmiştir (OECD, 2020:46). İstikrarlı ve hızlanarak devam eden bu süreç, kadınların eğitim alanındaki kazanımlarının sürekli olarak gelişim gösterdiğini ifade etmektedir. Kadın okullaşma oranındaki bu sevindirici gelişmelere rağmen, 2022 yılı itibarıyla küresel ölçekte bu oran hala %44,75 seviyelerinde kalmıştır. Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan kadınların, yarısından da daha azının yükseköğretime kayıtlı olduğu ve bu bağlamda eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda hala önemli adımlar atılarak iyileştirilmelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

1.1.4. Kadın Milletvekili Oranı

Avcı ve toplayıcı toplumlar, özerk bireylerden oluşan buna rağmen kollektif bilinci inşa etmeye çalışan toplumsal bir yapıya sahiptir. Bu toplumların öncelikli amacı, temel yaşam gereksinimleri olan beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktır (Hamilton, 2021:2). Ancak, zamanla bu gereksinimlerin yanı sıra, toplumların bulundukları çevrenin güvenliği ve korunma ihtiyacı da doğmuştur. Bu ihtiyaçlar, belirli kuralların oluşturulmasına ve toplumsal düzende bir hiyerarşi silsilesinin oluşmasına sebep olmuştur. Nitekim var olan bu hiyerarşi ve kurallar, nihayetinde bir otorite tarafından yönetilme arzusunu doğurmuştur ve bu bağlamda otorite kavramı ilerleme göstermiştir. Otoritenin evrimi ve tanımlaması zamanla demokrasi kavramıyla özdeşleştirilmiş olup, nihai amacı toplumun yönetilmesi ve güvenliğin sağlanması hedeflenmiştir (Ateş, 2023: 38). Otoritenin bu şekilde toplumsal hayatın merkezine yerleşmesiyle birlikte, siyaset kavramı da insanlığın hayatına girmeye başlamıştır. Siyaset, meşru bir otoritenin rızaya dayalı olarak seçilmesi ve bu otoritenin nasıl kullanılacağına ilişkin bir süreç olarak tanımlanır. Aynı zamanda siyaset, yönetilen toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir mekanizmadır. Kısaca siyaset yönetim ve iktidarın uygulanma şekliyle ilgilidir (Tambunan, 2021: 328-329).

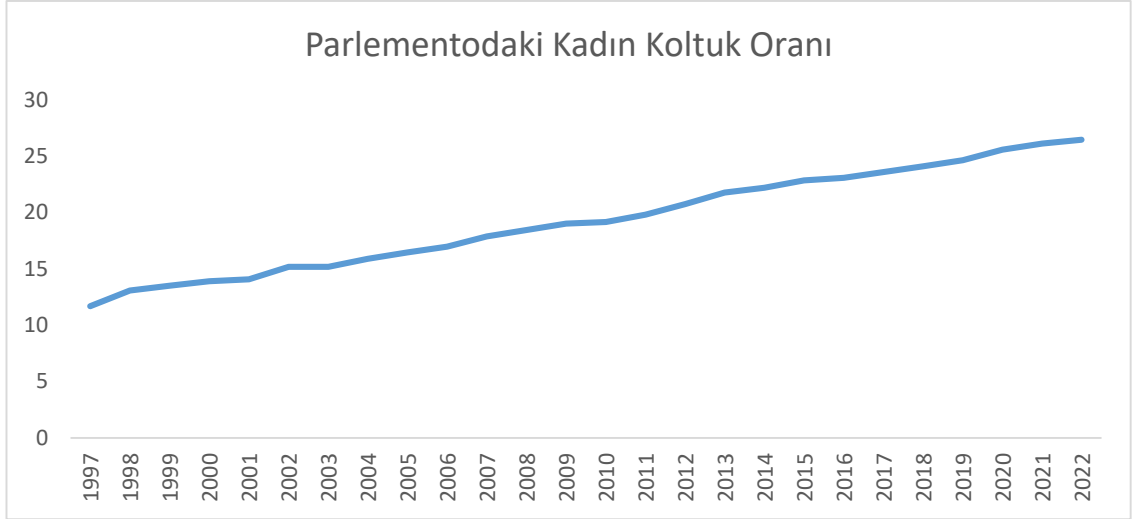
Yirminci yüzyılın sonlarına doğru farklı toplumsal hareketlerle siyasette meydana gelen farklılaşma ve kurumsal yollarla toplumsal değişimi amaçlayan geleneksel, evrenselleştirici siyaset yerini bireysel grupları, yaşam tarzlarını, kültürü özümseyerek kimlik siyasetine kaymaya başlamıştır (Kettell, 2013: 64). Siyasi öznelliğin ortaya çıkışı, yani bireylerin ve kendilerini ait hissettikleri grupların bu şekilde tanınabilir kılımları bireylerin yönetim ve otoritelerle ilişkilerini şekillendirmede etkin bir rol oynar (Krause ve Schramm, 2011: 127). Sonuç olarak, siyaset belirli bir toprak parçasında yaşayan insan topluluğu için alınan “ortak iyi” adına yapılan yasal güç kullanımıyla alakalıdır (Pınarcıoğlu, 2011: 17). Siyaset ilk günkü gibi kalmayarak evrilmiş ve artık daha fazla katılımlarla kararlar alınmaya devam edilmektedir. Siyaset geçmişte bir kitlesel hareket olarak ifade edilirken 1960’lardan itibaren kimlik siyasetine doğru bir evrilme yaşamaktadır. Siyasi davranışı ise toplumu, yönetimi ve toplumsal karmaşıklığı anlamak için oldukça önemlidir (Demiroğlu, 2014:135).

Rousseau (1988)'nin “*ortak iyi*” olarak ortaya attığı ve siyasette bu kavram adına yapılan işlerin “*insanlara*” verilmesi gerçekte tam örtüşmemektedir. Nitekim siyaset kuramcılarının çoğu tarafından “*insanlar*” aslında tüm insanlığı değil yalnızca erkekleri ifade etmektedir. Böylelikle daha erkek merkezci yaklaşımı benimseyen siyaset kuramcılar kadınları siyasetten dışlamışlardır (Pınarcıoğlu, 2011: 16-17). Siyasetten dışlanan kadınların siyasete girme çabaları, 21. yüzyılda bile kültürel, psikolojik ve sosyal engeller gibi çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bu durum ise kadınların zaten mesafeli olduğu siyasetle ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Benzer durum kadınların siyasal katılımında da gözlemlenmiştir. Normal şartlarda siyasal katılım, cinsiyetten bağımsız olarak siyaset hakkında ilgi ve bilgisi olan kişilerin daha yakından ilgilenmeleri beklenmektedir. Buna rağmen kadınlar erkeklerin çok gerisinde bir katılım oranına sahiptir. Bu durum çeşitli faktörlerle açıklanmaya çalışılsa da en dikkat çekici olanı toplumsal cinsiyet eşitsizliği olup göze çarpmaktadır. 1955 yılında Duverger tarafından yayınlanan “*The Political Role of Women*” çalışmasında da bu konunun öneminden bahsederek kadının hem siyaset hem de kamusal alan içerisindeki varlığına vurgu yapmaktadır. Kadınların siyasete katılma ve temsil edilme durumu Antik Yunan’dan itibaren hala güncelliğini koruyan bir problemdir. Bu dönemde siyasete katılma ve temsil hakkı yalnızca erkeklerin ilgilenebilecekleri bir alan olarak görülmekte ve yalnızca erkeklere sunulan bir haktır. Bu durum kadınların, köleler ve yabancılar gibi vatandaş olarak görülmeleri, yönetmeye uygun olmadıkları varsayımından gelmektedir (Sumbas, 2015:105-109). Aslında 17. yüzyıla kadar kadınların temsil hakkına bir sorun olarak bakılmamış yani ihtiyaç olarak görülmemiştir. Bu dönemde kadınların temsil edilmemesi gerekliliğinden ziyade kadınların çok iyi şekilde temsil edildiği üzerine fikir birliği vardır. Nitekim bu dönemde kadınların eşleri tarafından çok iyi bir şekilde temsil edildiği ve evli olan bir kadının varlığı bile eşine atfedildiği için böyle bir konunun gerekliliği üzerine düşünülememiştir. Takip eden dönemde kadının bireysel düşünmesinin ne kadar olanaksız olduğu ifade edilirken reform hareketlerinden etkilenerek bu düşünceler evrim geçirmiştir. Özellikle feminist teorilerde kadınların yalnızca birey olarak temsil edilmesi değil aynı zamanda bir grubun üyesi olarak temsil edilmesi istenmektedir. Yani kadınların, kadın oldukları için temsil edilmeleri gerektiği ifade edilmektedir (Sapiro, 1981: 701-702).

Sanayi devrimi ile başlayan gelişmeler akabinde kadınlar içinde siyasal yaşama katılmasına katkı sağlamıştır. 19.yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimiyle aile içerisinde bile söz hakkına sahip olmayan kadınların kendilerini ifade edebilecekleri bir yerinde bulunma mücadeleleri sonuç vermiş ve bu dönemde seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Ancak bu hak her ülkede aynı dönemde tezahür etmemiştir. İlk kadın seçme ve seçilme hakkı, 1890 yılında ABD’de yer alan Wyoming eyaletinde verilmiş olsa bile tüm ülkede 1920 yılında tanınmıştır. Takip eden dönemde ise sırasıyla Yeni Zelanda’da 1893 yılında, Avustralya’da 1902 yılında, Finlandiya’da 1906 yılında, Norveç’te ve İsviçre’de 1913 yılında, Kanada’da 1918 yılında, İngiltere’de 1928 yılında ve 1934 yılında Türkiye’de kadınlara siyasi katılım hakkı tanınmıştır (Çağlar, 2023:28).

19. yüzyılda kadınlara getirilen seçme ve seçilme hakkı aslında çok uzak bir tarih değildir. Neredeyse ilk insanlıkla başlayan siyaset, kadınlar için 19 asır sonra başlaması cinsiyet eşitsizliği açısından değerlendirildiğinde düşünülmesi gereken bir konudur. Nitekim dünyada henüz kadın temsilcilerin sayısı erkeklerle eşitlenmemiş olması kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkının tam olarak yerine getirildiğinin düşünülmemesine sebep olmuştur.

Parlamentolardaki kadın ve erkek sayılarının eşitlenmesi yalnızca kadınlara sağlanan bir avantaj olarak görülmemelidir. Bu olaylar neticesinde adaletin güçlendirilmesi, kadın temsili fazla olduğu partilere güvenilirliğin artması, demokrasinin niteliğinin artması, ülkelerin demokratik olma derecesine katkı sağlamak gibi birçok farklı alanlara olumlu etkisi vardır. Buna rağmen belirli bir coğrafyadan bağımsız olarak kadın temsil oranı erkeklere göre düşük kalmıştır. Elbette kadın temsil oranına bakarken aslında ulusal yasama organlarında kadın oranının %50 orana sahip olmadığı göz önüne almak gerekmektedir (Paxton ve Kunovich 2003:89-91). Yirminci yüzyılın sonuna geldikçe özellikle cinsiyet eşitsizliği konusu üzerinde durulmuş ve siyasette bu durumun belirginliği göze çarpmıştır (Kenworthy ve Malami; 1999: 235). Yirmi birinci yüzyılın başında Dünya çapındaki ulusal yasama meclisinde yer alan kadın oranlarının hala %14 seviyelerinde olması sadece ülkeler nezdinde değil Dünya olarak henüz yolun başında olduğunu göstermektedir. Nitekim Birleşik Arap Emirlikleri gibi bazı ülkelerde siyasette hala kadının dahil olmaması günümüz dünyasında şaşırtıcı ve üzerinde düşünülmesi gereken önemli konular arasındadır (Paxton ve Kunovich 2003:89).

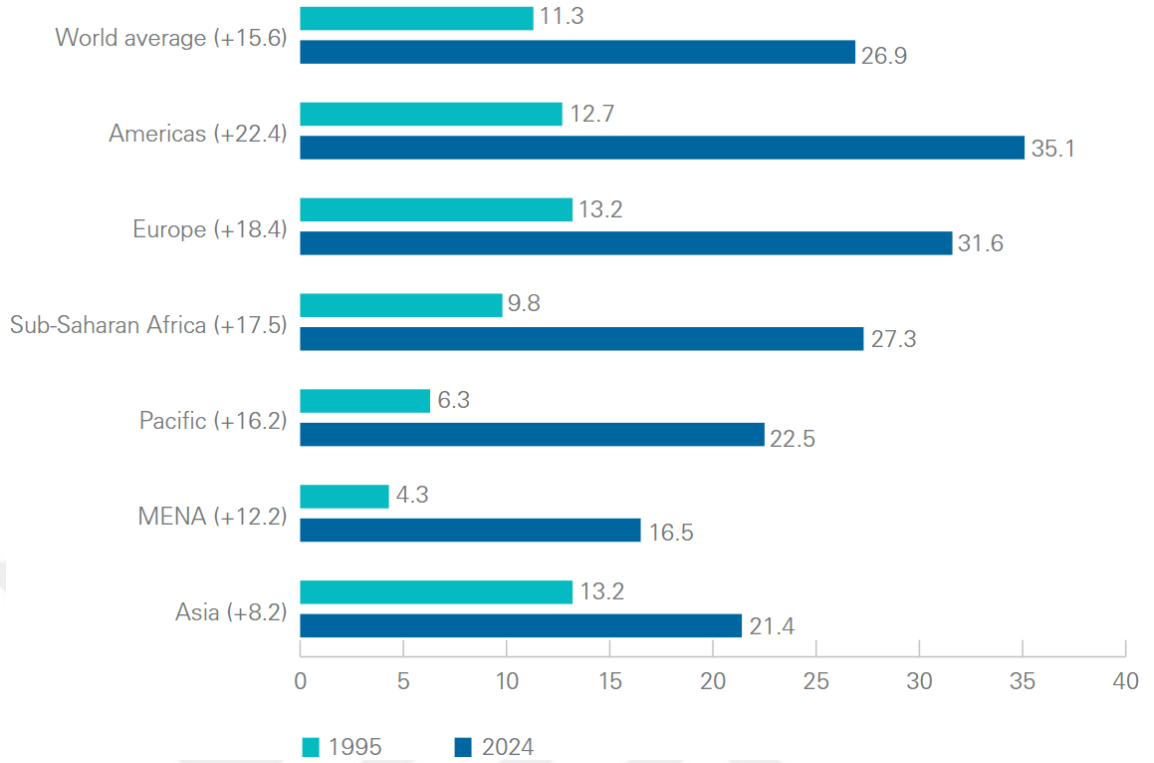

Şekil 4. Kadın Parlamentodaki Koltuk Sayısı

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 4 incelendiğinde dünya da yer alan parlamentolardaki kadın temsil oranının düşme eğilimi göstermesine rağmen çoğunlukla artan eğilimde olduğu görülmektedir. Bu artan ivmeye rağmen 2022 yılında hala kadın temsil oranının yaklaşık %30'luk bir seviyelere bile sahip olmaması kadınların yeterince temsil edilmiyor olmasını yani siyasette cinsiyet eşitliği konusunu yeniden gündeme getirmektedir. Grafikte belirli bir dönem aralığında bu temsil oranının sabit olduğu görülmektedir. Bu durum seçim yıllarının belirli bir periyotta gerçekleştiğini ve bu belirli periyotlarda aynı kaldığını ifade edebilmektedir.

Uluslararası Parlamenter Birliği'nin (IPU) 2023 yılında yayınladığı bildiride, tek mecliste kadın üyelerinin en fazla olduğu ülken, Ruanda olup %61,3 oranına sahiptir. Yine %38,5 oranla Senato'da da en yüksek kadın oranına sahip ülke konumundadır.

Şekil 5. 1995-2024 Yılları Arasında Parlamentolardaki kadınların Dünya ve Bölge Ortalamaları (%)

Kaynak: (IPU,2023)

Şekil 5 incelendiğinde parlamentodaki kadın temsil oranı bölgeden bölgeye oran değişikliği gösterse bile yıllar içerisinde artma eğilimindedir. Bu sevindirici duruma rağmen günümüzde kadın temsil oranının, toplam temsil oranının hala yarısını bile oluşturmaması üzerinde düşünülmesini gerektirmektedir.

Kadın temsil oranı 1995 yılında %11,3 iken, bu oran 2024 yılında yaklaşık iki katı artarak %26,9 olmuştur. IPU'nun 2023 yılında yayınladığı raporda yer alan en dikkat çekici bazı maddeler şunlardır (IPU, 2023: 2):

- 2023 yılında tüm bölgeler içerisinde kadın parlamentoda kadın temsili konusunda en yüksek gelişme Sahra Altı Afrika'da gerçekleşmiştir.
- 2023 yılı içerisinde Avrupa'da gerçekleştirilen 21 parlamentonun 7'inde yaklaşık %40'ı aşan oranla parlamentoda kadın temsil oranına ulaşılmıştır.
- 2023 yılı içerisinde Asya'da temsil oranlarında farklılık meydana gelmiştir. Kazakistan'da kadın milletvekili oranı düşüş göstermiştir.

- Amerika kıtasında ise kadın milletvekili oranında iyileşme kaydedilmiştir. 2023 yılında yenilenen meclislerde seçilen, aday gösterilen veya atanan tüm milletvekilleri içerisinde kadınların oranı %42,5'ini oluşturmaktadır. Bu oran tüm Dünya kıtaları arasında en yüksek temsildir.
- Umman ve Tunus ülkelerinde kadın temsilde yaşanan gerileme Birleşik Arap Emirlikleri'nde yaşanan iyileştirmelere kıyasla daha fazla bir orana sahip olduğu için, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde kadın temsil oranında bir iyileşme kaydedilememiştir.

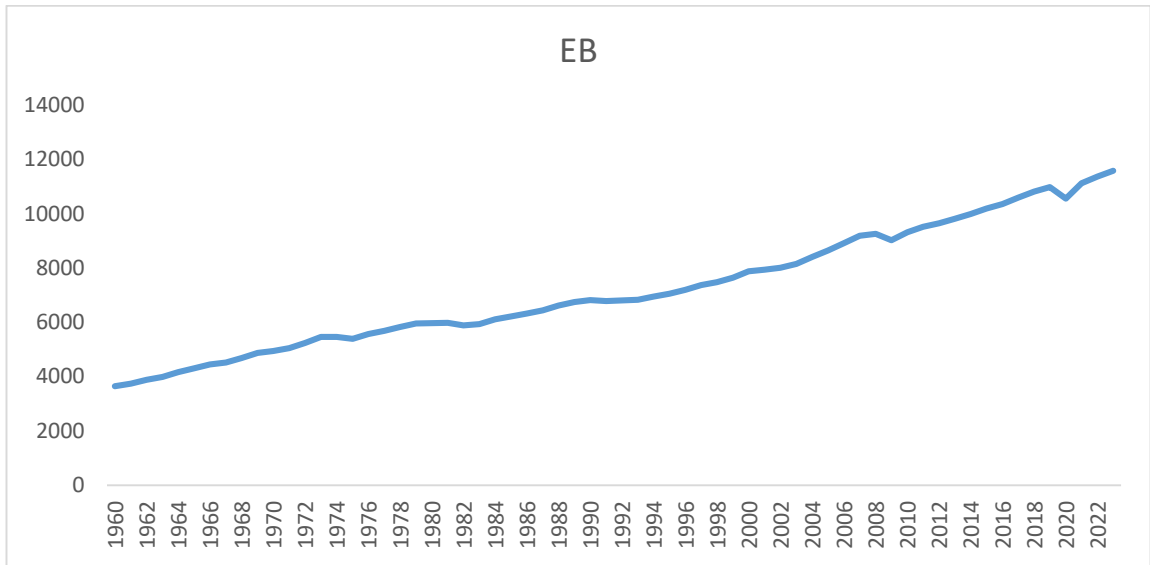
1.2. MAKRO GÖSTERGELER

1.2.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, belirli bir ülkenin belirli bir dönem aralığında milli gelirde meydana gelen artış olarak ifade edilmektedir. Yani ülke ekonomisinin kişi başına düşen daha yüksek reel hasılayı artıran ilerlemeler olarak tanımlanabilir (Cinel, 2014: 15). Ekonomistler ekonomik büyüme olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı (GSYİH) dikkate alınırken bu göstergenin büyümeye katkısı sağlanırken katlanılan maliyetlerle (çevresel kirlilik, kentleşme vb.) aslında kusurlu olduğunu kabul etmektedirler (Philipsen, 2023:537-538).

Ekonomik büyümenin temelini oluşturan ve ülke ekonomisinin üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kaymasını (toplam arzında sağa doğru kaymasına sebep olmaktadır) sağlayan reel GSYİH, iktisadi büyüme kavramı olarak ifade edilmektedir (Korkmaz ve Develi, 2012:6). Büyüme uzun vadeli bir olayı ifade ettiği için, makroekonomik anlamda var olan arz tarafından belirlenmekte ve ekonomik büyüme ekonominin arz tarafı ile açıklanmaktadır. Bu sebeple ekonomik büyüme açıklanmaya çalışılırken aslında üretim fonksiyonlarından da bahsetmek gerekmektedir. Üretim fonksiyonları dört ana faktöre bağlı olarak şekillenmekte ve çıktı üretimi sağlanmaktadır. Bunlar; fiziki sermaye, beşerî sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar gibi girdilerin farklı teknolojik bilgiler ışığında bir araya getirilmesi ile üretim sağlanmış olmaktadır (Kibritçioğlu,1998: 1). Modern ekonomik büyüme ise 6 özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar (Kuznets, 1973: 248-249):

- Gelişmiş ülkelerde hem geçmişte hem de yakın gelecekte kişi başına düşen gelir ve nüfus artış oranları dünyanın geri kalan diğer ülkelere kıyasla oldukça yüksektir.
- Tüm girdilerin birim başına çıktılardaki artış oranı girdilerdeki faktörlere oranla daha yüksek olmasıdır. Yani üretkenliğin hem geçmişte hem de günümüzde büyük bir orana sahip olmasıdır.
- Ekonomideki yapısal dönüşüm hızının yüksek olmasıdır. Yani tarımdan tarım dışı ekonomiye geçişin veyahut sanayi hizmetlerine geçişe doğru bir yönelişin olduğu gözlemlenmiştir. Hatta bu yapısal dönüşümde üretici birimlerin ölçeğinde meydana gelen değişimler ve buna paralel olarak kişisel girişimlerden ekonomik firmalara kişisel olmayan geçişlere kadar bir dönüşüm yaşanabilmektedir.
- Toplumun ve toplum ideolojisinde yer alan önemli yapılarda değişimler yaşanabilmektedir.
- Özellikle gelişmiş ülkelerde teknolojinin artan gücü sayesinde sağlanan altyapı hizmetleriyle ulaşım ve iletişim alanlarında diğer ülkelerle iletişime geçilmiş ve tek dünya oluşumuna katkı sağlanmıştır.

Şekil 6. Dünya'daki EB Oranları

Kaynak: Dünya Bankası

Dünya Banka'sından elde edilen EB oranları, zaman içindeki ivme yönündeki değişikliklerine rağmen genel olarak yükseliş eğiliminde olduğu ve bu oranlarının uzun vadede istikrarlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Var olan bu dönemsel farklılıklar; var olan karmaşık veri kümesini (gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler) içerdiği için ekonomik ve sosyal olaylarla ilişkilendirilebilir. Sürdürülebilir EB için bu farklılıkları anlamak; ülkelerin uzun vadeli yatırım planları için bir referans oluşturmakta ve ülkelerin gelecek stratejik planlama ve tahminler için temel oluşturmaktadır.

Sosyal kalkınma için ekonomik büyüme önemini hiç yitirmeyecek konular arasında gösterilmektedir. Ekonomik büyümenin teorik olarak incelenmesi 1776 yılında Adam Smith tarafından yayınlanan “Ulusal Zenginliğin Doğası ve Nedenlerinin İncelenmesi” kitabına kadar uzanan köklü bir geçmişe dayanmaktadır. 18. Yüzyıldan itibaren incelenen ekonomik büyüme ortaya atılan teorilerle bir ekonominin belirli bir zamanda nasıl ve hangi faktörlere bağlı olarak büyümenin gerçekleştiğine yönelik açıklamalar sunmaktadır. Başlıca ekonomik büyüme modelleri: Klasik, Marksist, Keynes, Neoklasik ve İçsel şeklinde 5’e ayrılmaktadır (Sun vd., 2017: 485-486).

1.2.1.1.Klasik Büyüme Teorisi

Ana temsilcileri Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus, John Stuart Mill gibi önemli iktisatçılar olan klasik büyüme teorisi farklı görüşleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bu teori kurucularından olan Smith’e göre; büyüme hatta zenginliğin iki yolla sağlanabileceğinden bahsetmektedir (Sun vd., 2017: 485-486). “İktisatın babası” olarak tanınan Smith’e göre ekonomiye devletin müdahalesinin olmaması gerektiğini ve “Görünmez El Prensibi’nin” geçerli olması gerektiğini ifade etmektedir. Görünmez el ile ifade edilen şey piyasa mekanizmasıdır (Pelša ve Bāliņa, 2022: 94). Teori üretkenliği ve üretken işgücü sayısını artırmak olarak gösterilmektedir. Ricordo ise servet büyümesinden bahsederek ücretlerin, karların ve rantların dağılımının sermaye birikimi üzerinde etkisinin olduğu ve böylece ekonomik büyümeye etkisinin olduğunu öne sürmüştür (Sun vd., 2017: 485-486). Maltus ise nüfus artışından doğacak kaynak kıtlığının ekonomik krize neden olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Maltus toplum içerisinde oluşan ekonomik eşitsizliğin hükümet çabalarıyla düzeltilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Mill ise devletin ekonomik rolünü analiz etmekte ve korumacı politikaların yanı sıra sendikalara destek vermiştir. Ayrıca ekonomik büyümeyi çeşitli faktörlerle

inceleyerek, ekonomik kalkınmayı toprak, emek ve sermayenin bileşenleri olduğunu ileri sürmüştür (Pelša ve Bāliņa, 2022: 94).

1.2.1.2.Marksist Büyüme Teorisi

Teorinin temsilcisi olan Karl Max’a göre emek değer teorisi ve artı-değer teorisi Marksist büyüme teorisinin temelini oluşturmaktadır. Marx’a göre bir mala yatırılan emek-zamana göre malın değerinin belirlendiğini öne sürmüştür. Sabit sermaye (makine vs.), değişken sermaye (işçi ücret ödemeleri) ve artı değer toplamı ise bir işçi tarafından yıllık yatırılan değeri ifade etmektedir. Marksist teoride değer yaratan değişken sermaye olarak gösterilmiştir. Ortaya çıkan artı değer ise elde edilen toplam değer ve buna yapılan harcamalar arasındaki fark olarak gösterilmiştir. Marksist teori sermayeyi ön plana çıkarsa bile büyümenin sermaye birikimi tarafından belirlenemeyeceğini belirtmiştir. Sermaye birikimi artı değerın tekrar sermayeye dönüştürülmesidir. Artı-değer ise kullanılan sermayenin büyümesi ile ilişkilendirilirken sermaye birikimi artı değer ile emek üretkenliği ile alakalı olduğu iddia edilmiştir. Artı-değer büyümesi ise:

- İşçinin çalışma süresini uzatmak,
- İşçi ücretlerini düşürmek,
- Emek verimliliğini artırmak,

Üç faktörle sağlanacağı ifade edilmiştir (Özsağır, 2008: 336; Bilen, 2010: 11-12). Kapitalist bir ekonomide bu durumu; emek üretkenliği arttıkça artı-değerin artacağını ve birikimin artacağından bahsedilmektedir. Nitekim birikim, sermaye stokunun büyümesini hızlandırarak emek üretkenliğini artırır. Marx’a göre sermaye birikiminin ikinci temel bileşeni kar haddi değil artı-değerin, tüketim ve birikim arasında bölünmesidir. Bunun yanı sıra, Marx’a göre yatırım teşvikleri kâr veya faiz oranlarından bağımsızdır ve kapitalistin psikolojisi ile toplumsal yapı gibi faktörler tarafından belirlenmektedir (Özsağır, 2008: 336; Bilen, 2010: 11-12).

1.2.1.3.Keynesyen Büyüme Modeli

Keynes büyüme model temeli Dünya’yı etkisi altına alan Büyük Burhan’a kadar dayanmaktadır. 1936 yılında yayınlanan “Genel Teori” kitabında ekonomilerin neden istikrarsızlaşıp yüksek işsizlikle mücadelede başarısız olduğunu dair çıkarımlarda bulunmuştur (Van den Berg, 2013:7-8). Keynes “toplumun gerçek geliri artırıp

azaldığında tüketiminin de artıp azalacağını, ancak bu kadar hızlı olmayacağını” varsaymaktadır (Haberler, 1936: 299). Ayrıca Keynes gelir, tasarruf ve yatırım için, tasarruf ve yatırımı özdeş kılan yeni tanım ortaya koymuş ve tam istihdamın olmadığı ekonomilerde de dengenin sağlanabileceğini ifade etmiştir (Kohn, 1986:1208).

Keynes’in öne sürdüğü teori tam bir büyüme modelini barındırmamakta ve gerçek dünyanın işleyişini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Keynes bu yönüyle dikkatini ekonomilerdeki durgunluk dönemine çevirmiştir (Ünsal, 2017: 34). Keynes’in büyüme teorisi beş madde etrafında çevrelenmiştir. Bunlar:

1. Toplam talep: Keynes ekonomide büyümenin toplam talep dayandığını, büyümenin toplam talepteki artıştan kaynaklandığını ifade etmiştir (Dutt, 2006: 320).
2. Makroekonomik politika araçları: Keynes’e göre makroekonomik politika araçları (kamu harcamaları, vergiler vb.) vasıtasıyla ekonominin istikrara kavuşturulabileceğini ifade etmiştir (Adegioriola, 2018: 134).
3. Yatırım ve tasarruf: Yatırımların hem toplam taleple birlikte artan gelire etkisinden hem de tasarruflarla tekrar yatırımlara dönüşmesinden dolayı büyüme için kritik rol oynadığı ifade edilmiştir (Stojanov, 2009:298).
4. Çarpan Etkisi: ekonomide meydana gelebilecek büyük bir değişikliğin (toplam yatırımdaki artış) daha büyük bir gelir atışını doğuracağı ifade edilmektedir (Haberler, 1936: 299).
5. Devlet Müdahalesi: Ekonomik durgunluk dönemlerinde toplam talebin yetersiz olduğunu ve bu durumun ekonomik büyümeyi engellediğini savunur. Keynes, bu tür sorunları çözmek için devlet müdahalesi ve teşvik politikalarının gerekliliğini vurgular (Stojanov, 2009: 307).

1.2.1.4.Neo-klasik Büyüme Modeli

Neoklasik büyüme modeli 1956 yılında Slow ve Swam tarafından tanıtılmıştır. Teori istikrarlı bir büyüme için emek, sermaye ve teknoloji değişkenlerinin bileşiminden kaynaklandığını ileri sürmekte ve büyüme için teknoloji değişkeninin önemli bir itici güç olduğunu ifade etmektedir (Pelša ve Bāliņa, 2022: 95).

Teori iki temel varsayım barındırmaktadır. Birincisi, “tasarruf oranı ile durağan olan sermaye-işgücü ve kişi başına gelir değerleri doğru orantılıdır”. Yani tasarrufla önde olan ülkelerin diğerlerine kıyasla durağan halde daha sermaye yoğun ve zengin olacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra tasarruf oranındaki bu artış, uzun dönemdeki büyüme hızını etkilemeyeceği belirtilmiştir. Bu modelde büyüme, teknolojideki değişme ve nüfusta meydana gelen artma hızına bağlıdır. Ancak model bu iki faktörü bünyesinde barındırmamakta ve dışsal faktör olarak değerlendirmektedir. “Yakınsama Hipotezi” olan ikinci durum ise uzun vadede ülkelerin kişi başına düşen milli gelir seviyelerinin yaklaşacağını ve gelişmişlik seviyeleri arasındaki farklılıklarının azalacağını ifade etmektedir. Sürecin ise gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkeden düşük olan ülkeye doğru sermaye akışı ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Ancak takip eden yıllarda ileri sürülen bu teoremin gerçek hayatta kısmen gerçek olabileceği ifade edilmiştir (Kar ve Ağır, 2006:53).

1.2.1.5.İçsel Büyüme Modeli

Solow modelde, dışsal faktör olarak belirtilen teknoloji değişkeniyle birlikte model büyümeyi tam olarak açıklayamamıştır. İçsel büyüme modeli de bu sebeple teknoloji değişkenini modelin içerisinde olduğunu kabul ederek yeni büyüme modelini öne sürmüştür. Teori 1980’li yıllarda Amerikalı iktisatçı Paul Romer ve modelin kurucusu Robert Lucas tarafından geliştirilmiştir (Taban ve Kar, 2006: 161-162). Temelde “teknik bilgi” ve bilginin üretkenliğini artıran bir girdi olarak gören içsel büyüme modelleri çeşitli farklılıklar barındırsa bile beş fikir çerçevesinde ifade edilebilir. Bunlar (Van den Berg, 2013:16-17):

1. *“Yenilikler, yeni ürünler, fikirler, yöntemler vb. yaratmak için maliyetli üretken kaynakların kullanılmasının sonucudur.*
2. *Kar peşinde koşan yenilikçiler, ekonominin kıt ve dolayısıyla maliyetli kaynaklarını kullanmak için üreticilerle rekabet eder.*
3. *İnovasyon, mevcut ürünlerden daha iyi, daha ucuz, daha çekici veya başka bir şekilde daha üstün olan yeni ürünler veya teknikler yaratır. Bu da yeni ürünlerin üreticisine mevcut üreticiler ve ürünler karşısında bir pazar avantajı ve dolayısıyla kar sağlar.*

4. Yenilikleri “yaratmaları” daha önceki yenilikçilerin karlarını yok ettiği gibi, yenilikçiler de gelecekteki yenilikçilerin daha fazla yenilik yapmalarının eninde sonunda kendi yeniliklerinin karlarını ortadan kaldıracığını bilirler.

5. Yenilikçiler, ne kadar kaynak kullanacaklarına karar verirken rasyonel bir şekilde yenilik maliyetlerini, yenilikçi çabalarının olası başarısını ve gelecekte beklenen indirimleri dikkate alırlar”

1.2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım

Geçtiğimiz yüzyılda, küreselleşmenin de etkisiyle ekonomiler, malların ve sermayenin serbest dolaşım engellerini kaldırmayı hedefleyerek, uluslararası iş birliklerini artırma yoluna gitmiştir. Bu süreç, ticaret ve yatırımların artan iş birlikleri ile sonuçlanmış ve iş dünyasında köklü değişimlere yol açmıştır (Candemir, 2009: 660). Küreselleşmenin sağladığı bu dinamik ortam, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasına katkı sağlamış ve daha düşük gelişim seviyesine sahip ülkelerin, sermaye ihtiyacını karşılamak üzere ulusal kaynakların ötesine geçmeleri teşvik edilmiştir. Bu bağlamda, küreselleşme süreci, uluslararası sermaye akışlarını ve ekonomik etkileşimleri derinleştirirken, düşük gelişim düzeyindeki ülkelerin ekonomik kalkınmalarını desteklemek amacıyla dış kaynaklara yönelmesini sağlamıştır (Aydemir ve Kaya, 2007: 268-271).

Küreselleşme ile hayatımıza giren yabancı yatırımcı, 17.06.2003 tarihinde kabul edilen Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu 4875 Kanun Maddesi’ne göre; “*Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım yapan, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını ve yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları*” kapsamaktadır. Doğrudan yabancı yatırım ise “*Yurt dışından getirilen; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç), makine ve teçhizat, sınai ve fikri mülkiyet hakları. Yurt içinden sağlanan; yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırım ile ilgili diğer haklar, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla; yeni şirket kurmayı veya şube açmayı, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı*

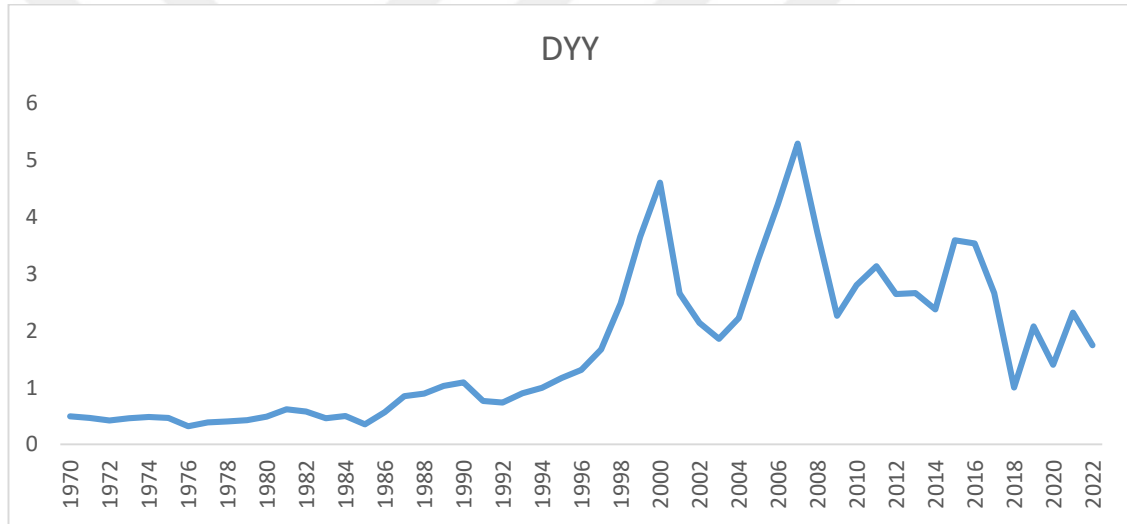
ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı” ifade etmektedir. Kısacası doğrudan yabancı yatırım (DYY) bir ülkede yer alan birey veya şirketin başka bir ülkede ticari çıkarlarına uygun olan yatırım olarak ifade edilen uluslararası ekonomik iş birlikleridir (Igweh ve Chukwuka, 2024:1700; Duce ve España, 2003:2). DYY, teknoloji transferi ve yönetim uzmanlığı gibi önemli yayılma etkilerine sahip olması ve ev sahipliği yapan ülke için sağladığı çok yönlü faydalardan dolayı istenilen bir durum olup 1997 Asya krizinden itibaren portföy yatırımlarına kıyasla daha istikrarlı bir sermaye kaynağı olarak görülmektedir (Rogmans ve Ebbers, 2013:240). DYY üç bileşenden oluşmaktadır. Bunlar (UNCTAD, 1999: 465-466):

- Öz sermaye; yabancı yatırımcının kendi ülke sınırlarının ötesinde başka bir ülkede, bir işletmenin hisselerini satın alarak gerçekleştirdiği doğrudan yatırımları ifade etmektedir.
- Yeniden yatırılan kazançlar; oluşturulan ortaklar aracılığıyla temettü olarak dağıtılmayan veya doğrudan yatırımcıya aktarılmayan kazançlardan oluşmaktadır. Bu kazançlar, doğrudan yatırımcının payını (doğrudan öz sermaye katılımı oranında) içerir.
- Şirket içi krediler veya şirket içi borç işlemleri, ana işletmeler veya doğrudan yatırımcılar ile onlara bağlı işletmeler arasında gerçekleştirilen kısa veya uzun dönemli borçlanma ve borç verme işlemlerini kapsamaktadır.

DYY türleri ise üçe ayrılmaktadır. Bunlar (Kurtaran, 2007: 368):

- Ortak girişim, birden fazla şirketin ortak menfaatler doğrultusunda birleşerek mal ve pazar alanında iş birliği gerçekleştirmeleri anlamına gelmektedir. Bu tür iş birlikleri, şirketlerin sahip olduğu çeşitli nitelik ve imkanlar sayesinde, tek başlarına yürütmeye çalıştıkları projelerde karşılaşılabilecekleri zorlukların üstesinden gelmelerine olanak tanımaktadır. Ortak girişimler, küçük ölçekli şirketlerin büyük firmalarla rekabet edebilirliğini artırmakta, yeni girişimlerin başlangıç risklerini azaltmakta ve yeni teknolojilere erişimi kolaylaştırmaktadır.
- Şirket birleşmeleri, birden fazla şirketin tüm kaynaklarını dahil ederek, mevcut hukuki varlıklarını sona erdirip, yeni bir şirket kimliği altında yeniden yapılanma sürecini ifade eden bir stratejidir.

- Stratejik birlikler, son yıllarda uluslararası işletmecilikte çeşitli biçimlerde kurulan ve yaygın olarak uygulanan bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. En yalın hali ile iki firmanın hisse senetlerinin bir kısmını birbirleriyle takas etmesidir. Bu tür bir işlem, firmaların hisse senetlerinin güvenilir ellere geçmesini sağlamak amacı taşır; ancak, sadece hisse senedi değişimi yapılması, doğrudan bir yabancı yatırım (DYY) olarak değerlendirilemez ve yalnızca portföy yatırımı niteliğinde kalır. Daha kapsamlı stratejik birlikler, kurulan ortaklıklar arasında hisse senedi takasıyla sınırlı kalmayıp ortak girişimler kurulmasını da içerir. Bunun yanı sıra bir diğer yöntem ise; ortak pazarlama ve hizmet anlaşmaları yapılarak bir firmanın belirli piyasalarda diğerini temsil etmesi sağlanabilir. Ancak, bu stratejik birlikler, rekabeti sınırlayıcı etkiler yaratma potansiyeline sahip olabilir.

Şekil 7. Dünya'daki Toplam DYY Oranları

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 7’de, 1970-2022 dönemi için küresel ölçekte DYY oranları incelenmektedir. Buna göre, 1970-1995 dönemi boyunca DYY oranlarının nispeten durağan bir seyir izlediği, bu süreçte düşük oranlarda seyrettiği ve belirgin bir artışın gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. 1995-2000 döneminde belirgin artışların olduğu dikkat çekmektedir. Bu dönemde ekonomilerin küresel pazarlara dahil olarak yatırımları artırdığı görülmektedir. 2001 dönemine gelindiğinde, DYY oranlarında ciddi bir gerileme yaşandığı ve 4,66 seviyelerinden 2,66 seviyelerine kadar düşüş olduğu görülmektedir. Bu dönemde yaşanan düşüş, 2001 krizine atfedilebilir. Kriz sonrasında, 2002-2007

döneminde ekonomiler tekrar toparlanma sürecine girmiş ve DYY oranları ikinci kez büyük bir artış yaşamıştır. Bu dönemdeki artış, DYY oranlarının tarihsel zirve seviyelerine ulaştığı dönem olarak değerlendirilebilir. Ancak takip eden 2008 krizi birçok sektörü etkilediği gibi DYY oranlarını da etkilemiş ve 2009 yılı itibariyle yeniden düşük seviyelere inmiştir. 2010 sonrasında ise DYY oranlarında büyük değişiklikler olmamakla birlikte iniş çıkışlar devam etmiştir. Özellikle 2015 yılı sonrasında DYY oranlarında önemli bir gerileme yaşanmış ve 2018 yılında bu düşüş belirginleşmiştir. Ancak ekonomiler son dönemde bu gerilemenin etkilerini telafi etmeye çalışsa bile henüz ilk dönemlerdeki seviyelere ulaşmayı başarmış değildir. Kısaca Dünya’da DYY oranlarında ciddi artışlar görülse bile, kriz yıllarında bu oran ciddi şekilde etkilenmiştir. Ancak takip eden dönemlerde küresel ölçekte ekonomiler yatırımlarla toparlanmaya çalışmıştır.

1.2.3. Enflasyon

Enflasyon, ilk kez 16. yüzyılda Amerika’nın keşfiyle, Avrupa’ya büyük miktarda altın akışının başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Dinamik bir olgu olan enflasyon; talep, ücret, para ve fiyat değişkenlerin birbiriyle olan ilişkisinden etkilenmektedir. Bu etkileşimlerin sonucunda enflasyonda değişiklikler meydana gelebilmektedir.

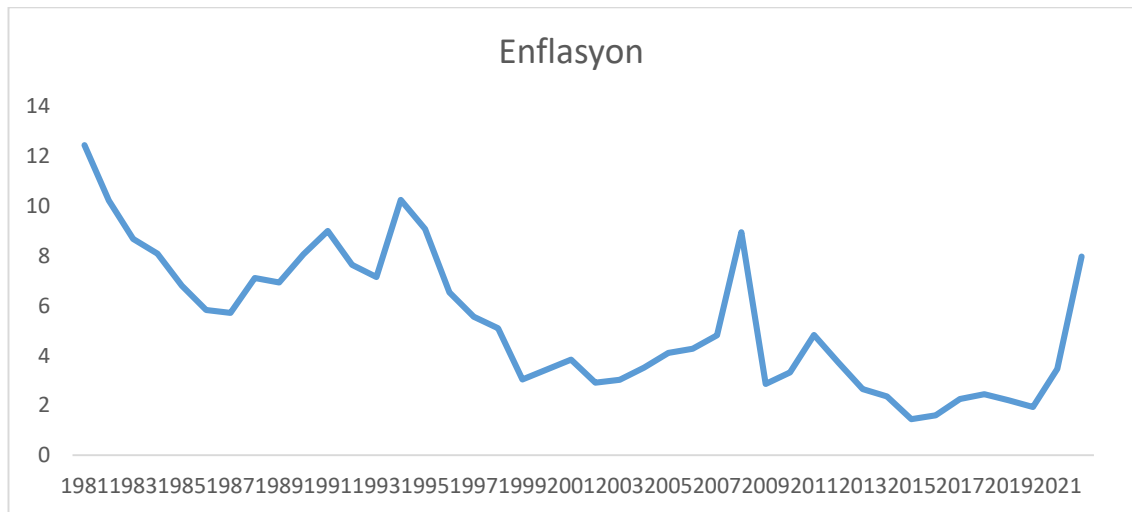
Geçmiş dönemlerde yapılan enflasyon tanımlarına bakıldığında, tüm tanımlarda temel vurgunun benzer olduğu gözlemlenmekle birlikte, tanımlar çeşitli biçimlerde dile getirilmiştir. Enflasyon Keynes teorisinde “tam istihdam durumunda, toplam arza oranla, toplam talepteki bir fazlalıktır. Fiyatlar genel düzeyinin artması ve para değerinin düşmesidir” şeklinde ifade edilmiştir (Aydoğan, 2004: 92). Enflasyon sadece gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülkelerinde yaşadığı bir sorun olup para arzının ve gelirin artması gibi çeşitli sebeplerle fiyat seviyelerinin artması ile karşımıza çıkmaktadır. Enflasyon birden fazla şekilde oluşabilmektedir (Tamimi ve Orbán, 2020: 5). Artış hızlarına göre enflasyon üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar (Turan, 2010: 6-7):

- Düşük enflasyon: Düşük enflasyonun hâkim olduğu ülkelerde, bireyler ulusal paralarına duydukları güven nedeniyle tasarruflarını ve yatırımlarını kendi para birimlerinden yapılan hisse senedi, mevduat gibi finansal araçlarda değerlendirirler. Bu güven, para biriminin değerinin nispeten stabil kalacağı beklentisinden kaynaklanır.

- Hızlı artan enflasyon: Yıllık %10 ile %100 oranı arasında değişen enflasyon türüdür. Hızlı artan enflasyonun görüldüğü ülkelerde insanlar, ulusal paralarına güvenmedikleri için kendi paralarından “kaçarlar”. Bu ekonomilerdeki insanlar anlaşmalarını kısa vadeli yapmakta ve yatırım araçlarını gayrimenkul veya yabancı para gibi kaynaklara yapmaktadırlar.
- Hiper enflasyon: Yıllık %100 üzerinde olan enflasyon türüdür. Daha çok gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde görülen bu tür enflasyon türünde, halkın orta kesiminin fakirleştiği, gelir adaletsizliğinin arttığı görülmektedir.

Sebeplerine göre enflasyon türleri, talep enflasyonu ve maliyet enflasyonu olarak 2 grupta sınıflandırılmaktadır;

- Talebin çektiği enflasyonu: Belirli bir ülkede satışa sunulan mal veya hizmete olan talebin (harcamalar ve ihracat) arzı (üretim ve ithalat) aşması sonucunda fiyat artışının meydana geldiği ve talep enflasyonunun zamanla ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu tip enflasyon en fazla karşımıza çıkan enflasyon türüdür (Karluk, 1973:203).
- Maliyetin ittiği enflasyonu: “Esasları bakımından talep enflasyonu dışında kalan enflasyonların tümünü kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır”. Bu enflasyona sebep olan başlıca etken ise üretim maliyetleri gösterilmektedir (Karluk, 1973:207).

Şekil 8. Enflasyon Oranları

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 8’de, 1981-2021 dönemi için küresel enflasyon oranları incelenmektedir. 1981-1987 yılları arasında enflasyonun düşüş eğiliminde olduğu ve belirgin bir artışın gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. Bu dönemi takip eden 1987-1994 aralığında ise enflasyon oranlarında belirgin artışlar gözlenmiştir. Bu dalgalanmalar, dönemde meydana gelen ekonomik belirsizlik veya küresel olayların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1995 yılına gelindiğinde, %10,24 seviyesine ulaşan enflasyon oranı tarihsel bir zirve noktası olarak dikkat çekmektedir. 1995-2007 döneminde enflasyon oranları, daha dengeli ve istikrarlı bir seyir izlemiş ancak 2001’de yaşanan ekonomik kriz sürecinde yeniden ivme kazanarak %3,8 seviyelerine yükselmiştir. Ancak bu yükseliş kısa süreli olmuş ve küresel ekonomiler tekrar toparlanma sürecine girmiştir. 2002 sonrası dönemde enflasyonda belirgin bir artışlar yaşanmamış olsa bile, 2008 küresel ekonomik krizi enflasyon oranlarının yeniden zirve yapmasına sebep olmuştur. Ancak bu yıldan itibaren ekonomiler tekrar toparlanma sürecine girmiş ve 2020 yılına gelindiğinde enflasyon oranları %1,93 seviyelerine kadar gerilemiştir. Ancak 2021 yılına gelindiğinde enflasyon oranları yeniden ciddi bir oranla yükselişe geçmiştir. Bu dönemde enflasyon oranı %3,46 iken bir yıl sonrasında bu oran yaklaşık %8’lere kadar ulaşmıştır. Bu artışın arkasındaki nedenler çeşitli olsa bile, COVID-19 pandemisinin küresel ekonomide yarattığı olumsuz etkiler, enflasyonun yükselişinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

1.2.4. İşsizlik

Bir ülkede yaşayan, çalışmak isteyip çalışabilecek durumda olan kişilerin bir kısmının herhangi bir işe sahip olmaması durumuna işsizlik, bu durumda olan kişilere ise işsiz denir. Tanım irdelendiğinde işsizliğin yalnızca çalışmak isteyen ancak iş bulamayan kişileri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Yani bir işe sahip olmayan ancak iş aramayan kişileri kapsamamaktadır. İşsizlik oranı ise bir ülkede yaşayan işsizlerin işgücüne oranını ifade etmektedir (Murphy ve Topel, 1997:295).

İşsizlik; sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutları içeren karmaşık bir yapıya sahip olup, bu özellikleri nedeniyle bireysel bir sorun olarak basitçe tanımlanamayacak kadar karmaşıktır (Adak, 2010; 105). Bu sebeple hem bireyler hem de ülkeler için önemli olan işsizlik olgusu büyük bir sorun oluşturabilmektedir. İşsizlik türlerinin bilinmesi, işsizlik olgusunun daha iyi anlaşılmasına ve uygun politika önerilerinin daha sağlıklı bir şekilde geliştirilebilmesine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, işsizlik türlerine değinmek faydalı

olacaktır. İşsizlik türleri hakkında kesin bir sınıflama bulunmamakla birlikte, bu çalışmada işsizlik iktisatçılar tarafından dört ana türde sınıflandırılacaktır (Hughes ve Perlman, 1984: 26). Bunlar:

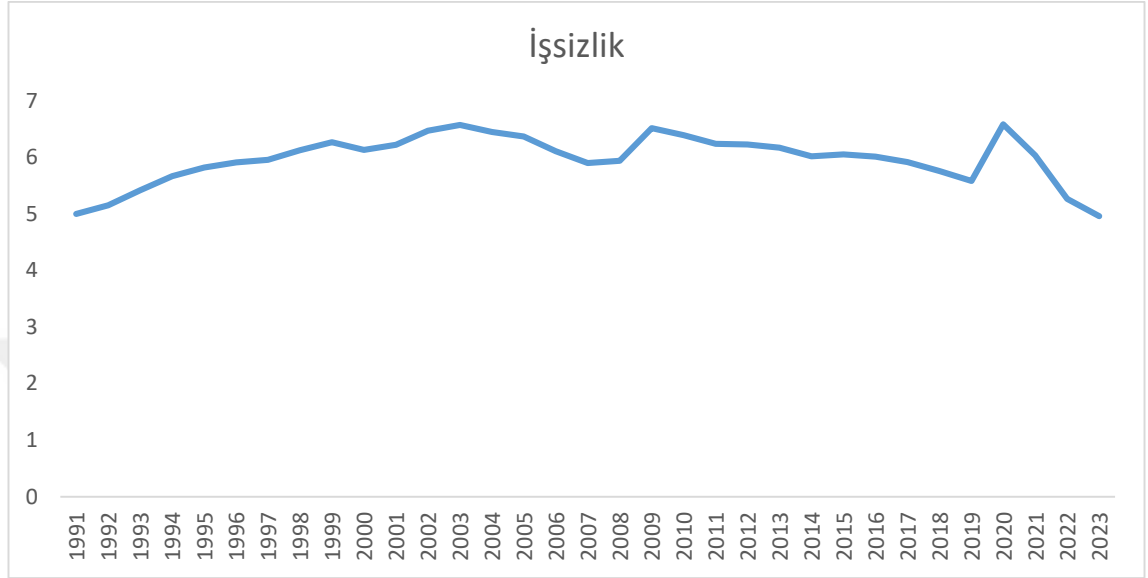
Geçici işsizlik: İşgücüne yeni katılan bireyler ile mevcut işgücünde halihazırda çalışan, ancak işlerinden memnun olmayan kişilerin, işlerinden ayrılarak yeni bir iş arama sürecine girmesi durumuna geçici işsizlik denir. Bu süreçte, söz konusu kişiler işsiz konumunda olmaktadır. Geçici işsizlik, genellikle olumsuz bir durum olarak değerlendirilse bile, bireyler mevcut işlerini kendi niteliklerine uygun görmediklerinde, daha uygun bir iş arayışına girdikleri için makul seviyelerde olduğu sürece işgücünün verimliliğini artırabileceği düşünülmektedir. Geçici işsizlik, diğer işsizlik türlerinden, kişilerin nitelik ve vasıf prensiplerine sahip olmaları nedeniyle farklılık gösterir ve ortadan kaldırılması mümkün olmayan kısa süreli bir işsizlik olarak kabul edilir (Ünsal, 2017:118-119).

Yapısal işsizlik: Belirli bir ekonomide tüketici tercihlerinin ve teknolojinin zamanla değişmesi, üretimde çeşitliliğe yol açmaktadır. Bu durum, bölgeden bölgeye ve sektörden sektöre farklılık gösterebilmekte ve talebin yönünü değiştirebilmektedir. Yani, değişen taleplerle bir bölgede artan talepleri karşılamak için işgücüne ihtiyaç duyulurken, diğer bölgelerde azalan talepler işsizliğe neden olabilmektedir. İktisatçılar tarafından tercih ve teknolojiye bu değişikliklerin yol açtığı işsizliğe "yapısal işsizlik" denir ve bu işsizlik türü uzun süreli işsizlik olarak kabul edilir. Bu bağlamda, yapısal işsizlik nedeniyle istihdamda yer bulamayan kişilerin iş arama süreçleri uzamakta ve istihdam şansları azalabilmektedir (Ünsal, 2017:119-120).

Doğal İşsizlik: Bir ekonomide yer alan yapısal işsizlik ile geçici işsizliğin toplamıdır. Doğal işsizlik oranı ilgili ekonomideki ne kadar işsiz oranı olduğunu göstermektedir (Ünsal, 2017:120). Bu işsizlik türü enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi de göz önünde bulundurmakta ve uygulanacak genişletici para politikalarıyla işsizlik oranı doğal oranın geçmemesi sağlanmaktadır. Ancak bu durum kısa süreli geçerli olup uzun vadede hem işsizlik oranları hem de enflasyon eski haline gelmektedir (Doğaner, 2022:757).

Devrevi işsizlik: Ekonomide meydana gelen genişleme dönemi ve durgunluk dönemlerinin zamanla değişmesi ve bu dönemler arasındaki geçişte meydana gelen

işsizliğe denir. Kısacası iktisadi dalgalanmalardan kaynaklanan işsizlik türüdür. Döngüsel işsizlik, kısa dönemli olan işsizlik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca işsizliğin durgunluk döneminde neden arttığını genişleme döneminde neden azaldığını açıklamaya yardımcı olmaktadır (Ünsal, 2017:121).

Şekil 9. Dünya'daki İşsizlik Oranları

Kaynak: Dünya Bankası

Grafikte, küresel ölçekte 1991-2023 yılları arasındaki işsizlik oranlarındaki değişimler gösterilmektedir. Grafiğe genel olarak bakıldığında, işsizlik oranlarının yıllar itibariyle bazı dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir. 1991 yılında yaklaşık %5 seviyesinde olan işsizlik oranı, 1999 yılına kadar zaman zaman azalma eğilimi göstermesine rağmen genel olarak artma eğilimindedir. 2000'li yıllara gelindiğinde işsizlik oranı %6 seviyelerine ulaşmış ve özellikle 2008 küresel ekonomik kriziyle birlikte belirgin bir artış kaydedilmiştir. 2009 yılında işsizlik oranı %7'yi aşarak zirve yapmıştır. Kriz sonrası dönemde, işsizlik oranları %6 ile %7 arasında dalgalanmıştır. Bununla birlikte, 2019 yılında işsizlik oranlarında yeniden artış görülmüş ve 2020 yılında oran yaklaşık %7 seviyelerine yükselmiştir. Bu artış, büyük ölçüde 2019 yılında yaşanan COVID-19 ekonomik krizine atfedilebilir. 2021 yılından itibaren ise işsizlik oranlarında bir azalma gözlemlenmiştir. Bu durum, küresel ekonomilerde toparlanmanın başladığı ve istihdam olanaklarının iyileştiğini gösterebilir. Kısacası, Dünya'daki işsizlik oranları ekonomik kriz ve küresel olaylardan etkilense bile takip eden dönemlerde bu etkiler bertaraf edilerek normal seyrine geri dönmüştür.

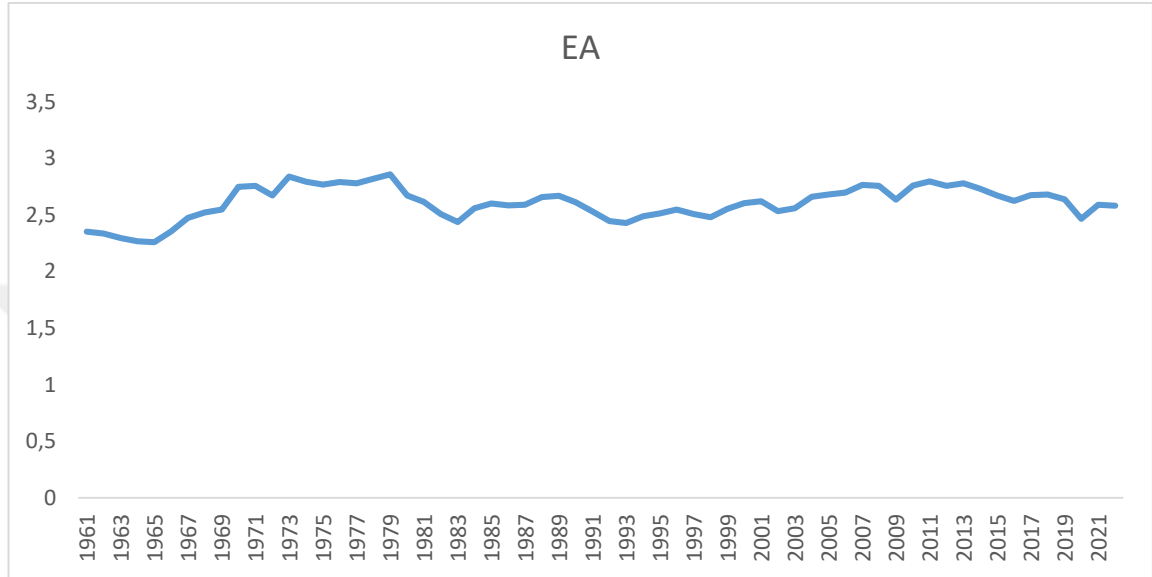
1.2.5. Ekolojik Ayak İzi

Ülkeler tarih boyunca çeşitli mücadeleler vermiştir. Günümüzde ise bu mücadelelerin en önceliklisi çevresel sorunlarla ilgilidir. Sürdürülebilir kalkınmayı temel ilke olarak kabul eden ülkeler, çevre faktörlerini ihmal edemeyeceklerini, mevcut sıcaklık değişimleriyle daha iyi kavramışlardır. Küresel ısınma doğal kaynakların azalması, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve insan sağlığının bozulması gibi ortaya çıkan zararlı sonuçları, insanlığın karşılaştığı zorlukları daha da derinleştirmektedir (UN, 2020).

Küresel ısınmanın ana nedeni sera gazlarının atmosfere salınımı olarak tanımlanmakta, bu emisyonların esas kaynağı ise insan faaliyetleri olarak belirlenmektedir. İnsan kaynaklı etkiler sonucunda ortaya çıkan iklim değişikliği, dünya genelinde tüm toplumları derinden etkileyen ve birçok olumsuz sonuç doğuran bir süreçtir. Bu süreç, doğa ve insanlar üzerinde çeşitli kayıplara ve zararlara yol açmış olsa bile bu etkiler farklı bölgelerde, sistemlerde ve sektörlerde eşit şekilde dağılmamaktadır (IPCC, 2023). Bu nedenle ülkeler çevresel kaliteyi ölçmek amacıyla çeşitli göstergeler geliştirmiştir.

20. yüzyılın sonlarına doğru Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından tanıtılan modern ekolojik ayak izi kavramı, bu bağlamda önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır (Kitzes vd., 2009:1). Verilerin temin edildiği sitede ise ekolojik ayak izi “Bir bireyin, nüfusun veya faaliyetin, mevcut teknoloji ve kaynak yönetimi uygulamalarını kullanarak tükettiği tüm kaynakları üretmek ve ürettiği atıkları absorbe etmek için biyolojik olarak verimli toprak ve su alanının ne kadarına ihtiyaç duyduğunun ölçüsüdür. Ekolojik Ayak İzi genellikle küresel hektar cinsinden ölçülür. Ticaret küresel olduğu için, bir bireyin veya ülkenin Ayak İzi dünyanın her yerinden kara veya denizi içerir” şeklinde tanımlanmaktadır (GFN, 2024). Ekolojik ayak izi hesaplaması, “biyolojik kaynakların gerçek insan tüketimini ve atık üretimini, biyosferin belirli bir yıldaki üretken kapasitesiyle karşılaştırılabilen, tahsis edilen ekosistem alanı cinsinden temsil etmek üzere tasarlanmıştır” şeklinde tanımlanmaktadır (Kitzes vd., 2009:1). Kısacası, ekolojik ayak izini ifade etmek gerekirse insan faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ve çevre üzerindeki etkilerini değerlendirmek için çevresel bozulmaları nicel olarak ölçen ve literatürde kabul görmüş bir gösterge olarak ifade edebiliriz (Liu, 2019: 5678).

Ekolojik ayak izi doğayı oluşturan altı farklı göstergiyi ayrı ayrı hesaplayan ve bir bütün olarak temsil eden bir indekstir. Bu göstergeler; yapılı arazi, karbon, tarım arazisi, balık tutma alanları, orman ürünleri ve otlak alanlar şeklinde sınıflandırılmıştır. Ekolojik ayak izi tüm bu altı göstergelerin ayrı ayrı hesaplanmasına olanak sağlarken bir bütün olarakta incelenmesine imkân tanımakta olan çevresel gösterge indeksidir (GFN, 2024).

Şekil 10. Küresel EA

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 10’da verilen grafikte, küresel ölçekte 1961-2021 yılları arasındaki EA’nın değişimleri gösterilmektedir. Buna göre 1960’larda ekolojik ayak izi 2,5 seviyelerindeyken, 1970’lerin ortalarında bir yükseliş yaşayarak 3 seviyelerine çıkmıştır. Bu durum, küresel ölçekte yaşanan artan EB ve sanayileşmeyi akla getirebilmektedir. 1980’lerde bu oran yeniden bir düşme eğilimi gösterse bile takip eden yıllarda dalgalı olduğu ancak dengeli bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durum insan nüfusunun, doğal kaynaklar üzerindeki baskısının yıllar içindeki değişim gösterdiğini ve küresel ölçekte yapılan sürdürülebilirlik çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. KADIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANI İÇİN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Küresel nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kadınların, iş hayatındaki konumu ve iş hayatına katılımını etkileyen faktörlerin incelenmesi, iş gücünde yer alan kadınların iş verimliliğinin, motivasyonlarının ve iş tatminlerinin artırılması suretiyle ekonomik verimliliğe olumlu katkılar sunabilecektir. Bu durum yalnızca çalışan kadınlar özelinde geçerli olmayacaktır. Henüz iş gücüne katılmamış olan kadınlar açısından da bu durum büyük bir öneme sahiptir. Daha fazla kadının istihdama dahil olduğunu gözlemlemek, iş gücünde yer almayan kadınlar için önemli bir motivasyon kaynağı oluşturacaktır. İnsan sermayesinin önemli bir kısmını oluşturan kadınların dahil olmadığı ekonomilerde sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olamayacağı göz önüne alındığında ekonomiler içinde kadın istihdamı büyük önem arz etmektedir (Karabıyık, 2012: 255-256). Aşağıdaki Tablo 1’de KİKO ile EB arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 1. KİKO ve EB

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Tansel (2002)	Türkiye	1980,1982 ve 1990	OLS	U şeklinde ilişki mevcuttur.
Fatima, A. ve Sultana, H. (2009)	Pakistan	1992-1993, 1996-1997 ve 2001-2002	OLS	U şeklinde ilişki mevcuttur.
Tam (2011)	134 Ülke	1950-1980	Panel Veri Tahmini	U şeklinde ilişki mevcuttur.
Mujahid ve Uz Zafar, (2012)	Pakistan	1980-2010	Zaman Serisi Analizi	U şeklinde ilişki mevcuttur.
Lechman ve Kahur (2015)	162 ülke	1990-2012	Panel Veri Analizi	Yüksek gelirli ülkelerde U hipotezi geçerliken düşük gelirli ülkelerde geçerli değil.

Tablo 1. (Devamı)

Taşseven, Altaş ve Ün (2016)	32 OECD countries	1990-2013	Panel Logit Model	Pozitif ilişki.
Taşseven (2017)	G8 Ülkeleri	1995-2013	Panel Veri Analizi	Pozitif ilişki.
Zeren ve Kılınç-Savrul(2017)	Türkiye	1991-2014	Saklı Koentegrasyon Yöntem	Anlamlı bir etki mevcut.
Altuzarra, Galvez ve Gonzalez (2019)	AB ülkeleri(28)	1990-2016	OLS, Sabit Etkiler ve Genelleştirilmiş Momentler Modeli (GMM)	U şeklinde ilişki mevcuttur.
Özkök ve Polat (2020)	Türkiye	1990-2018	Panel Veri Analizi	Pozitif ilişki.
Göcen, S. (2021)	Orta Doğu Ülkeleri	1995-2018	Panel Granger Nedensellik	Karma sonuç
Marjanović, Popović ve Milanović, S. (2024)	Avrupa Birliği Ülkeleri	2020-2021	Panel Veri Analizi	Pozitif ilişki.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de KİKO ile EB arasındaki ilişkiyi inceleyen hem ulusal hem de uluslararası çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir. Buna göre; araştırmaların çoğunda zaman serisi analizi, panel veri analizi, OLS gibi farklı ekonometrik metodolojiler kullanılmıştır. Bu çeşitlilik, farklı modellerle aynı sonuca ulaşmasını sağlayarak araştırma sonuçlarının desteklenmesine katkı sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmalarda, çoğunlukla KİKO ile EB arasında U şeklinde hipotezin olduğu belirtilmektedir. Bu hipotez ile ekonomik kalkınmanın ilk döneminde KİKO’nun düşük olduğu, ancak EB ile bu oranın artacağı ileri sürülmektedir. Özellikle, Tam (2011) tarafından 130 ülke ile yapılan çalışmada elde edilen sonuçlarda bu ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Ancak Lechman ve Kahur (2015) tarafından yapılan çalışmada ise benzer analiz yöntemleri kullanılsa bile aynı sonuçlara ulaşılamamıştır. Bu farklılığın etkisi, kullanılan veri aralığı, yatay birim farklılıkları ve analiz yönteminden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Yapılan bu çalışmalar ışığında KİKO ile EB arasında U şeklinde pozitif ve karmaşık sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 2’de KİKO ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen hem ulusal hem de uluslararası çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir. Tablo 2’de KİKO ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen hem ulusal hem de uluslararası çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

Tablo 2. KİKO ve İşsizlik

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Tansel (2002)	Türkiye	1980,1982 ve 1990	OLS	Negatif etki
Özer ve Biçerli (2003)	Türkiye	1988-2001	Panel Veri Analizi	İlişki yok.
Ağazade (2014)	Türkiye	2005-2013	Koentegrasyon	İlişki yok.
Congregado, Carmona, Golpe ve Van Stel, (2014)	İspanya	1976-2012	VAR Modeli	İlave işçi etkisi bulunsa da artık bu etki geçerli değil.
Yıldırım (2014)	Türkiye	1989-2012	Zaman Serisi Analizi	Karma Sonuç, İşsizlik→ KİKO
Taşseven, Altaş ve Ün (2016)	32 OECD countries	1990-2013	Panel Logit Model	Pozitif etki
Zaheer ve Qaiser (2016)	Pakistan	1990-2013	OLS	Kadın işsizlik oranı negatif etki
Taşseven (2017)	G8 Ülkeleri	1995-2013	Panel Veri Analizi	Negatif etki
Yenilmez ve Kılıç (2018)	Türkiye	2014-2017	ARDL Sınır Testi	Karma Sonuç
Zeren ve Kılınç-Savrul (2017)	Türkiye	1991-2014	Saklı Koentegrasyon Yöntemi	Uzun dönemli bir ilişki vardır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaların çoğunda zaman serisi analizi, panel veri analizi gibi farklı ekonometrik metodolojiler kullanılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda, çoğunlukla KİKO ile işsizlik arasında net olmayan karmaşık bir ilişkinin olduğu görülmektedir. KİKO ile işsizlik arasındaki net olmayan ilişki ülkeye, döneme ve kullanılan yöntemle göre değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Özellikle Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda ilişki genellikle karmaşık veya belirsizdir. Ancak gelişmiş ülkelerde ve uzun dönemli yapılan çalışmalarda ele alınan değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Nitekim eğitilmiş kentli kadınlar için yapılmış Türkiye örneğinde de

işsizlikle KİKO arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir (Yıldırım, 2014). Tablo 3'te KİKO ile KDO arasındaki ilişkiyi inceleyen hem ulusal hem de uluslararası çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

Tablo 3. KİKO ve KDO

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Cheng (1996)	ABD	1948-1993	Hsiao Granger Nedensellik Testi	KDO → KİKO
Engelhardt, Kögel ve Prskawetz, (2004)	Fransa, Batı Almanya, İtalya, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD	1960-2000	Vektör Hata Düzeltme Modelleri	KDO ↔ KİKO
Narayan ve Smyth (2006)	Avustralya	1960-2000	Granger Nedensellik	Kısa dönem için: KDO → KİKO Uzun dönem için: KDO ↔ KİKO
Mishra, Nielsen ve Smyth, (2010)	G7	1960-2004	Panel Veri Analizi	Negatif ilişki.
Mishra ve Smyth (2010)	28 OECD ülkesi	1980-2005	Panel Veri Analizi	Negatif ilişki.
Zaheer ve Qaiser (2016)	Pakistan	1990-2013	OLS	Negatif ilişki.
Taşseven, Altaş ve Ün (2016)	32 OECD ülkesi	1990-2013	Panel Logit Model	Pozitif ilişki.
Sipahi ve Atalay (2021)	Türkiye	1994-2019	ARDL ve Granger Nedensellik	Pozitif ilişki.
Debnath ve Das, (2022).	Hindistan	1990 to 2019	Zaman Serisi Analizi	Negatif ilişki.
Marjanović, Popović ve Milanović, S. (2024)	AB ülkeleri	2020-2021	Panel Veri Analizi	Pozitif ilişki.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'teki mevcut çalışmaların bulguları incelendiğinde, KİKO ile KDO arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda net bir fikir birliğinin bulunmadığı görülmektedir. Özellikle, Taşseven, Altaş ve Ün (2016) ile Mishra ve Smyth (2010)

tarafından aynı ülke grupları üzerinde yapılan çalışmaların farklı sonuçlar ortaya koyması, aynı yatay kesit birimlerine odaklanılsa bile, farklı dönemlerin ve aynı grupta yer alan ancak analize dahil edilen ülkeler arasındaki farklılıkların bulgular üzerine de önemli bir etkisinin olabileceğini ortaya koymaktadırlar. Yapılan çalışmalarda tek yönlü ve çift yönlü bir nedensellik bulunurken, pozitif bir ilişki; doğurganlık oranındaki artışın kadının aile içindeki sorumluluklarını artırarak, ailenin ihtiyaç duyduğu nakit gelire olan bağımlılığından dolayı kadınların işgücüne katılmaya teşvik edebileceği öne sürülmektedir (Collver ve Langlois, 1962: 384). Buna karşılık negatif bir ilişki ise, kadınların sahip oldukları çocuk sayısındaki artışın iş gücünden uzaklaşmalarına neden olabileceğini savunmaktadır. Bu durum, kadınların hem anne rolünü hem de çalışan kadın rolünü üstlenme zorluklarına atfedilmekte ve bu sebeple doğurganlık ile KİKO arasında negatif bir ilişkinin var olduğu belirtilmektedir (Mishra ve Smyth, 2010). Tüm bu bulgular göz önüne alındığında, değişkenler arasındaki net olmayan ilişkilerin, farklı gelişmişlik seviyelerine sahip ülkelerde güncel ve çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılarak yeniden incelenmesi, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Nitekim, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranı, her dönem erkeklerin katılım oranından daha düşük seviyelerde seyretmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu oran farklılıklar belirgin şekilde varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Yenilmez ve Kılıç, 2018: 56).

2.2. KADIN OKULLAŞMASI İÇİN LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda, sanayileşmekte olan düşük gelirli ülkeler, ulusal gelirlerinden giderek artan bir oranla eğitim alanına yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bunun başlıca sebebi; nüfusun hızla artması ve insan sermayesine yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi teşvik etmesinin en etkili yollardan biri olduğuna dair inanılan yaygın bir inançtır (Standing, 1976: 281). Aşağıdaki Tablo 4'te KO ile ekonomik büyüme/yatırımlar arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 4. KO/ Toplam Okullaşma ve DYY/EB

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Crimmins ve Riddler, (1985).	ABD	1972-1982	Regresyon Analizi	Anlamli ilişki
Çoban (2004)	Türkiye	1980-1997	Zaman Serileri Analizi	Okullaşma→EB
Aka ve Dumont (2008)	ABD	1930-1995	Zaman Serileri Analizi	Okullaşma→EB
Xue-Cheng (2010)	Çin	1952-2004	Zaman Serileri Analizi	Okullaşma ↔ EB
Yaylalı ve Lebe (2011)	Türkiye	1938–2007	Zaman Serileri Analizi	Okullaşma ↔ EB
Tsamadias-Pegkas (2014)	Yunanistan	1960-2000	Zaman Serileri Analizi	Okullaşma → EB
Yurtkuran ve Terzi (2015)	Türkiye	1950-2012	Nedensellik Testi	EB→ Okullaşma
Tomul(2017)	Türkiye	2003	Lojistik Regresyon Yöntemi	Anlamli etki
Hobikoğlu, Sezgin Ve Sart (2018)	Arap ülkeleri	1970-2014	Parametrik Olmayan Regresyon Kernel Tahmincisi	Pozitif Etki
Yılancı ve Aydın (2018)	Türkiye	1971-2015	Zaman Serisi Analizi	Karma Sonuç

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’e göre okullaşma ile ekonomik büyüme/DYY arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Çalışmalar incelendiğinde bu iki değişken arasındaki ilişkinin varlığı parametrik olmayan regresyon, lojistik ve daha çok zaman serisi analizi yöntemleri kullanılarak test edilmiş ve genellikle anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çoğunlukla kullanılan zaman serisi analizi sayesinde sadece değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki değil aynı zamanda bu iki değişken arasındaki nedenselliğin incelenmesine olanak sağlayarak konunun daha ayrıntılı irdelenmesine olanak sağlanmıştır. Yurtkuran ve Terzi (2015) ile Xue ve Cheng (2010) çalışmalarında, okullaşmanın hem ekonomik büyümenin nedeni hem de sonucu olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan diğer nedensellik testlerinde ise okullaşmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların, ülkelerin ekonomik ve sosyo-politik farklılıklarından, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden, kullanılan verilerin türlerinden ve yatay kesit birimlerindeki farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

Eğitim yalnızca ekonomik kalkınma üzerinde etkili değildir. Bireyin eğitilmesi ile başlayan bu süreç ailelerin ve toplumun gelişimine katkı sağlamakta, demokratik ve siyasal bilincin gelişmesine, teknolojik gelişmeleri desteklemeye, nitelikli işgücünün

oluşmasına ve karmaşık problemlerin çözülmesine katkı sağlamaktadır (Sipahi ve Atalay, 2021: 1734).

İlerleyen ve gelişen toplumlar aracılığıyla eğitim de gelişmiş ve günümüzde yükseköğretime kadar ilerleme göstermiştir. Yükseköğretim, ortaöğretimi tamamlayan bireylere en az iki yıl süreyle sunan ve ileri düzeyde bilgi kazanılmasını amaçlayan eğitim sistemidir. Bu eğitim sisteminde yetişen bireyler, ülke ekonomisine katkı sağlamakta, bilginin kullanıldığı ve kendilerine verilen görevlerin her aşamasında yer alabilmektedirler. Eğitim sistemiyle kazanılan nitelikli insanların, olayları daha kolay kavrayabilen, teknolojiye daha çabuk uyum sağlayan, yeniliklere ve ilerlemelere daha yatkın olduğu gözlemlenmiştir (Yılcı ve Aydın, 2018: 102). Bu kazanımlara rağmen eğitimde cinsiyet eşitsizliği her dönemde ve her toplumda karşılaşılan bir sorun olmaya devam etmektedir. Özellikle sanayileşmenin ilk dönemlerinde birçok sosyalist olmayan devlette kadınların eğitime katılmaları, erkeklerin çok gerisinde olması karşılaşılan bir sorundu. Bu kadar köklü bir tarihe sahip olan bu durum yapılan iyileştirmelere rağmen henüz istenilen seviyelere ulaşamamış ve ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunma potansiyellerinin çoğundan mahrum kalmıştır (Standing, 1976:281). Sosyal bir yatırım olarak değerlendirilen eğitim, devamlılık istemektedir. Eğitime katılımda geri planda olan kadınların yükseköğretime devamlılığının ise ülke ekonomisinden etkilendiği ifade edilmektedir. 1970-2014 dönemi için Arap ülkeleri özelinde yapılan çalışmada ülkelerin EB oranları ve enflasyon değerinin kadınların yükseköğrenimine devamlılığını etkileyen önemli faktörler olduğu ifade edilmiştir (Hobikoğlu, Sezgin ve Sart, 2018: 211).

Kadınların eğitim düzeyinin artması, ekonominin güçlenmesine, sosyal kalkınma alanında hem ailelere hem de toplumlara kazandırdığı önemli iyileştirmelere sebep olmaktadır (Merter, 2007: 222). Ayrıca artan eğitim beraberinde kadınlara, daha özerk bireyler olma ve karar alma yeteneklerinin artmasına sağladığı katkıdan dolayı hem kendi hem de aile planlaması konusunda daha bilinçli seçimler yapma olasılığının artırdığı ifade edilmektedir (Osamor ve Grady, 2016:198). Bu sebeple kadınları teşvik etmek için yapılan girişimler amacına ulaşmış ve kadınların yükseköğretime kayıtları artırmıştır. Yapılan girişimler neticesinde sağlanan fayda bununla da sınırlı kalmamış, kadınların statülerinin iyileşmesine ve güçlendirilmesine de katkı sağlamıştır. Böylece kadınlarla birlikte yetişen toplumun gelişiminde de yardımcı olmuştur (Nandi, 2024: 230). Ayrıca

yükseköğretim derecesine sahip kadınların istihdamda daha fazla yer alması, istihdamda cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve ekonomik büyümeye katkı sağlaması da diğer önemli hususlar arasındadır (Hobikoğlu, Sezgin ve Sart, 2018:212). Aşağıda verilen Tablo 5’te de kadın okullaşması ile KİKO/işsizlik arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 5. KO ve KİKO/İşsizlik

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Crimmins ve Riddler, (1985).	ABD	1972-1982	Regresyon Analizi	İşsizlik ile KO arasında anlamlı ilişki mevcut.
Skadsen (2017).	125 ülke	1960-2010	OLS Tahmini	Eğitim arttıkça KİKO artıyor
Shah, Riaz ve Asghar (2021).	Pakistan	-	Ols	Kadının aldığı eğitim arttıkça KİKO artar
Nazah, Duasa ve Arifin (2021).	Asya ülkeleri	1990- 2018	Panel Veri Analizi	KO ↔ KİKO
Küçükbaş ve Kocabaş (2023)	Türkiye	1995-2020	Zaman Serisi Analizi	KİKO→KO
Mahbuba ve Setyowati (2023)	ASEAN ülkeleri	2018-2021	CEM, FEM, ve REM Regresyon Analizi	Eğitim arttıkça KİKO azalır.
Shuangshuang, Zhu, Mughal, Aparcana ve Muda, (2023).	BRICS ülkeleri	1990-2020	Panel Veri Analizi	Eğitim arttıkça KİKO artar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5 incelendiğinde çoğunlukla KİKO değişkeninin bağımlı ve KO değişkeninin bağımsız olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda incelendiğinde literatürde yer alan çalışmaların çoğunda pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle Japonya gibi gelişmiş ülkelerin olduğu, Türkiye’nin de yer aldığı, Asya ülkelerinde yapılan çalışma incelendiğinde KO’nun KİKO’nun hem nedeni hem de sonucu olduğu ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Literatürde yer alan ve ASEAN ülkeleri için yapılmış çalışmada ise eğitimin KİKO’yu azaltacağı ifade edilmiştir (Mahbuba ve Setyowati, 2023). Bu durum, kadınların artan eğitim seviyelerine nazaran getirilerinin erkeklere göre daha az olmasına bağlanarak, kadınların istihdamdan vazgeçmelerine sebep olabilmektedir (Altaf, 2019: 100). Aslında Mahbuba ve Setyowati (2023) tarafından yapılan çalışmada yer alan ülke grubu, Nazah, Duasa ve Arifin (2021) tarafından yapılmış çalışmada yer alan ülke grubu içerisinde yer almaktadır. Çalışma aynı ülke grubunu içerse bile kullanılan yöntem, zaman aralığı ve yatay kesite dahil edilen her

farklı birimin, sonucu değiştirebileceğini göstermektedir. Nitekim farklı yatay kesit birimleriyle değişen, sosyo-ekonomik, coğrafi konum ve kültürel normlar tarafından bu değişkenler arasındaki ilişkinin şekillendirileceği belirtilmektedir (Bakhtavoryan, 2023:21-22).

Daha yüksek eğitim seviyesine sahip kadınların sağlık sigortasına abone olma olasılıklarının arttığı ifade edilirken gelişmiş sosyoekonomik statülerini ve sağlık hizmetlerinin önemine ilişkin farkındalıklarını yansıtmaktadır (Amu ve Dickson, 2016: 5). Dahası, eğitim, kadınların doğum esnasında yararlanacakları sağlık hizmetlerinde nitelik aradıklarını göstermektedir. Bu durum ise kadın, aile ve toplum için sağlık bilincinin desteklenmesine katkı sağlarken doğumda ölüm oranlarının azalmasına da destek vermektedir (Shimamoto ve Gipson, 2017: 114-115). Asya ülkelerinde 1990-2018 yılları arasında, panel veri analiz yöntemi ile KO ve KDO arasındaki ilişki irdelenmiş ve değişkenler arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu ifade edilmiştir (Nazah, Duasa ve Arifin, 2021: 284). Bunun yanı sıra kadın yükseköğretim okullaşması ile kadın doğurganlık hızı arasında bir nedenselliğin olmadığı ancak kadın doğurganlık hızından kadınların ilköğretim okullaşmasına doğru kısa dönemli ve tek yönlü nedenselliğin olduğu ifade edilmektedir (Küçükbay ve Kocabaş, 2023). Nitekim literatür bununla sınırlı kalmamaktadır. 1960-2010 yılları arasında 125 ülkeyi kapsayan OLS tahmin yöntemi ile bu değişkenler arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmada, bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır (Skadsen, 2017).

2.3. EKOLOJİK AYAKIZI İÇİN ALAKALI LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomilerin artan büyüme hedeflerine karşılık sanayiyle birlikte bu büyüme hedeflerini karşılamak için kullanılan kaynakların çoğu doğadan veya doğal kaynaktan temin edilmektedir. Ancak son dönemlerde yaşanan ve küresel sorun olarak değerlendirilen iklim krizi bu durumun iyileştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Azalan doğal kaynaklara kıyasla artan kirlilik, canlı çeşitliliğindeki kayıplar ve insan ölümleri küresel ölçekte yeni önlemler alınmasına sebep olmuş ve çevresel gösterge olarak değerlendirilen EA ile ülkelerin nihai hedeflerinden olan büyümenin ilişkisi incelenmiştir. Aşağıda verilen Tablo 6'da EA ile EB arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 6. EA/Çevresel Kalite ve EB

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Sonuç
Sharif vd., (2020)	Türkiye	1965Q1–2017Q4	Kantil Otoresif Gecikmeli Yaklaşım (QARDL)	Pozitif ilişki
Kardaşlar (2022)	Türkiye	1980-2017	DOLS	EB, EA'yı pozitif etkiliyor.
Adebayo vd., (2023)	BRICS	1990-2019	Panel veri analizi	EA negatif CO2
Aydin vd., (2023)	Avrupa Birliği (20 ülke)	1995–2018	CS-ARDL	Karma Sonuç
Fakher vd., (2023)	Organization of the Petroleum Exporting Countries.	1994–2019	DOLS ve FMOLS	Karma Sonuç
Özbek (2023)	ASEAN-5	1980-2018	Panel Veri Analizi	EB ekolojik ayak izini artırıyor
Nguyen vd., (2024)	Vietnam	1970–2018	ARDL	EB çevresel kaliteyi azaltıyor
Olaoye (2024)	Seçilmiş Afrikan Countries.	1981-2019	FMOLS, DOLS	Çevresel kalite EB'yi artırdı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mevcut çalışmalar EB ile çevresel kalite bağlantısına odaklanmaktadır. Çalışmaların çoğunda panel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Aydın vd., (2023), 20 Avrupa Birliği ülkelerin verilerini kullanarak yaptığı çalışmada EA ile EB arasında bir ilişkinin varlığını test etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda bir ilişkinin olduğu ancak bu ilişkinin yönünün ülkelere göre farklılık gösterdiği ifade edilmiştir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda ise EB'nin EA'yı pozitif etkilediği yani ekonomik büyüme önceliklenirken çevrenin ihmal edildiği ifade edilmektedir. Bu çalışmalarda hem barındırdıkları yatay kesit grupları hem de kullanılan metodolojiden dolayı farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Ülkeler, çevrenin korunması için küresel ölçekte anlaşmalar imzalamış olsalar bile hala bu anlaşmaların belirlediği sınırların çok gerisindedir. Bu anlamda yalnızca küresel ölçekte değil ülkelerin bireysel anlamda da çevresel tedbirlerini inceleme gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Son dönemlerde araştırılan çevre konularında, ülkelerin öne sürdüğü çevresel politikalar sıklıkla araştırılmaktadır (Rosen, 2015: 31-32). Bu durum, politika

önerilerini sunan veya karar alma süreçlerindeki politikacıların bireysel özelliklerine odaklanılmasını sağlamıştır. Yapılan araştırmalar, kadın milletvekilleri oranının daha yüksek olduğu ülkelerde çevreye duyarlı politikaların önerilme olasılığının daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kadın temsiline artması aracılığıyla çevreyle ilişkili politikaların geliştirilmesine olumlu bir etki yaratacağı iddia edilmektedir (Mavisakalyan ve Tarverdi, 2019). Araştırmalarda, kadın milletvekilinin, mekânsal bağımlılık gösterdiğini, yani bu etkinin çevre bölgelerde yayılma eğiliminde olduğunu ifade edilmektedir (Calp-Boduroğlu, 2023:73). Bu durum ise aynı coğrafi bölgede bulunan ülkelerin, kadın milletvekili oranlarının artmasıyla çevre koruma önerilerinde benzerlik gösterebileceği şeklinde düşünülmektedir. Nitekim, kadınların daha yüksek siyasi statüye sahip olduğu ülkelerde, çevresel kalitenin bozulmasına sebep olan karbondioksit emisyonlarının diğer ülkelere kıyasla daha düşük olduğu sonucu bu savı destekler niteliktedir (Ergas ve York, 2012; Nugent ve Shandra, 2009). Bunun yanı sıra yapılan çalışmalarda, kadın milletvekili oranının yüksek olduğu ülkelerde çevresel anlaşmalarını onaylama eğiliminin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgular, toplumsal cinsiyet eşitliğinin devlet düzeyinde çevreci politikaların geliştirilmesine katkı sağladığı görüşünü desteklemektedir (Norgaard ve York, 2005). Çevresel kaygılar üzerine yapılan İsveç çalışmasında ise hem kadın nüfusun hem de kadın karar vericilerin genel halkta, belediye ve ilçe konseylerinde erkeklere göre daha fazla çevresel kaygı bildirdiği ortaya konulmaktadır (Sundström ve McCright, 2014).

Sonuç olarak iklim değişikliği ve çevresel sürdürülebilirlik konusunda alınan kararlar, kadınların parlamentodaki temsili ile güçlenmesine ve bu temsiliyetin, küresel sorunların çözümüne yönelik politikaların daha kararlı bir şekilde uygulanmasına katkı sağladığı görülmektedir. Tüm istihdam oranlarında olduğu gibi kadın temsil oranları da erkek temsillerin gerisinde olup, kadınların siyasal katılımının iklim değişikliği gibi evrensel sorunların çözümünde yeterince kullanılmayan ancak etkili bir araç olabileceği ifade edilmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, kadın temsil oranının artması, yalnızca cinsiyet eşitliği veya istihdama katkısı açısından değil aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma açısından da önemli ve etkili bir rol almaktadır (Fredriksson ve Wang, 2011).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK METODOLOJİ

3.1. PANEL VERİ ANALİZİ

Yapılacak olan ekonometrik çalışmada hedef, arasında ilişki olduğu düşünülen değişkenlerin incelenmesidir. Bunu yaparken en önemli araç veridir. Bu sebeple, çalışmada yer alan değişkenlere ait verilerin güvenli bir kaynaktan doğru bir şekilde temin edilmesi ve kullanılacak ekonometrik modele uygun şekilde veriyi elde etmek gerekmektedir. Bu doğrultuda ekonometrik analizde üç farklı veri türü mevcuttur. Bunlar (Yerdelen Tatoğlu, 2018:1):

Zaman serisi verisi; değişkenlere ait verilerin gün, hafta, ay, mevsim gibi zaman birimlerine göre değişimini ifade etmektedir. Yani zaman serisi verisinde incelenecek olan değişkene ait birden fazla zaman noktasını (zaman aralığının) ele alırken, tek bir yatay kesit birimini çalışmaya dahil etmektedir. Zaman serisi verilerine örnek olarak Tablo 7’deki ekonomik büyüme verileri sunulmuştur.

Tablo 7. 1997-2002 Yılları İçin Ekonomik Büyüme Oranları

Yıllar	Ekonomik Büyüme
1997	35347,76
1998	36448,26
1999	37440,79
2000	38918,46
2001	39768,67
2002	40310,3

Kaynak: Dünya Bankası

Yatay kesit verisi; modele dahil edilen farklı birimlere ait verilerin belirli bir zaman noktasındaki değerlerini ifade etmektedir. Yani yatay kesit verisinde incelenecek olan değişkene ait birden fazla yatay kesit birimini ele alırken, tek bir zaman noktasını

çalışmaya dahil etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018:1). Yatay kesit verilerine örnek olarak Tablo 8’deki ekonomik büyüme verileri sunulmuştur.

Tablo 8. 1973 Yılına Ait Ekonomik Büyüme Oranları

Yıl	Avusturalya	İngiltere	İtalya	Sudi Arabistan
1973	27812,1	21971,72	17495,29	32416,46

Kaynak: Dünya Bankası

Panel veri; ülke, hane halkı, bölge, firma gibi aynı yatay kesit birimlerini belirli bir zaman aralığı içerisinde farklı noktalarda gözlemlenebildiğinde kullanılmaktadır (Baltagi, 2008: 1). Kısacası panel veride hem zaman hem de yatay kesit boyutunu aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Panel veri geçmiş dönemlerden beri farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Bunlar arasında; karma veri, mikropanel veri, mezun çözümlemesi bulunmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012: 591). Panel verilerine örnek olarak Tablo 9’daki ekonomik büyüme verileri sunulmuştur.

Tablo 9. 1973-1977 Yılları Arasında Ekonomik Büyüme Oranları

Yıl	Avusturalya	İngiltere	İtalya	Sudi Arabistan
1973	27812,1	21971,72	17495,29	32416,46
1974	28230,73	21412,35	18337,16	35689,59
1975	28257,96	21098,37	17846,97	30799
1976	28700,29	21717,74	19023,5	34446,98
1977	29399	22258,82	19427,91	35054,74

Kaynak: Dünya Bankası

20. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru geçen süreçte çalışmalarda panel veri kavramı ilk kez ifade edilse bile uygulama alanı daha çok 1990’lı yıllara dayanmaktadır. Panel veri ile oluşturulan panel veri modelleri aracılığıyla yapılan analizlere “panel veri analizi” denilmektedir (Yadel Tatoğlu, 2018:3-4).

Panel veri daha önceden bahsedildiği gibi hem yatay boyutu hem de zaman boyutunu bünyesinde beraber barındırmaktadır. Bu sebeple genel olarak ifade edilen panel veri analizinde yatay kesit boyutu “N” simgesi ile gösterilmektedir. Zaman boyutu ise “T”

simgesi ile ifade edilmektedir (Moon ve Perron, 2014: 882). Ayrıca modelde “X” simgesi ile bağımsız değişken ve “Y” simgesi ile bağımlı değişken ifade edilmektedir. Oluşturulan panel veri modeli tek bağımsız değişkeni içeriyorsa genel gösterim şekli:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad i=1,2,3,4,\dots,N; \quad t=1,2,3,4,5,\dots,T \quad (1)$$

Oluşturulan panel veri modeli birden fazla bağımsız değişkeni içeriyorsa ve bu bağımsız değişkenler modele “K” sayısı kadar dahil edildiği varsayılıyorsa oluşturulan modelin genel gösterim şekli:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1t}X_{1t} + \beta_{2t}X_{2t} + \beta_{3t}X_{3t} + \dots + \beta_{Kt}X_{Kt} + u_{it} \quad (2)$$

$$i=1,2,3,4,\dots,N; \quad t=1,2,3,4,5,\dots,T \quad k=1,2,3,4,5,\dots,K$$

şeklinde gösterilmektedir. Eşitlik (1)’de yer alan;

Y: Tahmin edilmesi planlanan modelde bağımlı değişken,

X: Bağımsız değişken,

A: Sabit parametre katsayısını,

B: Eğim katsayısını

ifade etmektedir. Eşitlikte alt indis olarak yer alan i ve t simgeleri sırasıyla yatay kesit ve zaman boyutunu ifade etmektedir. Bu gösterim şekli ifade ediliş şeklinden de anlaşılacağı üzere hem yatay kesit birimini hem de zaman birimini içerdiği için tahmin edilecek modelin panel veri modeli olduğunu göstermektedir (Baltagi, 2008: 11). Modelde yer alan $u_{it} \sim N(0, \sigma^2)$ varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımı açıklamak gerekirse (Atalay, 1983: 187):

- Hata terimi normal dağılmaktadır. Yani hata terimi her bir bağımsız değişken değeri için kendi ortalamaları etrafında çan eğrisi şeklinde simetrik bir dağılıma sahiptir.
- Hata terimi sabit varyanslıdır. Yani hata teriminin varyansı bağımsız değişkene göre değişmez.
- Hata terimi ortalaması 0’dır.

Ekonomik çalışmalarda kullanılan zaman, yatay kesit ve panel veri yöntemlerinin çeşitli avantajları vardır. Hem yatay kesit hem de zaman seri verilerini kapsayan panel

verinin ise diğer iki veri yönteme göre avantajları bulunmaktadır. Bunlar (Hsiao, 2003: 3-5; Gujerati ve Porter, 2012: 592-593):

- Ele alınan konu panel veri yöntemi ile incelendiğinde araştırmacıya daha fazla veri imkânı sunmaktadır. Böylelikle çalışmada ele alınan verilere ait serbestlik derecesinin artmasına ve bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantının azalmasına neden olurken ekonometrik tahminlerin etkinliği artmış olmaktadır.
- Panel veri modelinde yer alan yatay kesit boyutundaki gözlemler homojen olmayan bir yapıya sahiptir. Panel veri analizi ile gözlemlere ait homojen olmayan yapı dikkate alınarak sapmasız sonuçlar elde edilebilmektedir.
- Panel veri modelinde yer alan boyamsal veriler araştırmacıya konu hakkında daha kapsayıcı ekonomik soruları analiz etme imkânı tanımaktadır.
- Panel veri yatay kesit birimleri için öncesi ve sonrası gibi kıyaslamalı bir yapıya imkân sunmaktadır.
- Panel verileri daha karmaşık davranışsal modeller oluşturmamıza ve test etmemize olanak tanımaktadır.
- Panel veri modeli ile incelenen konuya ait verilerin büyüklüğünden dolayı çalışmadaki yanlışlık azalmış olacaktır.
- Araştırılması planlanan konu hakkında zaman ve yatay kesit boyutunun yetersiz olması durumunda panel veri ile inceleme yapılabilmektedir. Ayrıca hem zaman boyutu hem de bireysellik bilgileri kullanarak, eksik veya gözlemlenemeyen değişkenlerin etkileri daha doğal bir şekilde kontrol edilebilir.

Panel veri analizi dezavantajları ise (Güneş, 2017: 7):

- Panel veri bünyesinde bulunan hem yatay hem de zaman boyutuna ait verilerin temini ve düzenlenmesi zorluk oluşturabilmektedir.
- Panel veri bünyesinde yer alan zaman boyutu genellikle kısa olabilmektedir.

Panel; yatay kesit birimleri için mevcut gözlem sayısına göre dengeli ve dengesiz olarak ikiye ayrılmaktadır. Dengeli panel her yatay kesit birimleri için aynı gözlem

sayısının olmasını ifade ederken dengesiz panel farklı gözlem sayısı ifade etmektedir (Gujerati ve Porter, 2012: 593).

Panel veri modelleri bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilip edilmeme durumuna göre ikiye ayrılmaktadır. Eğer modele belirtilen gecikmeli değerler dahil edilmiyorsa statik, dahil ediliyorsa dinamik modeller şeklinde sınıflandırılmaktadır (Bahar ve Bozkurt, 2010:261).

Bu çalışmada da dengeli ve dinamik panel yöntemleri kullanılacaktır. Yapılacak panel veri analizi için sırasıyla;

- Yatay kesit bağımlılığı,
 - Homojenite testi
 - Panel birim kök testi
 - Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi
 - AMG VE CCE uzun dönem katsayı tahmincileri
 - Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik
- test yöntemleri kullanılacaktır.

3.2. YATAY KESİT BAĞIMLILIĞI TESTİ

Yatay kesit, isminden de anlaşılacağı gibi paneli oluşturan yatay boyutunu ifade etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı ise, paneli oluşturan yatay birimlerden olan ülkeler, bölgeler veya firmalar arasındaki bağlantıya odaklanmaktadır. İlk yapılan ampirik panel veri analizlerinde yatay kesitler arasında bir bağlantının olmadığı, kesiti oluşturan birimlerin birbirlerinden bağımsız olduğu yani paneli oluşturan birimlerden herhangi birinde meydana gelen şoktan, tüm yatay kesiti oluşturan birimlerin aynı düzeyde etkilendikleri ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra paneli oluşturan ülkeler, bölgeler veya firmalar gibi yatay kesit birimlerinde meydana gelen makroekonomik bir şoktan diğer ülkelerin, bölgelerin veya firmaların etkilenmediği düşünülmekteydi. Ancak günümüz dünyasında bu durumun pek geçerli olmadığı ve yatay kesitler arasında bir bağlantının olduğu ifade edilmektedir. Özellikle küreselleşmeye birlikte artan ekonomik iş birlikleri neticesinde, olabileceği varsayılan bu bağlantının anlamlı olduğu ve paneli oluşturan

herhangi bir birimde meydana gelen şoktan, diğer birimlerin farklı seviyelerde etkilendiği düşünülmektedir (Mercan, 2014: 235).

Çalışmada, paneli oluşturan yatay kesit birimleri arasındaki bu olası ilişkinin varlığı, yatay kesit bağımlılığı testi kullanılarak incelenmektedir. Bu test, çalışmanın diğer aşamalarında kullanılacak testleri seçmek için temel bir adım ve panel veri analizi için gereklidir. Eğer bu test yapılmadan diğer aşamalara geçilirse, elde edilen sonuçlar etkileneceği için bu sonuçların doğruluğundan emin olmak zorlaşabilmektedir (Menyah, Nazlioglu ve Wolde-Rufael, 2014: 389).

Yatay kesit bağımlılığı testi, zamanla gelişerek evrimleşmiş ve birkaç analiz yöntemini içinde barındırmaktadır. Bu analiz yöntemleri yatay kesit ve zaman boyutuna göre avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. İlk olarak Breusch ve Pagan (1980) tarafından ortaya atılan yatay kesit bağımlılığına ait test istatistiği incelenmektedir.

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2 \quad (3)$$

CD_{LM1} testi yatay kesit birimleri arasındaki korelasyonun karesine dayanan bir testtir. Denklemden T ve N sırasıyla zaman ve kesit boyutlarını ifade etmektedir. Bu test zaman boyutunun yatay kesit boyutundan çok büyük olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Matematiksel olarak $T > N$ şeklinde gösterilebilir (Breusch ve Pagan, 1980: 247). Bu durum analiz için bir avantaj sağlarken, sağlanacak verilerde her zaman bu durumun geçerli olmadığı gözlemlenmiştir. Bazı durumlarda verilerin zaman boyutu kesit boyutundan büyük olmadığı bilinmektedir. Var olan bu durumu çözmek için ve diğer olası durumları değerlendirmek için Pesaran (2004) daha geniş zaman ve yatay kesit boyutunu ele alan CD_{LM2} testi olan Lagrange Multiplier (LM) testini önermektedir. CD_{LM2} test istatistiği:

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \right) \quad (4)$$

şeklinde ifade edilmektedir (Pesaran, 2004: 5). CD_{LM2} testi, CD_{LM1} testi gibi panel verilerinde zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumları ele almaktadır. Ancak bu testin CD_{LM1} testinden ayrıldığı önemli bir nokta vardır.

CD_{LM1} testi zaman boyutunun yatay kesit boyutundan çok büyük olduğu durumları ele almaktadır. Bu teste ise zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük ancak iki boyut arasındaki farkın fazla olmadığı durumları dikkate almaktadır.

CD_{LM2} testi önerilirken, bu teste ait bir dezavantajlı durumdan da bahsedilmiştir. Bu durum, yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda test istatistiğinin normal dağılmadığını ve sağlıklı sonuçlar vermediğini ifade etmektedir. Bu dezavantajlı durumu gidermek için ise yine aynı makalede bir başka test olan CD testi önerilmiştir. CD test istatistiği:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right) \quad (5)$$

Bu teste yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda (N>T) kullanılmaktadır (Pesaran, 2004:5).

Yatay kesit bağımlılığı testi için oluşturulan hipotezler (Pesaran, 2004:6):

H₀: Yatay kesitler arasında ilişki yoktur (Yatay kesit bağımlılığı yoktur).

H₁: Yatay kesitler arasında ilişki vardır (Yatay kesit bağımlılığı vardır).

şeklinde kurulmaktadır. Yapılan test sonucunda prob değerinin önem düzeyinden düşük olması durumunda kurulan H₀ hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenler belirlenen önem seviyesinde (%1, %5 ve %10) yatay kesit bağımlılığının olduğu ifade edilmektedir.

3.3. HOMOJENİTE TESTİ

Farklı kaynaklardan temin edilebilen ve birimlerin kendine ait özellikleri ile panel veriler, birçok farklılığı bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklılıklarından dolayı panel verilerin ortak bir noktada buluşması pek olası görülmemektedir. Nitekim bu gibi durumlardan ötürü bu farklılıkları dikkate alan modeller kurulmaktadır. Kurulan modellerde yer alan eğim katsayılarının homojenliği ise kısaca; birimlere, zamana veya aynı anda hem birim hem de zamana göre farklılık göstermesi şeklinde ifade edilmektedir (Aydın, 2016: 40).

Bir önceki bölümde, yatay kesit bağımlılığı test edilmeden devam edilen panel veri analizinde elde edilen sonuçların yanıltıcı olabileceğinden bahsedilmektedir. Bu

kapsamda yapılan bu testin yapılmasındaki amaç ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki eğitim katsayılarının homojen veya heterojen olma durumudur. Diğer amaç ise panel veri analizinde uygulanacak ileri aşamalardaki testlerin biçimini etkilemesidir (Chang vd., 2015:1408).

Eğitim homojenliğine ilişkin ilk çalışma Swamy (1970)'a ait olan $\tilde{S}$ testidir ve eşitlik (6)'da yer almaktadır. Yakın zamanda Pesaran ve Yamagata (2008)'tarafından önerilen, “Delta ($\hat{\Delta}$) ve Düzeltilmiş Delta ($\hat{\Delta}_{adj}$)” testleri literatürde yerini almaktadır. Bu testler, $\tilde{S}$ testinin daha geliştirilmiş hali olup yatay (N) ve zaman (T) boyutunun aynı olmadığı durumlarda da heterojenlik varsayımını test etmeye imkân sağlamaktadır (Topal ve Ünver, 2016: 65; Chang vd., 2015:1408).

Swamy (1970) tarafından geliştirilen test istatistiği (Chang vd., 2015:1408):

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE}) \frac{x_i' M_{\tau} x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE}) \quad (6)$$

Modelde $\hat{\beta}_i$: havuzlanmış OLS tahmincisi,

$\tilde{\beta}_{WFE}$: Ağırlıklandırılmış sabit etki havuzlanmış tahmincisi,

M_{τ} : Kimlik matrisi ve

$\tilde{\sigma}_i^2$: σ_i^2 tahmincisidir.

Pesaran ve Yamagata (2008)'tarafından önerilen, “Delta ($\hat{\Delta}$) ve Düzeltilmiş Delta ($\hat{\Delta}_{adj}$) test istatistikleri:

Büyük örneklem için kullanılan test istatistiği

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} = \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (7)$$

Küçük örneklem için kullanılan test istatistiği

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} = \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (8)$$

Modelde $E(\tilde{z}_{it})=k$ ve $var(\tilde{z}_{it}) = \frac{2k(T-k-1)}{T+1}$ ifade etmektedir.

Homojenite testi için oluşturulan hipotezler:

H_0 : Eğim katsayıları homojendir (heterojen değildir).

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir (heterojendir).

şeklinde oluşturulmaktadır (Chang vd., 2015:1408). Yapılan test sonucunda prob değerinin önem düzeyinden düşük olması durumunda kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenler belirlenen önem seviyesinde (%1, %5 ve %10) eğim katsayılarının homojen olmadığı ifade edilmektedir.

3.4. PANEL BİRİM KÖK TESTİ

Durağanlık, ekonometrik modeller için önemli bir konudur. Ekonometrik modele konu olan ve analiz için temin edilen değişkenlere ait herhangi bir serinin istatistiki özelliklerine bakılarak durağanlığı incelenmektedir. Durağanlık ele alınan ve incelenmeye hazır olan herhangi bir serinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde değişiklik göstermesine karşın sabit kalabilmesini ifade etmektedir. Yani serinin zamanla ortalamaya geri dönmesi şeklinde de ifade edilebilmektedir (Enders, 2014: 68). Birim kök ise durağan olmayan seriler için geçerli bir durumdur. Yani tanımdan yola çıkarsak analiz için temin edilen herhangi bir serinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zamanla değişmesini ifade etmektedir. Böyle seriler durağan olmamakla beraber birim kök içerir ve içerdikleri birim kök sayısı kadar fark alınarak serinin durağanlaşması beklenmektedir. Durağan olmayan yani birim kök içeren bir seri, birinci fark yöntemi ile durağanlaştırılmaya çalışılır. Aynı seri birinci fark alınarak durağanlaşıyorsa o serinin 1. mertebeden durağan olduğunu ifade etmektedir. Ekonometrik modelde 1. mertebeden durağan serilerin gösterimi:

$I(1)$ şeklindedir. Eğer seri fark alınmadan durağan çıkıyorsa bur durumda serinin birim kök içermediği ifade edilerek düzeyde durağan olduğunu ifade etmektedir. Ekonometrik model için düzeyde durağan olan serilerin gösterimi:

$I(0)$ olarak ifade edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2004: 822).

Serilerin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesi, kurulan modeldeki değişkenler arasında anlamlı sonuçların elde edilmesi açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu ilişki incelenirken, serilerin durağan olmaları beklenmektedir. Durağan olmayan, yani birim kök içeren serilerle yapılan analizlerin sonuçları, değişkenler

arasında anlamlı ilişkiler tespit edilse bile, çeşitli olumsuz durumlar sebebiyle geçerlik açısından güvenilirlik taşımamaktadır. Bunlar (Terzi, 2004: 65):

- Gerçekçi olmayan yüksek test istatistikleri
- Sahte regresyon

gibi çeşitli sebeplerle açıklanabilmektedir.

Birim kök testleri son dönemlerde gelişmiş ve çeşitliliği artmıştır. Özellikle son dönemlerde ekonometrik analizlerin ilk aşamasını oluşturan yatay kesit bağımlılığının sonucuna göre birim kök testleri de ikiye ayrılmaktadır. Bunlar (Pesaran, 2007: 266-269):

- Eğer yatay kesit bağımlılığı testinde kurulan temel hipotez reddedilemezse birimlerin homojen ve yatay kesit bağımlılığının olmadığı ifade edilmektedir. Bu durumlarda birinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi bu durumlar gerçek ekonomik iş birlikleri içerisinde gerçekleşmesi pek olası bir durum değildir.
- Temel hipotez reddedilme durumunda ise yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Günümüzde çoğunlukla kullanılan testler olma özelliğini de taşımaktadır.

şeklinde sınıflandırılmaktadır. Temelde yer alan ve ikinci nesil birim kök testleri (Çınar ve Özçalık, 2014: 5629-5632; Yalçınkaya ve Kaya, 2017:7):

- Sarno ve Taylor tarafından 1980 yılında geliştirine MADF (Multivariate Augmented Dickey Fuller)
- Breuer vd. tarafından 2001 yılında gerçekleştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller)
- Pesaran tarafından 2007 yılında geliştirilen Yatay Kesitli Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller (CADF) testleri gösterilebilir.

şeklinde ifade edilebilir. Çalışmada test edilmek üzere kurulan üç farklı ekonometrik modelde de zaman boyutu yatay boyuttan daha büyük olduğu için bu test istatistiklerinden SURADF ve CADF testi kullanılabilir. Yapılan bu çalışmada CIPS testi

kullanılmıştır. Bu testin diğer birim kök testlerine göre bazı avantajları bulunmaktadır. Bunlar:

- Yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadır (Pesaran, 2007: 269).
- CIPS testi paneli oluşturan birimlerdeki bireysel farklılıklara yani heterojenliği dikkate almaktadır.
- CIPS testi standart yani normal dağılmayan bir dağılım altında seriler için birim kök sınamasına imkân tanımaktadır (Fuinhas vd., 2015: 329).
- CIPS testi model tahmin sonucunda ortaya çıkan etkinsizlik sorununu çözmektedir (Satrovic ve Adedoyin, 2022: 78336-78337).
- CIPS testi çeşitli modellerde birçok araştırma alanında kullanılmış ve geçerliliği test edilmiştir (Satrovic ve Adedoyin, 2022: 78337; Fuinhas vd., 2015: 329).

Bu çalışmaya konu olan değişkenlerin birim köklü olup olmadığı incelenmiştir. Bu test, ADF testinin genişletilmiş bir versiyonu olarak öne sürülmüştür (Pesaran, 2007: 269).

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak genişletilen CADF test denklemi:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + b_i Y_{i,t-1} + c_i \bar{Y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{Y}_t + e_{it} \quad (9)$$

Denklemde yer alan $\bar{Y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N Y_{i,t}$,

$$\Delta \bar{Y}_{t-1} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \Delta Y_{i,t} \text{ olarak ifade etmektedir.}$$

9 nolu denklemde yer alan CADF test istatistiği modelde yer alan her bir yatay kesit birimi için CADF değeri oluşturmaktadır. CIPS istatistiği (cross sectionally IPS) ise panelin genelinde yer alan bu değerlerin ortalamasını ifade etmektedir (Pesaran, 2007: 291).

CIPS test istatistiği (Pesaran, 2007: 291):

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (10)$$

Bu test istatistiği asimtotik olarak standart normal dağılır ve temel IPS testine göre bazı üstünlükleri vardır. Bunlar (Pesaran, 2007: 266-267):

- Temel IPS testi bazı dışsallıklardan etkilenecek elde edilen sonuçlara güvenilmeyebilir.
- Önerilen CIPS testiyle yatay kesit ve zaman boyutu büyük olmasa bile tutarlı sonuçlar vermektedir.
- Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan küçük veya büyük olduğu durumlarda da kullanılabilir.

CIPS testi sonucunda elde edilen istatistik değerleri yazar tarafından oluşturulmuş kritik tablo değerleri ile karşılaştırılarak kurulacak olan temel hipotezin karar aşamasına geçilir.

CIPS testi için oluşturulan hipotezler:

H_0 : Birim kök vardır.

H_1 : Birim köklü yoktur.

şeklinde oluşturulmaktadır (Pesaran, 2007: 274-281). Yapılan test sonucunda prob değerinin önem düzeyinden düşük olması durumunda kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenleri oluşturan serilerin belirlenen önem seviyesinde (%1, %5 ve %10) birim köklü olmadığı ifade edilmektedir.

3.5. PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Çalışmaya konu olan değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermeme durumu araştırıldıktan sonra bu seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı test edilmek istenmektedir. Bunu yaparken eşbütünleşme testlerinde yararlanılmaktadır.

Westerlund ve Edgerton (2008) tarafından beraber kaleme alınan çalışma da yenilikçi bir eşbütünleşme modeli önerilmiştir. Söz konusu önerilen eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeline dayanmaktadır. Bu eşbütünleşme test yöntemi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi bootstrap yaklaşımı ile analiz etmektedir. İlgili eşbütünleşme testi için kullanılan regresyon denklemi (Karanfil, 2016:228):

$$Y_{it} = \alpha_{it} + x'_{it}\beta_{it} + z_{it} \quad i=1,2,3,4,\dots,N; \quad (11)$$

$$t=1,2,3,4,5,\dots,T$$

şeklinde gösterilmektedir. Modelde yer alan x_{it} pür rassal yürüyüş sürecine sahip olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra, modelde yer alan hata terimi ise bağımsız olup, sabit varyansa sahip, homojen bir dağılım sergilemektedir. Ayrıca, modelde yer alan α_{it} parametresi, yatay kesit bağımlılığı nedeniyle herhangi bir birimden diğer herhangi bir birime farklılık gösterebilmektedir.

$$z_{it} = u_{it} + v_{it} \quad v_{it} = \sum_{j=1}^N n_{it} \quad w_{it} = \sum_{j=0}^{\infty} \alpha_{it} e_{it-j}, \quad (12)$$

Önerilen bu test için kurulan hipotezler (Karanfil, 2016:228):

$H_0: \sigma_i^2 = 0$, modele dahil edilen bütün birimler için,

$H_0: \sigma_i^2 > 0$, modele dahil edilen bazı birimler için,

şeklinde kurulmaktadır. Sıfır hipotez reddedilemediğinde modeli oluşturan değişkene ait seriler arasında eşbütünleşmenin olduğu sonucuna varılmaktadır. Tahmin edilen model için kurulan test istatistikleri:

$$LM = \frac{1}{NT^2} \sum_{j=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (13)$$

şeklinde. S_{it}^2 , z_{it} 'nin kısmi toplamını göstermektedir. ΔX_{it} şartları altında $\hat{\omega}_i^2$, u_{it} 'nin uzun dönem varyansının elde edilmesini sağlamaktadır. Ancak (13) nolu denklem de verilen istatistiğe göre hesaplanan asimptotik kritik değerler daha küçük örneklemelerde hatalı sonuçlar elde edilmesine sebep olmaktadır. Bu sorunla başa çıkmak için çalışmanın kendi içerisinde barındırdığı kritik değerler kullanılmıştır (Karanfil, 2016:228).

Westerlund (2008) tarafından yapılan simülasyonlar, eşbütünleşmenin varlığını ortaya koymak için uygulanan Fisher temelli Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testinin, diğer panel eşbütünleşme testlerinden daha sağlam sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. Bu metodoloji, Durbin-Hausman testine dayalı eşbütünleşme analizine yönelik bir yaklaşım olma özelliğini taşımaktadır (Karanfil, 2016:228).

Durbin-Hausman test istatistiği ise Westerlund (2008) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan eşbütünleşme testindendir. Bu testin diğer eşbütünleşme test istatistiklerine göre bazı üstün yanları bulunmaktadır. Bunlar (Westerlund, 2008: 199-203):

- Bağımsız değişkenlerin I(1) veya düzeyde durağan olması gibi farklı mertebelerden durağanlık derecesine izin vermektedir.
- Test sonucunda iki tane test istatistiği elde edilmektedir. Bu test istatistikleri panelin homojenlik durumuna göre tercih edilebilmektedir.

(Durbin Hausman Grup (DH_g): Eşbütünleşme testinde grup heterojeniteyi ifade etmektedir.

Durbin Hausman Panel (DH_p): Eşbütünleşme testinde panel homojen eşbütünleşmeyi ifade etmektedir.)

Bununla birlikte bu test istatistiğinde önemli bir kısıtlama mevcuttur. Bu kısıtlama:

- Bağımlı değişkenin I(1) düzeyinde durağan olması şeklindedir.

Teste ait istatistikler:

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i (\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it}^2 - 1 \quad (14)$$

$$DH_p = \sum_{i=1}^n \hat{S}_{it} (\tilde{\phi} - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it}^2 - 1 \quad (15)$$

Elde edilen bu test istatistiklerine ait anlamlılık düzeyleri ile hata payı karşılaştırılır. Hata payı anlamlılık düzeyinden küçükse bu durum eşbütünleşmenin varlığını göstermektedir. Yani modele dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi için kurulacak hipotezler;

H₀: Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur.

H₁: Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır

şeklinde oluşturulmaktadır (Westerlund, 2008: 199-203). Yapılan test sonucunda prob değerinin önem düzeyinden düşük olması durumunda kurulan H₀ hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenler arasında belirlenen önem seviyesinde (%1, %5 ve %10) eşbütünleşmenin olduğu ifade edilmektedir.

3.6. PANEL UZUN DÖNEM KATSAYI TAHMİNİ

Yapılan eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Ancak bu ilişkinin yönünü ve büyüklüğü bu test ile elde edilememektedir. Bu sebeple uzun dönem katsayıları tahmin edilerek var olan bu ilişkinin hangi değişkenlerde olduğu, ilişkinin yönü ve ilişkinin büyüklüğü belirlenmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda çalışmada sağlam sonuçlar elde edebilmek için iki farklı uzun dönem katsayı ile değişkenler incelenmeye çalışılmakta ve uzun dönem katsayıları tahmin edilmektedir.

3.6.1. Ortalama İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects (CCE)) Tahmincisi

Pesaran (2006) tarafından öne sürülen bu tahminci hem yatay kesit boyutunun zaman boyutundan hem de zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılabilir. Bu tahmincinin bazı avantajları bulunmaktadır. Bunlar (Bozkurt ve Altınar, 2024: 1002):

- Yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır.
- Bu tahminci ile hem paneli oluşturan birimler hem de panel için değer hesaplanmaktadır.
- Gözlenen açıklayan değişkenleri, açıklanan değişkeni ve bireysel spesifik açıklayan değişkenlerin yatay kesit ortalamalarıyla birlikte genişletildiği bir modele EKK yöntemi uygulanarak hesaplanabilir (Bozkurt ve Altınar, 2024: 1002).

Bu avantajlara rağmen CCE tahmincilerinin önemli bir kısıtı bulunmaktadır. Bu kısıt:

- CCE tahminci paneli oluşturan açıklanan değişkenin gecikmeli değerini, modeli zayıf dışsal değişken olarak modele dahil etmemektedir (Chudik ve Pesaran, 2015: 393).

Bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olan CCE tahmincisi:

$$X_{it} = \Gamma_i f_{0t} + e_{it} \quad (16)$$

$$i=1, \dots, N, t=1, \dots, T$$

- Modelde yer alan Γ_1 rastgele olmayan sabitlerden oluşan bir $k \times r$ matristir.
- $e_{it} \in R^k$, kendine özgü bileşenlerden oluşan bir vektördür.

CCE tahmincisi yatay kesit bağımlılığını dikkate alırken, ortak faktörleri açıklayıcı değişkenlerin yatay kesit ortalamalarına yaklaşmaktadır.

$$\bar{x}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N x_{it} \quad (17)$$

Doğrusal panel veri modellerinde, bağımlı değişkenlerin bir faktör yapısına sahip olduğu ifade edilirken bağımlı değişkenlerin kesitsel ortalamaları da ortak faktörlere yaklaşmak için kullanılmaktadır.

Doğrusal olmayan panel veri modelinde ise tersi durum geçerlidir ve sadece açıklayıcı değişkenlerin yatay kesit ortalamaları kullanılır (Chen ve Zhang, 2023: 6).

3.6.2. Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group (AMG)) Tahmincisi

Eberhardt ve Bond (2009) tarafından öne sürülen bu tahminci ortalama grup etkisi bireysel katsayıların ağırlıklandırılmasıyla elde edilmektedir. Bu tahmincinin bazı avantajları bulunmaktadır. Bunlar (Eberhardt ve Bond, 2009: 1-3):

- Yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır.
- Bu tahmincinin yapılabilmesi için herhangi bir ön koşul aranmamaktadır.
- Bu tahminci ile hem paneli oluşturan birimler hem de panel için değer hesaplanmaktadır.
- Dengesiz panellerin getirdiği ve hata teriminden kaynaklanan içsellik sorunları bazen meydana gelmektedir. Bu tahminciler aracılığıyla elde edilen değerler bu sorunlarda da anlamlı olmaya devam etmektedir.

Bu tahminci iki aşamalı bir yöntemle gerçekleştirilmektedir. Bazı durumlarda durağan olmayan ve gözlenemeyen değişkenlerle oluşturulmuş havuzlanmış düzey regresyon modelindeki tahminler yanlış olabilmektedir. Bu durum ilk aşamayı oluşturmakta ve birinci farklarla tahmin edilen model ile kurulmaktadır. İlk aşama model (Eberhardt ve Bond, 2009: 1-3):

$$\Delta y_{it} = b' \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_{it} \quad (18)$$

$$\hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \quad (19)$$

Modelde yer alan $\hat{\mu}_t$ terimi zaman kukla katsayısını ifade etmektedir. İkinci aşama ise $\hat{\mu}_t$ teriminin zamanla doğrusal bir gelişim sergileyen ve göz ardı edilmiş kendine has süreçleri yakalamak amacıyla, N sayıda standart ülkelerin regresyon modellerine trend unsurları da dahil edilir. Bu modellerde doğrusal bir trend de bulunmaktadır. İkinci aşama model denklemleri aşağıdaki şekildedir (Eberhardt ve Bond, 2009: 1-3):

$$y_{it} = \alpha_i + b' x_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \quad (20)$$

$$\widehat{b_{AMG}} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \quad (21)$$

3.7. PANEL NEDENSELLİK TESTİ

Var modellerine dayanan nedensellik testleri değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisini incelemektedir. Bağımlı ve bağımsız değişken olarak ayırım yapılmadan değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisini inceleyen nedensellik testleri ilişkinin yönünü belirlememize yardımcı olmaktadır. Ancak nedensellik yönünden bahsetmeden önce nedensellik araştırmasına konu olan modelde yer alan değişkenlere ait serilerin durağan olduğu varsayılmaktadır. Bu noktada nedenselliğin dört farklı yönünün olduğundan bahsetmekte fayda vardır. Bunlar (Uysal, 2019: 14-16; Granger, 1969: 428):

- Birincisi; tek yönlü nedensellik: Granger nedenselliğe göre;

$$\sigma^2(Y_t/\bar{\Omega}) = \sigma^2(Y_t/\bar{\Omega} - \bar{X}) \quad (22)$$

şeklinde bir gösterime sahipse X_t 'nin Y_t 'ye neden olduğunu göstermektedir. Ayrıca matematiksel olarak $X_t \rightarrow Y_t$ 'ye şeklinde gösterime sahiptir. Ayrıca bu gösterim üç anlama gelmektedir. Bunlar:

1. " X_t , Y_t 'nin önleyici bir göstergesidir.
2. Y_t, X_t 'ye bağlıdır.

3. Y_t, X_t' ye göre endojen değişkendir. "

X_t, Y_t' nin nedeniyken, bu durum ters ilişki için geçerli değilse, bu duruma “tek yönlü nedensellik” denir. Ve nedenselliğin yalnızca $X_t \rightarrow Y_t'$ ye doğru olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca X_t' nin Y_t' ye göre dışsal değişken olduğu anlamına gelmektedir. Tüm bu ifadeler ise nedensellik konusunda “öngörülebilirlik” ile açıklanmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında tek yönlü nedensellik (Uysal, 2019: 14-16; Granger, 1969: 428):

$$\sigma^2(Y_t/\bar{\Omega}) < \sigma^2(Y_t/\bar{\Omega} - \bar{X}) \quad (23)$$

şeklinde gösterime sahiptir.

- İkincisi; çift yönlü nedensellik: Birinci modelde yalnızca bir değişkenden diğer değişkene doğru olan nedenselliğin olabileceğinden bahsedilmektedir. Ancak her zaman nedensellik bu şekilde gerçekleşmez. Bazı modellerde değişkenler arasında birbirlerine doğru nedensellik gerçekleşebilmektedir. Yani X_t' den Y_t' ye doğru nedensellik mevcutken Y_t' den de X_t' ye doğru nedensellik olabilmektedir. İşte bu gibi durumları ifade eden nedensellik “çift yönlü nedensellik”, “iki yönlü nedensellik” veya “geribildirim” olarak ifade edilmektedir. Matematiksel olarak $X_t \leftrightarrow Y_t$ şeklinde gösterime sahiptir.

İki yönlü nedensellik testlerinde, tek yönlü nedensellik testlerin olan (23) nolu denklem ile (24) no.lu denklemin aynı anda geçerli olması gerekmektedir (Uysal, 2019: 14-16; Granger, 1969: 428);

$$\sigma^2(Y_t/\bar{\Omega}, \bar{X}) < \sigma^2(Y_t/\bar{\Omega}) \quad (24)$$

İki yönlü nedenselliğe sahip modellerde, iki yönlü nedenselliğe sahip değişkenler arasında her iki değişkeninde içsel olarak modelde yer almaktadır. Modelde yer alan ancak tek yönlü nedenselliğe sahip olan başka değişken var ise, bu modellerdeki değişkene ise dışsal değişken denilmektedir.

Tüm bu bilgilere ilaveten tek denklemlili modellerde iki yönlü nedenselliğin varlığı bazen sorun çıkarabilmektedir. Bu sebeple denk denklemlili modellerde çift yönlü nedensellik ilişkisi varsa bu modellerin eşanlı denklemler olarak kurgulanmasında fayda olacaktır (Uysal, 2019: 14-16; Granger, 1969: 428).

- Üçüncüsü; anlık nedensellik: X_t ve Y_t' 'nin bulunduğu modellerde; (24) no.lu denklem koşullarının geçerli olduğu durumlarda X_t' 'den Y_t' 'ye anlık nedensellik olduğundan bahsedilmektedir. Yani, Y_t' 'nin gerçek değerini tahmin etmede, X_t' 'nin şu anki değerinin ilgili modele dahil edilmesi, dahil edilmemesi durumuna göre daha iyi sonuçlar vermesi halinde X_t' 'den Y_t' 'ye anlık nedensellik olduğu anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Y_t' 'den X_t' 'ye anlık nedenselliğin matematiksel gösterimi ise (Uysal, 2019: 14-16; Granger, 1969: 428):

$$\sigma^2(X_t/\bar{\Omega}, \bar{Y}) < \sigma^2(X_t/\bar{\Omega}) \quad (25)$$

Şeklindedir.

- Dördüncüsü; nedenselliğin olmaması, X_t ve Y_t' 'nin bulunduğu modellerde, X_t' 'den Y_t' 'ye doğru ve Y_t' 'den X_t' 'ye doğru bir nedenselliğin olmadığı ifade edilmektedir.

Nedensellik testleri 1969 yıllarına kadar dayanmaktadır. İlk nedensellik testleri Granger (1969) ve Toda ve Yamamoto (1995) şeklinde literatürde yerini almaktadır. Takip eden dönemde ise nedensellik testleri gelişmiştir. Bu çalışmada kullanılan Emirmahmutoğlu-Köse nedensellik testinde ilk nedensellik testi olan Granger nedensellik testine dayanmaktadır. Ancak bu test bazı varsayımlar için esneklik sağlaması açısından Granger nedensellik testinden oldukça farklılaşmaktadır (Uysal, 2019: 14-16; Granger, 1969: 428).

Emirmahmutoğlu-Köse VAR model denklemi (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 872):

$$X_{it} = \alpha_{1,i} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} \beta_{1,ij} Y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} \delta_{1,ij} X_{i,t-j} + \varepsilon_{1,it} \quad (26)$$

$$Y_{it} = \alpha_{2,i} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} \beta_{2,ij} Y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} \delta_{2,ij} X_{i,t-j} + \varepsilon_{2,it} \quad (27)$$

Denklemden yer alan k_i ; uygun gecikme uzunluğu, $dmax_i$; her i birim yatay kesit birimi için en yüksek durağanlık mertebesi ifade etmektedir. Verilen denklemlerden ilki için temel hipotez Y 'den X 'e doğru nedensellikken, ikinci denklem için ise temel hipotez X 'ten Y 'ye doğru nedenselliği incelemektedir.

Emirmahmutoğlu-Köse nedensellik testinin avantajları şu şekildedir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 872):

- Yatay kesit bağımlılığını dikkate alır.
- Paneldeki serilerin farklı düzeydeki durağanlık mertebeleri testin gücünü etkilememektedir.
- Değişken arasında eşbütünleşme olmasa dahi kullanılabilir.
- Serilerin durağanlık mertelerinden bağımsız olarak değişkenler arasındaki nedenselliğin incelenmesine izin vermektedir.
- Hem birim hemde panelin geneline ait analiz sonucunu vermektedir.

Emirmahmutoğlu- Köse panel nedensellik test hipotezleri:

H_0 : Değişkenler arasında nedensellik yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında nedensellik vardır.

şeklinde oluşturulmaktadır. Yapılan test sonucunda prob değerinin önem düzeyinden düşük olması durumunda kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani değişkenler arasında araştırılan nedensellik, belirlenen önem seviyesinde (%1, %5 ve %10) olduğu ifade edilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMPIİRİK ANALİZ

4.1. KİKO MODEL VERİ SETİ, MODEL, AMPIİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, birinci modeli oluşturan ve modelde açıklanan değişken olarak yer alan kadın işgücüne katılımını etkileyebileceği düşünülen makroekonomik değişkenlerin etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda birinci modeli oluşturan açıklanan ve açıklayan değişkenler tanıtılarak yararlanılan veri tabanları sunulacaktır. Takip eden kısımda ise ampirik uygulamaya yer verilecektir

4.1.1. Veri Seti

Bu çalışmada yer alan birinci model, 1991-2021 dönemi G20 ülke grubu için, kadın işgücüne katılımı üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisini incelemektedir. Bu doğrultuda birinci modele bir açıklanan ve üç açıklayan değişken eklenmiştir. Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki; modele dahil edilen işsizlik açıklayan değişkeninin Rusya için gözlemlenen veri aralığı 1991-2021 yılları arasında olduğu için modelin yıl aralığı bu şekilde daraltılmıştır. İkincisi ise; G20 üyesi tüm ülkeler modele dahil edilmiştir. G20 ülke sınıflandırılmasında yer alan Avrupa Birliği Komisyon'u modele dahil edilmemiştir. Yapılan literatür çalışmasında ele alınan G20 çalışmalarında, yalnızca G20 grubunda yer alan ve verisi olan üye ülkelerin dahil edildiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmada yer alan üç model içinde aynı durum söz konusu olmuştur (Bakırtaş ve Çetin, 2016: 135; Özdemir, 2024: 278; Koç ve Apaydın, 2020: 605; Sarıçoban, Kösekahyaoğlu ve Erkan, 2024: 596). Bu doğrultuda çalışmaya: Brezilya, Kanada, Çin, Fransa, Arjantin, Avustralya, Almanya, Japonya, Güney Afrika, Güney Kore, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, Hindistan, Endonezya, İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dahil edilmiştir. Çalışmada açıklanan ve açıklayıcı değişkenlerin veri aralıklarının farklı olması ve dengeli panel veri analizi yapılmasının hedeflenmesi nedeniyle, verilerin ortak kesişim kümesi esas alınmıştır. Bu nedenle, çalışmamız, sahip olduğu sınırlılıklar doğrultusunda, 19 ülkeyi ve 1991-2021 yıllarını

kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler, değişkenlere ait verilerin temin edildiği kaynak ve ölçümleri Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar

Değişkenler	Göstergeler	Ölçümler	Kaynaklar
Kadın İşgücüne Katılım Oranı	KİKO	İşgücü, kadın (toplam işgücünün %'si)	Dünya Bankası (WDI)
Ekonomik Büyüme	EB	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (2015 sabit ABD doları)	Dünya Bankası (WDI)
İşsizlik	İS	İşsizlik, toplam (toplam işgücünün %'si) (modellenmiş ILO tahmini)	Dünya Bankası (WDI)
Kadın Doğurganlık Oranı	KDO	Doğurganlık hızı, toplam (kadın başına doğum)	Dünya Bankası (WDI)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan değişkenler; varyansı azaltmak, aşırı değerlerin etkisini azaltmak ve yorumu kolaylaştırmak amacıyla logaritması alınarak modele dahil edilmiştir.

Açıklanan değişken olarak modelde kadın işgücüne katılım yer almaktadır. Beşerî sermaye, üretim sürecine dahil olan işgücünün bilgi, beceri, deneyim ve dinamizm gibi olumlu niteliklerinin tamamını ifade etmektedir. Bu nitelikler, diğer üretim faktörlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını destekler. Ayrıca, beşerî sermaye, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, etkin bir şekilde uygulanması ve kabul edilmesi süreçlerinde önemli katkılar sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Dolayısıyla, beşerî sermaye, sahip olduğu değerler nedeniyle bir ülkenin ekonomik gelişimini hızlandıran temel unsurlardan biri olarak kabul edilir (Manga, Bal, Algan ve Kandır, 2015: 46). Ülkelerin nihai hedeflerinden biri olan sürdürülebilir ekonomik kalkınma, dünya beşerî sermayesinin yarısını oluşturan kadınların işgücü üzerindeki kritik rolünü göz ardı edemez. Bununla birlikte, kadın işgücü, sahip olduğu bu yüksek oran ve önemine rağmen, en az değerlendirilen kaynaklar arasında yer almaktadır (OECD, 2008: 11).

Günümüzde, kadının işgücüne katılımı istenilen seviyede sağlanamamıştır. Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan kadınların yaklaşık yarısı resmi işgücünde yer alırken, toplam işgücünde bu oran yaklaşık üçte bir civarındadır (Tzannatos, 1999: 551). Bazı ülkelerde kadın işgücüne katılım daha fazlayken diğerlerinde bu oran oldukça

düşüktür. Bu bağlamda bazı ülkelerde ekonomik büyümenin önemli bir kısmı kadının işgücüne katılmasından kaynaklanmaktadır (OECD, 2008: 11). Kadın işgücüne katılım oranı, ülkelerin nihai hedeflerinden biri olan sürdürülebilir kalkınma için de önemli bir göstergedir (Karabıyık, 2012: 233). Kadın işgücüne katılım oranı Dünya Bankası veri tabanından Dünya Kalkınma Göstergelerinden temin edilmiştir.

Birinci modelde yer alan açıklayıcı değişkenler, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), işsizlik oranı ve kadın doğurganlık oranıdır. Ülkelerin ekonomik büyümesini temsil eden değişken olarak, 2015 ABD doları cinsinden sabitlenmiş kişi başına düşen GSYİH verisi kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan GSYİH (EB) verisi Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergelerinden temin edilmiştir. Ülkelerin ekonomileri büyüdükçe işgücü piyasasına kadının erişimi kolaylaşmakta böylece kadınların ekonomiye dahil olmaları teşvik edilerek, kadınların üretken faaliyetleri artmaktadır. Kadınların işgücüne katılımının artması sadece ekonomide değil aynı zamanda eşitlik ve verimlilik nedeniyle de istenilen bir durumdur. Kadınlar işgücüne dahil olarak kendi ekonomik durumunu iyileştirmesi böylelikle ülkenin kalkınma potansiyelini artırarak genel ekonomik verimliliğin artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, ekonominin artan etkisiyle eğitimden sağlığa kadar birçok sektörde etkisini göstermektedir (Mujahid ve Uz-Zafar, 2012: 565).

İşsizlik verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinde bulunan işsizlik (ILO tahmini) verisi birinci modele dahil edilmiştir. İşsizlik değişkeninin kadın işgücü üzerindeki etkisinin iki yönlü olduğu düşünülmektedir. Bir ülkede işsizlik oranı ne kadar artarsa kadınların iş bulma olasılığının azalacağı düşünülmektedir (Tansel, 2002:18). Öte yandan artan işsizlikle beraber işsiz kalan veya çalışmayan erkeklerden dolayı hanede azalan geliri telafi etmek için kadınların işgücüne yönelmesi de beklenen diğer tepkidir (Fatima ve Sultana, 2009: 194). Literatürde her iki durumu destekleyen ampirik kanıtlar olmakla beraber net bir ilişkinin varlığından söz etmek zordur.

Kadın doğurganlık oranı verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinde bulunan doğurganlık oranı birinci modele dahil edilmiştir. Literatürde kadın doğurganlık oranından kadın işgücüne katılımını inceleyen çalışmalar olmakla beraber ters ilişkiyi inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Klasik iktisat

teorisine göre, diğer koşullar aynıyken, kadınların işgücüne katılmak için çocuk doğurma eğilimlerini erteleyeceği hatta vazgeçebileceğini söylemektedir (Kim, 2014: 252). Kadın, geçmiş dönemden beri kendileri için toplumların belirlediği görevler kapsamında çalışmış ve işgücüne katılımını etkilemiştir. Nitekim doğum oranı, çocuk bakımı gibi aileyi ilgilendiren konular ise kadının işgücüne katılımını etkileyen önemli göstergeler arasındadır (Dedeoğlu, 2000: 151). Bu bağlamda doğurganlık oranı yüksek olduğu zaman, kadınların sorumluluklarının artacağı dolayısıyla işgücüne katılım oranında azalma olacağı beklenmektedir (Youssef, 1972: 137).

Kadınların işgücüne katılımını destekleyen ve teşvik eden birçok faktör bulunmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, kadınların işgücüne katılımı olmaksızın tam, yeterli ve nitelikli olmayacaktır. Hatta daha fazla kadının işgücüne katılması birçok OECD ülkesinde nüfusun dengelenmesine bile yardımcı olacağı ifade edilmiştir (OECD, 2008: 11). Bu yüzden çalışmada ekonomik büyüme, işsizlik, doğurganlık oranı literatür taraması yapılarak kadın işgücüne katılım oranını etkileyen önemli değişkenler olarak modele dahil edilmiştir (Youssef, 1972; Kim, 2014; Mujahid ve Uz-Zafar, 2012).

4.1.2. Model

Bu çalışmada kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Bu doğrultuda ekonomik büyüme, işsizlik ve kadın doğurganlık oranının kadın işgücüne katılımı üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada aşağıdaki model kullanılmıştır:

$$LNKIKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNEB_{it} + \beta_2 LNİS_{it} + \beta_3 LNKDO_{it} + e_{it}$$

Modelde yer alan alt indisler (it) modele ait verilerin panel veri formatında olduğunu ifade etmektedir. Sırasıyla β_1 , β_2 , β_3 ekonomik büyüme, işsizlik, kadın doğurganlık oranı katsayılarını ve e_{it} hata terimini göstermektedir.

4.1.3. Bulgular ve Değerlendirme

Bu bölümde, çalışmada kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler verilecek, kullanılacak testlere ilişkin bulgular sunulacak ve sonrasında bu bulgular kapsamında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Tablo 11’de değişkenlere ait betimleyici istatistikler yer almaktadır.

Tablo 11. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

DEĞİŞKENLER	GÖZLEM	ORTALAMA	STD. SAP.	MIN	MAX	VIF
KİKO	589	39,93319	8,777148	10,35050	49,48577	-
EB	589	21776,31	16757,18	528,8982	61829,85	1,25
İS	589	7,684649	4,364690	2,05	28,77	1,06
KDO	589	2,024374	0,696590	0,808	5,662	1,22

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm veriler için logaritmalar alınmıştır. Toplamda 589 gözlem bulunmaktadır. 19 G20 ülkesi için yapılmış çalışmada, ortalama EB değeri 21,77 bin \$ ile yüksek seviyelerdedir. Ortalama işsizlik oranı 7,68 KDO için ortalama değer 2,02’dir. Açıklayıcı değişkenlerin VIF değerleri 5’in altında olup, çoklu doğrusallık sorunu bulunmamaktadır.

Bu kısımda seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmektedir. Tablo 12’de değişkenlere ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 12. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği		
	CDBP	CDLM	CD
LNKİKO	2681,355***	135,7445***	31,27700***
LNKDO	2043,063***	101,2296***	20,29083***
LNEB	3694,092***	190,5070***	58,53021***
LNİS	909,9961***	39,96033***	0,562283
Model	1735,823***	84,61595***	2,858096***

Not: ***; %1 seviyesindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12’de CD_{BP} Breusch ve Pagan (1980)’in, $CDLM$ ve CD ise Pesaran (2004)’in yatay kesit bağımlılığı test sonuçları raporlanmıştır. Çalışma için yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına göre, serilerin tamamında (işsizlik CD analiz dışında) yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Çalışmada %1 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani serilerin tamamında yatay kesit bağımlılığının olduğu

görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmaya yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve ikinci nesil panel veri testleri ile devam edilecektir.

4.1.3.1 Homojenite Test Bulguları

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi yapıldıktan sonra eşbütünleşme denklemindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığı test edilmek istenmektedir. Bu doğrultuda Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi yapılarak sonuçlar Tablo 13'te raporlanmıştır.

Tablo 13. Delta Test Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde ($\hat{\Delta}$)	33,433***	0,000
Delta_tilde_adj ($\hat{\Delta}_{adj}$)	36,071***	0,000

Not: ***; %1 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Delta test sonuçlarına göre eğim katsayıları homojendir varsayımının %1 önem seviyesinde reddedildiği görülmektedir. Modelde yer alan sabit terim ve eğim katsayılarının heterojen olduğu ifade edilmektedir.

4.1.3.2. Panel Birim Kök Test Bulguları

Çalışmada yer alan değişkenlere ait CIPS birim kök test sonuçları Tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14. CIPS Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde	Birinci Fark
LNKİKO	-1,960	-5,040***
LNKDO	-1,846	-3,982***
LNEB	-2,053	-4,150***
LNİS	-2,332	4,009***

Not: CIPS testi için düzeyde %1 seviyesinde Tablo değerleri -2,88'dir (Pesaran, 2007: 281). Tabloda yer alan *** simgesi %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim kök içermediğini ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 14'te yer alan sonuçlara göre modelde yer alan değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdiği görülmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan

sonra yapılan test sonucunda değişkenlerin durağanlaştığı tespit edilmiştir. Tabloda yer alan birinci fark değerleri, kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Yani değişkenler $I(1)$ düzeyinde durağandır.

4.1.3.3. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Bu kısımda seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenecektir. Tablo 15'te seriler arasındaki eşbütünleşme test sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 15. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Model	$LNKIKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNEB_{it} + \beta_2 LNKDO_{it} + \beta_3 LNİS_{it} + e_{it}$	
Test	Test Stat.	P-değeri
Durbin-Hausman Grup	2,678	0,004***
Durbin-Hausman Panel	2,572	0,005***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim köklü olmadığını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Tablo 15'te hem grup hem de panel test sonuçlarının %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Yani çalışmada kullanılan kadın doğurganlık oranı ile kadın işgücüne katılım oranı arasında, ekonomik büyüme ile kadın işgücüne katılım oranı arasında ve işsizlik ile kadın işgücüne katılım oranı arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

4.1.3.3.1. CCE Tahmin Bulguları

Çalışmada eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan model için uzun dönemli eşbütünleşme katsayısı hesaplanacak ve Tablo 16 ve Tablo 17'de ilgili sonuçlar verilecektir. AMG ve CCE tahminleri ile uzun dönemli eşbütünleşme katsayısı hesaplanacaktır. Tablo 16'da çalışmada kullanılan birinci uzun dönem tahmin yöntemi olan CCE yöntemine ilişkin tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 16. CCE Tahmin Sonuçları

Ülkeler	LNKDO	LNEB	LNİS
Avustralya	-0,013(0,635)	0,086(0,049)**	-0,014(0,268)
İngiltere	-0,032(0,082)*	0,07(0,001)***	0,013(0,001)
İtalya	0,288(0,000)***	0,072(0,334)	0,043(0,000)***
Suudi Arabistan	0,246(0,288)	0,396(0,028)**	0,126(0,027)**
Almanya	-0,024(0,461)	0,166(0,032)**	0,041(0,001)***
Fransa	-0,021(0,591)	-0,007(0,863)	-0,003(0,542)
Güney Kore	-0,037(0,017)**	0,131(0,000)***	-0,006(0,149)
Japonya	0,014(0,696)	-0,029(0,589)	-0,031(0,000)
Rusya	0,009(0,761)	0,089(0,000)***	0,018(0,109)
Türkiye	0,771(0,025)**	-0,207(0,262)	-0,049(0,538)
ABD	0,003(0,937)	-0,002(0,981)	0,0005(0,887)
Brezilya	-0,379(0,000)***	0,003(0,983)	0,036(0,184)
Çin	0,004(0,717)	-0,002(0,934)	-0,036(0,000)***
Endonezya	-0,029(0,928)	0,124(0,072)*	-0,001(0,973)
Güney Afrika	-0,041(0,019)**	-0,106(0,072)*	-0,109(0,000)***
Hindistan	0,117(0,803)	-0,834(0,000)***	-0,017(0,826)
Meksika	-0,145(0,300)	0,007(0,929)	0,016(0,198)
Arjantin	-0,169(0,140)	0,165(0,000)***	0,014(0,133)
Kanada	0,047(0,144)	0,168(0,000)***	0,017(0,102)
Panel	-0,011(0,341)	0,056(0,038)**	0,003(0,676)

Not: Değişkenlere ait olasılıklar parantez içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

CCE uzun dönem katsayı tahmin sonuçları ise şu şekildedir; İngiltere, Güney Kore, Brezilya ve Güney Afrika'da KDO'nun KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. İtalya, Türkiye'de ise KDO'nun KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Avusturalya, İngiltere, Suudi Arabistan, Almanya, Güney Kore, Rusya, Endonezya, Arjantin ve Kanada'da EB'nin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Güney Afrika ve Hindistan'da ise EB'nin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde anlamlı bir etki bulunmazken panel sonucunda anlamlı ve pozitif bir etki bulunmaktadır.

İtalya Suudi Arabistan ve Almanya'da işsizliğin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Çin ve Güney Afrika'da ise işsizliğin KİKO

üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

4.1.3.3.2. AMG Tahmincisi Test Bulguları

Tablo 17’de ikinci uzun dönem eşbütünleşme tahmincisi olan AMG tahminci test sonuçları verilmiştir.

Tablo 17. AMG Tahmin Sonuçları

Ülkeler	LNKDO	LNEB	LNİS
Avustralya	-0,048(0,000)***	0,093(0,003)***	-0,016(0,030)**
İngiltere	-0,101(0,000)***	0,086(0,000)***	0,016(0,002)***
İtalya	0,197(0,000)***	0,151(0,000)***	0,033(0,000)***
Suudi Arabistan	0,57(0,000)***	0,31(0,810)	0,181(0,002)***
Almanya	-0,054(0,093)*	0,193(0,000)***	0,025(0,000)***
Fransa	0,061(0,003)***	0,002(0,949)	0,01(0,039)**
Güney Kore	-0,053(0,000)***	0,056(0,022)**	-0,01(0,027)**
Japonya	-0,041(0,020)**	-0,117(0,000)***	-0,041(0,000)***
Rusya	-0,078(0,000)	0,1(0,000)***	0,019(0,117)
Türkiye	1,27(0,000)***	-0,273(0,206)	0,039(0,680)
ABD	-0,021(0,517)	0,087(0,139)	0,008(0,098)*
Brezilya	-0,546(0,000)***	0,174(0,146)	0,092(0,002)***
Çin	-0,023(0,003)***	-0,054(0,000)***	-0,018(0,004)***
Endonezya	-0,105(0,517)	0,085(0,210)	-0,069(0,008)***
Güney Afrika	-0,083(0,000)***	-0,072(0,036)**	-0,157(0,000)***
Hindistan	-0,001(0,997)	-0,436(0,029)**	0,058(0,452)
Meksika	-0,055(0,525)	0,224(0,000)***	0,045(0,000)***
Arjantin	-0,415(0,000)***	0,119(0,000)	0,026(0,000)***
Kanada	0,062(0,000)***	0,196(0,000)***	0,024(0,001)***
Panel	-0,036(0,027)**	0,07(0,02)**	0,015(0,122)

Not: Olasılıklar parantez içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Tabloda kalın punto ile yazılmış değerler hem CCE hem de AMG uzun dönem katsayısı tahmincilerinde anlamlı çıkan değerleri ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Avustralya, İngiltere, Almanya, Güney Kore, Japonya, Brezilya, Çin, Güney Afrika ve Arjantin’de KDO’nun KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. İtalya, Suudi Arabistan, Fransa, Türkiye ve Kanada’da ise KDO’nun KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ise anlamlı bir etki bulunmazken panel sonucunda ise anlamlı ve negatif bir etki bulunmaktadır.

Avusturalya, İngiltere, İtalya, Almanya, Güney Kore, Rusya, Meksika ve Kanada'da EB'nin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Japonya, Çin, Güney Afrika ve Hindistan'da ise EB'nin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ise anlamlı bir etki bulunmazken panel sonucunda ise anlamlı ve pozitif bir etki bulunmaktadır.

İngiltere, İtalya Suudi Arabistan, Almanya, Fransa, ABD, Brezilya, Meksika, Arjantin ve Kanada'da işsizliğin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Avustralya, Güney Kore, Japonya, Çin, Endonezya ve Güney Afrika'da ise işsizliğin KİKO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

4.1.3.4. Panel Nedensellik Testi Bulguları

Çalışmada uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde ise değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gösteren nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu- Köse panel nedensellik testiyle incelenmektedir. Panel örneklem grubuna yönelik nedensellik ilişkileri aşağıda tablolarda sunulmaktadır.

Tablo 18. KİKO-KDO Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H0: KİKO $\nrightarrow$ KDO		H0: KDO $\nrightarrow$ KİKO	
	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
Avustralya	0,514(1)	0,473	0,351(1)	0,553
İngiltere	0,009(1)	0,923	4,273(1)	0,039**
İtalya	3,486(2)	0,175	2,87(2)	0,238
Suudi Arabistan	3,558(2)	0,169	0,198(2)	0,906
Almanya	2,368(1)	0,124	0,281(1)	0,596
Fransa	0,468(1)	0,494	2,483(1)	0,115
Güney Kore	3,537(1)	0,06*	0,62(1)	0,431
Japonya	0,24(1)	0,624	2,721(1)	0,099*
Rusya	0,372(1)	0,542	0,000(1)	0,99
Türkiye	2,358(1)	0,125	3,289(1)	0,07*
ABD	0,907(1)	0,341	1,981(1)	0,159
Brezilya	1,931(1)	0,165	0,341(1)	0,559
Çin	10,28(2)	0,006	3,233(2)	0,199

Tablo 18. (Devamı)

Endonezya	0,818(1)	0,366	0,319(1)	0,572
Güney Afrika	0,536(2)	0,765	10,911(2)	0,004***
Hindistan	1,864(1)	0,172	1,394(1)	0,238
Meksika	3,698(1)	0,054	0,688(1)	0,407
Arjantin	0,001(1)	0,973	8,191(1)	0,004***
Kanada	0,1(1)	0,752	1,54(1)	0,215
Panel	P. Fisher İst.	Olasılık Dğr.	P. Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	54,795	0,038**	66,556	0,003***

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, temel hipotezin sırasıyla %1 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Model için verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına KDO ve KİKO değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 18'e göre nedensellik ilişkisi ülke bazlı incelenecek olursa; Güney Kore'de KİKO'dan KDO'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. İngiltere, Japonya, Türkiye, Güney Afrika ve Arjantin'de ise KDO'dan KİKO'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 19. EB-KİKO Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H ₀ : KİKO $\nrightarrow$ EB		H ₀ : EB $\nrightarrow$ KİKO	
	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
Avustralya	0,571(2)	0,751	3,682(2)	0,159
İngiltere	0,008(1)	0,929	2,646(1)	0,104
İtalya	0,094(1)	0,76	0,004(1)	0,953
Suudi Arabistan	0,979(1)	0,323	0,22(1)	0,639
Almanya	1,431(1)	0,232	0,035(1)	0,851
Fransa	0,096(1)	0,757	3,332(1)	0,068*
Güney Kore	3,622(1)	0,0570*	0,413(1)	0,521
Japonya	0,095(1)	0,758	3,905(1)	0,048**
Rusya	28,062(2)	0,000***	3,331(2)	0,189
Türkiye	3,097(1)	0,078*	0,291(1)	0,59
ABD	1,327(1)	0,249	2,111(1)	0,146
Brezilya	4,495(1)	0,034**	3,624(1)	0,057*
Çin	20,105(2)	0,000***	1,616(2)	0,446
Endonezya	0,31(1)	0,578	0,036(1)	0,85
Güney Afrika	0,156(2)	0,925	11,095(2)	0,004***
Hindistan	43,208(2)	0,000***	0,143(2)	0,931
Meksika	0,595(1)	0,44	0,002(1)	0,965
Arjantin	0,002(1)	0,965	0,055(1)	0,814

Tablo 19. (Devamı)

Kanada	1,484(1)	0,223	0,000(1)	0,982
Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	125,266	0,000***	49,941	0,093*

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Model için verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına KİKO ve EB değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 19’da verilen nedensellik ilişkisi ülke bazlı incelenecek olursa; Rusya, Türkiye, Çin ve Hindistan’da KİKO’dan EB’ye doğru tek yönlü, Brezilya’da ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Fransa, Japonya ve Güney Afrika’da ise EB’den KİKO’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 20. KİKO-İS Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	H ₀ : KİKO ↗ İS		H ₀ : İS ↗ KİKO	
Ülkeler	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
Avustralya	0,116(1)	0,734	3,304(1)	0,069*
İngiltere	3,655(2)	0,161	1,832(2)	0,4
İtalya	1,955(2)	0,376	0,054(2)	0,973
Suudi Arabistan	0,035(1)	0,851	0,001(1)	0,976
Almanya	0,223(1)	0,637	0,045(1)	0,832
Fransa	0,665(2)	0,717	1,604(2)	0,448
Güney Kore	15,555(2)	0,000***	2,202(2)	0,333
Japonya	0,119(1)	0,731	0,617(1)	0,432
Rusya	6,01(1)	0,014**	0,015(1)	0,903
Türkiye	0,128(1)	0,721	0,033(1)	0,856
ABD	2,401(1)	0,121	0,509(1)	0,476
Brezilya	0,515(1)	0,473	1,388(1)	0,239
Çin	1,836(2)	0,399	2,4(2)	0,301
Endonezya	4,338(1)	0,037**	0,839(1)	0,36
Güney Afrika	1,391(2)	0,499	0,634(2)	0,728
Hindistan	105,804(2)	0,000***	2,704(2)	0,259
Meksika	0,069(1)	0,792	0,396(1)	0,529
Arjantin	0,852(1)	0,356	0,107(1)	0,744
Kanada	2,913(1)	0,088*	0,237(1)	0,627
Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	162,186	0,000***	28,577	0,866

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Model için verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına KİKO ve EB değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Tablo 20’de verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre Güney Kore, Rusya, Endonezya, Hindistan ve Kanada’da KİKO’dan işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken Avustralya’da ise işsizlikten KİKO’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

4.2. KO MODEL VERİ SETİ, MODEL, AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde ikinci modeli oluşturan ve modelde açıklanan değişken olarak yer alan kadın okullaşmasını etkileyebileceği düşünülen makroekonomik değişkenlerin etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda ikinci modeli oluşturan açıklanan ve açıklayan değişkenler tanıtılarak yararlanılan veri tabanları sunulacaktır. Takip eden kısımda ise ampirik uygulamaya yer verilecektir.

4.2.1. Veri Seti

Bu çalışmada yer alan ikinci modelde 1993-2021 dönemi G20 ülke grubu için kadın okullaşmasında makroekonomik değişkenlerin etkisi incelenmektedir. Bu doğrultuda ikinci modele bir açıklanan ve altı açıklayan değişken eklenmiştir. Ancak açıklayan değişkenlerden biri olan ekonomik büyüme göstergesi çoklu doğrusal bağlantıya sebep olduğu için modelden dışlanmıştır. Bu sebeple modele ekonomik büyümeyi de dahil etmek için, doğrudan yabancı yatırım değişkeni GSYH'nin yüzdesini cinsinden hesaplanan net girişler verisi dahil edilmiştir. Bu doğrultuda model bir açıklanan ve beş açıklayan değişken olarak kurgulanmıştır. Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki; modele dahil edilen kadın okullaşma açıklanan değişkeni Endonezya için gözlemlenen veri aralığı 1993-2021 yılları arasında olduğu için modelin yıl aralığı bu şekilde daraltılmıştır. İkincisi ise çalışmaya dahil edilen değişkenlerden olan KO verisinin 11 ülkede panel veri analizi için uygun yıl aralığında olmaması sebebiyle çalışmaya 8 ülke ile devam edilmiştir. Bu ülkeler; İngiltere, İtalya, Fransa, Güney Kore, Türkiye, Endonezya, Hindistan ve Meksika’dır. Ayrıca, açıklanan ve açıklayıcı değişkenlerin veri aralıklarının farklı olması ve dengeli panel veri analizi yapılmasının

hedeflenmesi nedeniyle, verilerin ortak kesişim kümesi esas alınmıştır. Bu nedenle, çalışmamız, sahip olduğu sınırlılıklar doğrultusunda, 8 ülkeyi ve 1993-2021 yıllarını kapsamaktadır. İkinci modele dahil edilen bağımsız değişkenler, DYY, işsizlik, KİKO, KDO ve enflasyondur.

Aile toplumun en küçük yapı taşıdır. Kadın ise ailenin şekillenmesinde büyük etkiye sahip bireydir. Bu sebeple kadına yapılan yatırım aileye ve dolayısıyla topluma yapılmaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda çoğunlukla kadın eğitiminin ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmaktadır. Kadının eğitimde harcadığı süre ne kadar uzarsa yetiştireceği gelecek nesillerin de daha uzun süreli bir eğitim alma olasılığı oluşmaktadır. Nitekim kadınların eğitim olanaklarının artırılması ile “Küresel Sermaye” birikimine katkı sağlanarak gelecek nesillerin de anneleri aracılığıyla daha nitelikli gelişimine katkı sağlanmaktadır. Özellikle toplumsal kalkınmada kaynak yetersizliği yaşayan ekonomiler, insan kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak artan verim elde edebilir. Bu doğrultuda nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kadınların eğitime önem verilmesi kaynakları kısıt olan toplumların gelişmesine ve ilerlemesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Merter, 2007: 221-222).

Kadınların işgücüne katılımı ile ekonomilerin gelişmesi ve ilerlemesi arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. Kadınların işgücüne katılımı, ekonomik büyüme, doğurganlık oranları, eğitim seviyeleri ve kültürel normlar gibi birçok faktörle ilişkilidir. Ancak günümüzde, sadece kadınların işgücüne katılımı, kadınların istihdamındaki kalitenin önünde sadece kısmi bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Özellikle, kadınların nitelikli işlerde istihdam edilmesine odaklanılması önemlidir. Nitekim orta ve yüksek eğitime erişimin yaygınlaştırılmasıyla birlikte kadınların daha fazla eğitim alması önemlidir, ancak bu eğitimlerle sağlanan istihdam, arz ve talebi ile dengelenmelidir (Verick, 2018:1). Çünkü kadınların eğitim seviyesi, sadece bireysel bir yatırım olarak değil, aynı zamanda ekonomilere katkı sağlayacakları bir kapasite olarak da görülmelidir.

Bir önceki bölümde beşerî sermayenin ülkelerin ilerleyebilmesi için vazgeçilmez bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Özellikle beşerî sermayeye önem veren ülkelerde yapılan eğitim yatırımları ile insan yaşam kalitesi artırılmaktadır. Yaşam kalitesini artıran her olgu ise kalkınma kavramını kapsamaktadır (Sipahi, 2021; 554). Bu doğrultuda beşerî sermayenin yarısını oluşturan kadınların eğitime yapılan yatırımlar ile beşerî sermayeye

önemli bir etki yaratması beklenmektedir.

DYY verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisindeki Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (GSYH'nin %'si) verisi olarak ikinci modele dahil edilmiştir. DYY çok uluslu şirketler tarafından yapılan bir yatırım şeklidir. DYY arttıkça bir ülkeye giren döviz ve ihracat artmaktadır. Nitekim yatırım beraberinde gelişmiş teknolojik transferi de getirmesi hem beşerî sermaye seviyesini hem de verimliliği olumlu yönde etkilemektedir. Genellikle doğrudan yabancı yatırım için eğitilmiş nüfusun olduğu ülkeler daha çok tercih edilmektedir (Güler, 2018:348-349).

Eğitim sistemi iç ve dış verimlilik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç verimlilik, eğitim kaynaklarının kaliteli hizmet sunma kabiliyetini ifade ederken; dış verimlilik, taleple uyumlu vasıflı işgücü yetiştirme anlamını taşır. Özellikle dış verimlilik, eğitim becerilerini ve üretkenliği artırma eğilimiyle doğrudan yabancı yatırımlarla ilişkilidir (Miningou ve Tapsoba, 2020: 584). Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağlamaktadır (Almfraji ve Almsafir, 2014: 208). Nitekim bu da eğitime yapılan yatırımların artmasına özellikle kadınların daha az eğitim aldığı coğrafyalarda önemli bir katkısının olması beklenmektedir.

Kadın doğurganlık oranı verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisindeki doğurganlık oranı göstergesi ikinci modele dahil edilmiştir. Literatürde eğitimden kadın doğurganlık oranına doğru inceleyen çalışmalar olmakla beraber yazarın en iyi bilgisine göre ters ilişkiyi inceleyen ampirik olarak çalışmalar sınırlıdır. Yapılan çalışmalar çoğunlukla eğitim ile doğurganlık arasındaki negatif ilişkiden bahsederken eğitimi açıklayıcı değişken olarak ele almıştır (Martin, 1995:187; Mekonnen ve Worku, 2011; 4; Gray ve Evans, 2019; 11-12). Özellikle genç doğurganlık oranlarının artması ile kadının çocuk bakım sorumluluğunu üstlenmesi beraberinde kendi eğitimini sektöre uğratabilmesine neden olabilmektedir. Ayrıca çocuk sahibi olan ve geçimini tek başına sürdürmeye çalışan kadınların mecbur kaldıkları artan sorumlulukları eğitimde kadını engelleyen etmenler arasındadır (Brock ve Cammish, 1997: 94). Bununla birlikte eğitilmiş bir aile de yetişen çocukların eğitilmiş olması daha olasıdır (Merter, 2007: 221-222). Bu süregelen süreçte eğitimle birlikte doğurganlığın azalabileceği ve azalan doğurganlık sayılarıyla daha fazla çocuğun eğitim alınabilmesine

olarak sağlanabilir.

Kadın işgücüne katılım verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinde bulunan işgücü, kadın (toplam işgücünün %'si) göstergesi ikinci modele dahil edilmiştir. Literatürde eğitim ile kadın işgücüne katılım arasında ampirik olarak test edilen birçok çalışma mevcuttur. Eğitim arttıkça kadın istihdam oranının arttığı dolayısıyla işsizliğin azaldığı ifade edilmektedir (Klasen ve Pieters, 2015: 450; England vd., 2004: 505-506, Khabiba ve Quarina, 2019: 237). Bununla birlikte kadının eğitim seviyesi arttıkça istihdama katılma oranlarının artması ile yetiştireceği çocukların akademik başarısının daha yüksek olacağı ve eğitilmiş insanların daha az çocuk sahibi olma durumuyla birlikte işsizliğin azalması beklenmektedir. Böylece kadının eğitilmesi hem işsizliği hem de işgücüne katılımını etkilemesi beklenmektedir.

İşsizlik verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinde bulunan işsizlik (ILO tahmini) göstergesi ikinci modele dahil edilmiştir. Literatürde eğitim ile işsizlik arasında ampirik olarak test edilen birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmalarda eğitim düzeyi arttıkça işsizlik oranının azaldığı ifade edilmektedir (Ucal ve Günay, 2018: 388). İşsizliğin yüksek olduğu ve düşük diplomalı işlerin az olduğu yerlerde gençlerin üniversiteye girme olasılığının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Bozick, 2009: 493-494). Yazarın en iyi bilgisine göre işsizlik oranlarının kadın eğitim düzeyine bir etkisinin olup olmadığı konusunda sınırlı çalışmalar vardır. Ancak işsizliğin yüksek olduğu yerlerde kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyebileceği dolayısıyla kadınların eğitim fırsatlarına erişimini kısıtlayabileceği düşünülmektedir.

Enflasyon verisi için Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinde bulunan enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %) göstergesi ikinci modele dahil edilmiştir. Enflasyon fiyatlardaki sürekli bir artışı ifade eden ekonomik bir göstergedir (Selim ve Güven, 2014: 128). Enflasyon ülkelerin kontrol altında tutmak istedikleri istenmeyen bir durumdur. Çünkü enflasyonun kontrol altında tutulması beşerî sermayenin gelişimine olumlu katkı sağlayabilmektedir. Bununla birlikte enflasyonun eğitime katılım üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu zamanlar insanların eğitim konusunda zorluk yaşayacağı düşünülmektedir (Alia vd.,

2022: 119). Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, eğitim harcamaları kısıtlanarak eğitim kalitesi azalabilir (Maher vd., 2022:73). Bu durumda aileler de benzer bir tutum sergileyebilir ve eğitim masraflarından çekindikleri için eğitime erişimi kısıtlayabilir veya kalitesini düşürebilirler. Enflasyon eğitime katılımı çeşitli şekillerde etkilese de yapılan çalışmalar enflasyonun eğitim harcamalarını, kazanç potansiyelini ve ekonomik performansını etkileyebileceği öngörülmektedir. Bu durumun ise bireyin kariyerinin şekillenmesinde etkili olabileceği ifade edilmektedir. Sonuç olarak, enflasyonun kadın eğitimi üzerindeki etkilerini anlamak için diğer makroekonomik göstergelerle birlikte kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kadın okullaşmasına yönelik destek ve teşvik, çeşitli faktörlerle açıklanmaktadır. Özellikle kadınlar için eğitim olanaklarının artırılması, sadece işgücüne katılımlarını artırmakla kalmaz, beşerî sermayeye etkisinden dolayı aynı zamanda ekonomik büyümeye de katkı sağlar. Bu durum, kadınların eğitime yatırım yapmanın, işgücüne katılımı artırarak ve genel kalkınmayı teşvik ederek ekonomik büyümeyi destekleme açısından önemini vurgulamaktadır (Maher vd., 2022:73). Bu yüzden çalışmada DYY, işsizlik, doğurganlık oranı, enflasyon ve kadın işgücüne katılım oranı literatür taraması yapılarak kadın okullaşması oranını etkileyen önemli değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler, değişkenlere ait verilerin temin edildiği kaynak ve ölçümleri Tablo 21’de gösterilmektedir.

Tablo 21. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar

Değişkenler	Göstergeler	Ölçümler	Kaynaklar
Kadın Okullaşması	KO	Okula kayıt, yükseköğretim, kadın (% brüt)	Dünya Bankası (WDI)
İşsizlik	İS	İşsizlik, toplam (toplam işgücünün %'si) (modellenmiş ILO tahmini)	Dünya Bankası (WDI)
Doğrudan Yabancı yatırım	DYY	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (GSYH'nin %'si)	Dünya Bankası (WDI)
Kadın Doğurganlık Oranı	KDO	Doğurganlık hızı, toplam (kadın başına doğum)	Dünya Bankası (WDI)
Kadın İşgücüne Katılım Oranı	KİKO	Toplam işgücü içindeki oran (İşgücü, kadın (toplam işgücünün %'si)	Dünya Bankası (WDI)
Enflasyon	ENF	Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %)	Dünya Bankası (WDI)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan değişkenler de olası sapmaları önlemek için logaritması

alınarak modele dahil edilmiştir. Ancak DYY ve enflasyon değişkenlerin de yer alan negatif değerlerden dolayı bu iki değişkenin logaritması alınmamıştır.

4.2.2. Model

Bu çalışmada kadın okullaşmasını etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Bu doğrultuda işsizlik, doğrudan yabancı yatırım, kadın doğurganlık oranı, kadın işgücüne katılım oranı ve enflasyon değişkenlerinin kadın okullaşması üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada aşağıdaki model kullanılmıştır:

$$LNKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNİS_{it} + \beta_2 DYY_{it} + \beta_3 LNKDO_{it} + \beta_4 LNKİKO_{it} + \beta_5 ENF_{it} + e_{it}$$

Modelde yer alan alt indisler (it) modele ait verilerin panel veri formatında olduğunu ifade etmektedir. Sırasıyla β_1 , β_2 , β_3 , β_4 ve β_5 işsizlik, doğrudan yabancı yatırım, kadın doğurganlık oranı, kadın işgücüne katılım oranı, enflasyonun katsayılarını ve e_{it} hata terimini göstermektedir.

4.2.3. Bulgular ve Değerlendirme

Bu bölümde, çalışmada kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler verilecek, kullanılacak testlere ilişkin bulgular sunulacak ve sonrasında bu bulgular kapsamında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Tablo 22’de değişkenlere ait betimleyici istatistikler yer almaktadır.

Tablo 22. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std, Sap,	Min	Max	VIF
KO	232	47,54668	27,29597	3,891970	126,7845	-
İS	232	7,017931	2,851597	2,050000	13,67000	1,05
DYY	232	1,792056	1,740339	-2,75744	12,07885	1,11
KDO	232	2,039284	0,612788	0,808000	3,799000	1,72
KİKO	232	37,58752	7,479743	20,98564	48,82875	1,82
ENF	232	8,063127	15,50597	-0,13771	105,2150	1,26

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm veriler (DYY ve Enflasyon hariç) için logaritmalar alınmıştır. Toplamda 232 gözlem bulunmaktadır. 8 seçilmiş G20 ülkesi için yapılmış çalışmada, ortalama KO

değeri 47,54 ile düşük seviyelerdedir. Ortalama işsizlik oranı 7,01 KDO için ortalama değer 2,03'tür. Açıklayıcı değişkenlerin VIF değerleri 5'in altında olup, çoklu doğrusallık sorunu bulunmamaktadır.

4.2.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları

Bu kısımda seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmektedir. Tablo 23'te değişkenlere ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 23. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği		
	CDBP	CDLM	CD
LNKO	592,4014***	75,42131***	24,15668***
LNİS	135,3993***	14,35183***	-2,0679**
DYY	92,39131***	8,604650***	4,04002***
LNKDO	372,925***	46,09254***	7,619071***
LNKİKO	434,9432***	54,38008***	10,48805***
ENF	158,8125***	17,48055***	10,51524***
Model	247,6731***	29,35506***	11,84742***

Not: ***, %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 23'te CDBP Breusch ve Pagan (1980)'in, CDLM ve CD ise Pesaran (2004)'in yatay kesit bağımlılığı test sonuçları raporlanmıştır. Çalışma için yapılan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre serilerin tamamında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmaya yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve ikinci nesil panel veri testleri ile devam edilecektir.

4.2.3.2. Homojenite Test Bulguları

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi yapıldıktan sonra eşbütünleşme denklemindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığı test edilmek istenmektedir. Bu doğrultuda Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi yapılarak sonuçlar Tablo 24'te raporlanmıştır.

Tablo 24. Delta Test Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde ($\hat{\Delta}$)	13,992***	0,000
Delta_tilde_adj ($\hat{\Delta}_{adj}$)	15,980***	0,000

Not: *** sırasıyla %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Delta test sonuçlarına göre eğim katsayıları homojendir varsayımının %1 önem seviyesinde reddedildiği görülmektedir. Modelde yer alan sabit terim ve eğim katsayılarının heterojen olduğu ifade edilmektedir.

4.2.3.3.Panel Birim Kök Test Bulguları

Çalışmada yer alan değişkenlere ait CIPS birim kök test sonuçları Tablo 25'te gösterilmektedir.

Tablo 25. CIPS Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde	Birinci Fark
LNKO	-2.017	-3.419***
LNİS	-2.123	-4.064***
DYY	-3.617***	-
LNKDO	-1.606	-3.924***
LNKİKO	-1.461	-4.695***
ENF	-3.395***	-

Not: CIPS testi için düzeyde %1, tablo değeri -2.57'dir (Pesaran, 2007: 281). Tabloda yer alan *** simgesi %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim köklü olmadığını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 25'te yer alan sonuçlara göre modelde yer alan bazı değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdiği görülmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra yapılan test sonucunda değişkenlerin durağanlaştığı görülmektedir. Tabloda yer alan birinci fark değerleri, kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Yani değişkenler $I(0)$ ve $I(1)$ düzeyinde durağandır.

4.2.3.4.Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Tablo 26'da eşbütünleşme sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 26. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Model	$LNKO_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNKİKO_{it} + \beta_2 DYY_{it} + \beta_3 ENF_{it} + \beta_4 LNKDO_{it} + \beta_5 İS_{it} e_{it}$				
Test	Test Stat.		P-değeri		
Durbin-Hausman Grup	2,817		0,002***		
Durbin-Hausman Panel	4,317		0,000***		

Not: Tabloda yer alan *** simgesi %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim köklü olmadığını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 26'ya göre hem grup hem de panel test sonuçları %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Yani çalışmada kullanılan kadın doğurganlık oranı ile kadın okullaşması arasında, kadın işgücüne katılım ile kadın okullaşması arasında, doğrudan yabancı yatırım ile kadın okullaşması arasında, enflasyon ile kadın okullaşması arasında, kadın doğurganlık oranı ile kadın okullaşması arasında ve işsizlik ile kadın okullaşması arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

4.2.3.4.1. CCE Tahmin Bulguları

Çalışmada eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan model için uzun dönemli eşbütünleşme katsayısı hesaplanacak ve Tablo 27 ve Tablo 28'de ilgili sonuçlar verilecektir. Buna göre Tablo 27'de CCE tahmin sonucu verilmiştir.

Tablo 27. CCE Tahmin Sonuçları

Ülkeler	LNKİKO	DYY	ENF	LNKDO	LNİS
İngiltere	7.907(0.039)**	-0.002(0.7)	-0.012(0.43)	1.346(0.004)***	0.001(0.922)
İtalya	-0.18(0.879)	0.006(0.482)	0.005(0.615)	2.678(0.000)***	-0.223(0.065)*
Fransa	1.542(0.425)	-0.014(0.085)*	-0.005(0.512)	- 0.869(0.009)***	0.117(0.123)
Kore	9.158(0.000)***	0.021(0.483)	-0.004(0.664)	- 0.857(0.009)***	0.238(0.000)***
Türkiye	1.143(0.001)***	0.000(0.964)	-0.001(0.628)	0.99(0.089)*	- 0.206(0.008)***
Endonezya	-0.207(0.885)	-0.009(0.656)	-0.008(0.019)**	-2.998(0.118)	0.186(0.175)
Hindistan	-0.226(0.833)	-0.052(0.23)	-0.024(0.186)	0.3(0.896)	0.112(0.562)
Meksika	-1.247(0.093)*	0.006(0.637)	0.001(0.405)	-1.405(0.093)*	0.048(0.346)
Panel	0.128(0.786)	0.001(0.843)	-0.005(0.134)	-0.096(0.892)	0.053(0.470)

Not: Olasılıklar parantez içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

CCE uzun dönem katsayı tahmin sonuçları şu şekildedir; İngiltere, Güney Kore ve Türkiye’de KİKO’nun KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Meksika’da ise KİKO’nun KO üzerinde üzerine istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Fransa’da DYY’ın KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Endonezya’da enflasyonun KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

İngiltere, İtalya ve Türkiye’de KDO’nun KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Fransa, Güney Kore ve Meksika’da ise KDO’nun KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Güney Kore’de işsizliğin KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. İtalya ve Türkiye’de ise işsizliğin KO üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

4.2.3.4.2. AMG Tahmincisi Test Bulguları

Tablo 28’de ikinci uzun dönem eşbütünleşme tahmincisi olan AMG tahminci test sonuçları verilmiştir.

Tablo 28. AMG Tahmin Sonuçları

Ülkeler	LNKİKO	DYY	ENF	LNKDO	LNİS
İngiltere	15.231(0.000)***	0.001(0.726)	0.019(0.168)	-0.13(0.677)	0.069(0.531)
İtalya	1.382(0.615)	0.008(0.726)	0.004(0.835)	1.42(0.01)**	-0.501(0.054)*
Fransa	0.035(0.163)	-0.006(0.344)	-0.002(0.790)	-1.364(0.000)***	-0.018(0.817)
Kore	11.018(0.000)***	-0.043(0.243)	0.011(0.359)	-0.323(0.141)	0.11(0.140)
Türkiye	1.18(0.001)***	-0.0002(0.991)	-0.003(0.005)***	1.637(0.000)***	-0.206(0.001)***
Endonezya	1.386(0.14)	-0.015(0.418)	-0.002(0.080)*	0.419(0.663)	0.112(0.290)
Hindistan	-0.827(0.083)*	-0.036(0.284)	0.001(0.903)	-1.875(0.324)	-0.004(0.982)

Tablo 28. (Devamı)

Meksika	-1.3(0.012)**	0.015(0.179)	-0.000(0.953)	-2.678(0.000)***	0.046(0.295)
Panel	1.195(0.236)	-0.008(0.373)	0.001(0.666)	-0.354(0.545)	0.029(0.472)

Not: Olasılıklar parantez içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Tabloda kalın punto ile yazılmış değerler hem CCE hem de AMG uzun dönem katsayısı tahmincilerinde anlamlı çıkan değerleri ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

AMG uzun dönem katsayı tahmin sonuçları ise şu şekildedir; İngiltere ve Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranının kadın okullaşması üzerine istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Hindistan ve Meksika’da ise kadın işgücüne katılım oranının kadın okullaşması üzerine istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkeler ve panel için anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Türkiye ve Endonezya’da enflasyonun kadın okullaşması üzerine istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkeler ve panel için anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

İtalya ve Türkiye’de kadın doğurganlık oranının kadın okullaşması üzerine istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Fransa ve Meksika’da ise kadın doğurganlık oranının kadın okullaşması üzerine istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

İtalya ve Türkiye’de işsizlik oranının kadın okullaşması üzerine istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkeler ve panel için anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

4.2.3.5. Panel Nedensellik Testi Bulguları

Çalışmada uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde ise değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gösteren nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu-Köse panel nedensellik testiyle incelenmektedir. Panel örneklem grubuna yönelik nedensellik ilişkileri Tablo 29’da sunulmaktadır.

Tablo 29. KO-KİKO Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	H ₀ : KO $\nrightarrow$ KİKO		H ₀ : KİKO $\nrightarrow$ KO	
Ülkeler	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	0,973(1)	0,324	2,532(1)	0,112
İtalya	0,177(1)	0,674	0,002(1)	0,961
Fransa	0,114(2)	0,944	1,896(2)	0,388
Güney Kore	25,233(2)	0,000***	2,097(2)	0,35
Türkiye	1,051(2)	0,591	0,521(2)	0,77
Endonezya	1,909(1)	0,167	0,531(1)	0,466
Hindistan	0,08(2)	0,961	0,007(1)	0,935
Meksika	1,854(1)	0,173	0,276(1)	0,599
Panel	P. Fisher İst.	Olasılık Dğr.	P. Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	36,604	0,002***	11,68	0,766

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. *** temel hipotezin %1 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 29’da verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre kadın okullaşmasından kadın işgücüne katılım oranına doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik ilişkisi ülke bazlı incelenecek olursa; Güney Kore’de kadın okullaşmasından kadın işgücüne katılım oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 30. KO-DYY Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	H ₀ : KO $\nrightarrow$ DYY		H ₀ : DYY $\nrightarrow$ KO	
Ülkeler	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	0,248(1)	0,618	0,195(1)	0,659
İtalya	1,264(1)	0,261	0,306(1)	0,58
Fransa	1,848(2)	0,397	1,494(2)	0,474
Kore	2,892(2)	0,236	1,761(2)	0,414
Türkiye	0,922(2)	0,631	1,76(2)	0,415
Endonezya	2,627(1)	0,105	0,037(1)	0,847
Hindistan	0,105(2)	0,949	0,679(2)	0,712
Meksika	0,975(1)	0,323	0,106(1)	0,745
Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	16,179	0,441	8,541	0,931

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 30’da verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre ülkelerde ve panel için herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 31. ENF-KO Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	H0: KO $\nrightarrow$ ENF		H0: ENF $\nrightarrow$ KO	
Ülkeler	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	0,33(1)	0,565	0,389(1)	0,533
İtalya	1,033(2)	0,597	0,65(2)	0,723
Fransa	0,691(2)	0,708	0,854(2)	0,653
Kore	38,105(2)	0,000***	0,93(2)	0,628
Türkiye	3,432(2)	0,209	0,263(2)	0,877
Endonezya	0,994(1)	0,319	10,307(1)	0,001***
Hindistan	2,376(2)	0,305	27,069(2)	0,000***
Meksika	0,583(1)	0,445	0,747(1)	0,387
Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	50,383	0,000***	46,174	0,000***

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, temel hipotezin %1 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 31’de verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre Güney Kore’de kadın okullaşmasından enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, Endonezya ve Hindistan’da ise enflasyondan kadın okullaşmasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 32. KO-KDO Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	H0: KO $\nrightarrow$ KDO		H0: KDO $\nrightarrow$ KO	
Ülkeler	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	0,021(1)	0,885	4,537(1)	0,033**
İtalya	3,35(2)	0,187	8,065(2)	0,018**
Fransa	1,845(2)	0,397	4,458(2)	0,108
Kore	0,001(1)	0,979	0,117(1)	0,732
Türkiye	3,562(2)	0,168	5,641(2)	0,06*
Endonezya	2,624(2)	0,269	3,919(2)	0,141
Hindistan	0,017(2)	0,992	0,511(2)	0,775
Meksika	1,074(1)	0,300	17,695(1)	0,000***
Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	14,093	0,592	51,149	0,000***

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 32’de verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre İngiltere, İtalya, Türkiye ve Meksika’da kadın doğurganlık oranından kadın

okullaşmasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 33. KO-IS Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	H0: KO $\nrightarrow$ İS		H0: İS $\nrightarrow$ KO	
Ülkeler	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	1,529(2)	0,466	6,273(2)	0,043**
İtalya	1,465(2)	0,481	5,342(2)	0,069*
Fransa	4,826(2)	0,09*	3,298(2)	0,192
Kore	28,428(2)	0,000***	3,859(2)	0,145
Türkiye	1,555(2)	0,459	3,076(2)	0,215
Endonezya	1,066(1)	0,302	0,342(1)	0,559
Hindistan	0,117(2)	0,943	3,427(2)	0,18
Meksika	4,373(2)	0,112	0,004(2)	0,998
Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	44,688	0,000***	26,444	0,048**

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 33’te verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre Güney Kore’de kadın okullaşmasından işsizliğe tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, İngiltere ve İtalya’da ise işsizlikten kadın okullaşmasına doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır.

4.3. EA MODEL VERİ SETİ, MODEL, AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde üçüncü modeli oluşturan ve modelde açıklanan değişken olarak yer alan çevre kalitesi göstergelerinden olan ekolojik ayak izini etkileyebileceği düşünülen makroekonomik ve sosyodemografik değişkenlerin etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda üçüncü modeli oluşturan açıklanan ve açıklayan değişkenler tanıtılarak yararlanılan veri tabanları sunulacaktır. Takip eden kısımda ise ampirik uygulamaya yer verilecektir.

4.3.1. Veri Seti

Bu çalışmada yer alan üçüncü modelde 1997-2021 dönemi G20 ülke grubu için ekolojik ayak izini etkileyen makroekonomik ve sosyodemografik değişkenlerin etkisi incelenmektedir. Bu doğrultuda üçüncü modele bir açıklanan ve üç açıklayan değişken

eklenmiştir. Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki; modele dahil edilen kadın milletvekili oranı değişkeninin tüm ülkeler için 1997 yılından itibaren verilerinin olmasıdır. Bu sebeple gözlemlenen veri aralığı 1997-2021 yılları arasında olduğu için modelin yıl aralığı bu şekilde daraltılmıştır. İkincisi ise; çalışmaya dahil edilen G20 ülkelerinden olan Avustralya ve Suudi Arabistan ülkelerinin EA verilerine ulaşamadığı için çalışma 17 ülke nezdinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, açıklanan ve açıklayıcı değişkenlerin veri aralıklarının farklı olması ve dengeli panel veri analizi yapılmasının hedeflenmesi nedeniyle, verilerin ortak kesişim kümesi esas alınmıştır. Bu nedenle, çalışmamız, sahip olduğu sınırlılıklar doğrultusunda, 17 ülkeyi ve 1997-2021 yıllarını kapsamaktadır.

Ekonomik büyümeyi temsilen kullanılan GSYİH (EB) verisi Dünya Bankası veri tabanında yer alan Dünya Kalkınma Göstergelerinden temin edilmiştir. Ülkelerin nihai hedeflerinden biri ekonomik büyümedir. Nitekim bu durum sadece gelişmiş ülkeler için değil gelişmekte olan ülkeler içinde geçerlidir. Ülkelerin ekonomik büyüme isteklerinin temel sebebi olarak toplumsal refah gösterilebilir. Bu sebeple ülkeler yüksek, hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hedefleri belirlemektedirler (Elverdi ve Hayriye, 2021: 184). Ancak ülkeler ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak isterken göz ardı edilemeyecek kirletici emisyonlara sebep olmaktadır. Bu durum ise insan faaliyetleriyle doğrudan ilişkili olan küresel ısınmadan insan sağlığına kadar birçok olumsuzluklara sebep olmaktadır (Udemba, 2020; 2). Küresel ısınmanın bir sonucu olan iklim değişikliği ise günümüzde yer alan ve tüm toplumları ilgilendiren küresel bir sorun olmaya devam etmektedir. Çünkü var olan iklim değişikliği sadece bir ülkeyi değil tüm dünya ülkelerini etkilemektedir (UN, 2020). Özellikle ülkeler hızlı büyümek adına attıkları adımlarda üretim için artan enerji taleplerinde çevreyi göz ardı edebilmektedirler (Wolde-Rufael ve Mulat-Weldemeskel, 2021: 22393). Ancak son dönemlerde çevre hassasiyeti ile temiz enerji kaynaklarına yöneliş artmış ve daha sürdürülebilir büyüme hedefleri belirlenmiştir (Koçak ve Şarkgüneşi, 2017: 51).

Çevre kalitesini temsilen kullanılan EA verisi, ayak izi sitesinde yer alan ekolojik ayak izi (kişi başına gha) verisinden temin edilmiş ve çalışmaya açıklanan değişken olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Ülkeler artan bu çevresel sorunlarla başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Nitekim bu durum sadece çevre hassasiyetinden kaynaklanmamaktadır. Mevcut çevre politikası bu şartlar altında devam edecek olsa idi

küresel ısınmadan kaynaklı küresel GSYİH oranında %25 oranında azalmanın olacağı tahmin edilmektedir (Asiedu vd., 2021: 11120).

Çalışmada yer alan kadın milletvekili oranı verisi için Dünya Bankası veri tabanında, Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinde bulunan ulusal parlamentolarda kadınların sahip olduğu sandalye oranı göstergesi üçüncü modele dahil edilmiştir. Ülkeler hem mevcut GSYİH oranında bir kayıp yaşamamak hem de daha çevreci büyüme hedefleri için sürdürülebilir adım atma eğilimindedirler. Nitekim var olan literatürde çevre politikaları belirlenirken cinsiyet ihmal edilmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler, Kadın Çevre ve Kalkınma Örgütleri önemli yapılar ise çevresel kararlarda kadınların süreçte var olmasını desteklemektedir (Nugent ve Shandra, 2009: 208). Özellikle var olan feminist teoriler toplumsal cinsiyetin devlet politikalarında nasıl bir toplumsal düzenleme aracı olarak görev aldığını ifade ederek toplumsal cinsiyetin çeşitli siyasi rejimlerin oluşumunda dikkate alınması gereken bir unsur olduğunu göstermektedir. Çevre, cinsiyet ve ekolojik feminizm arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda daha cinsiyet eşitliğine sahip ülkelerin daha çevreci yaklaşımlara sahip olduğuna dair sebepler sunmaktadır. Hatta parlamento'da kadın oranının daha yüksek olduğu ülkelerde çevre anlaşmalarının daha ılımlı bakıldığı ifade edilmektedir (Norgaard ve York, 2005; 507-508). Çalışmada kullanılan değişkenler, değişkenlere ait verilerin temin edildiği kaynak ve ölçümleri Tablo 34'te gösterilmektedir.

Tablo 34. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar

Değişkenler	Göstergeler	Ölçümler	Kaynaklar
Ekolojik ayak izi	EA	Ekolojik Ayak İzi (kişi başına gha)	Footprint net work
Ekonomik Büyüme	EB	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (2015 sabit ABD doları)	Dünya Bankası (WDI)
Kadın Milletvekili Oranı	KMO	Ulusal parlamentolarda kadınların sahip olduğu sandalye oranı (%)	Dünya Bankası (WDI)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan değişkenler logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Olası sapmaları önlemek için bu yöntem kullanılmıştır.

4.3.2. Model

Bu çalışmada ekolojik ayak izini etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Bu doğrultuda ekonomik büyüme ve kadın milletvekili oranının çevre kalitesi üzerindeki

etkisi incelenecektir. Bu bağlamda çalışmada aşağıdaki model kullanılmıştır:

$$LNEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNEB_{it} + \beta_2 LNKMO_{it} + \beta_3 LNEB2_{it} + e_{it}$$

Modelde yer alan alt indisler (it) modele ait verilerin panel veri formatında olduğunu ifade etmektedir. Sırasıyla β_1 ve β_2 ekonomik büyüme ve kadın milletvekili oranı katsayısını ve e_{it} hata terimini göstermektedir.

4.3.3. Bulgular ve Değerlendirme

Bu bölümde, çalışmada kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler verilecek, kullanılacak testlere ilişkin bulgular sunulacak ve sonrasında bu bulgular kapsamında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Tablo 35'te değişkenlere ait betimleyici istatistikler yer almaktadır.

Tablo 35. Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min	Max	VIF
EA	425	4,115894	2,208138	0,061260	10,92681	-
EB	425	21280,41	16645,65	665,4661	61829,85	1,35
KMO	425	1,882833	0,494172	0,8080	3,5140	1,35

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm veriler için logaritmlar alınmıştır. Toplamda 525 gözlem bulunmaktadır. 17 G20 ülkesi için yapılmış çalışmada, ortalama EB değeri 21,28 bin \$ ile yüksek seviyelerdedir. Ortalama KMO 1,88 ile çok düşük seviyelere sahiptir. Açıklayıcı değişkenlerin VIF değerleri 5'in altında olup, çoklu doğrusallık sorunu bulunmamaktadır.

4.3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları

Bu kısımda seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmektedir. Tablo 36'da değişkenlere ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 36. Yatay kesit bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği		
	CDBP	CDLM	CD
LNEA	1316,612***	71,58509***	5,022870***
LNEB	2317,462***	132,2706***	43,41731***
LNEB ²	2312,683***	131,9808***	43,33951***
LNKMO	2111,491***	119,7817***	44,94670***
Model	1847,749***	103,7900***	33,53978***

Not: ***; %1 seviyesindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 36’da CDBP Breusch ve Pagan (1980)’ın, CDLM ve CD ise Pesaran (2004)’ın yatay kesit bağımlılığı test sonuçları raporlanmıştır. Çalışma için yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına göre serilerin tamamında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Çalışmada %1 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani serilerin tamamında yatay kesim bağımlılığı olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda çalışmaya yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve ikinci nesil panel veri testleri ile devam edilecektir.

4.3.3.2. Homojenite Test Bulguları

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi yapıldıktan sonra eşbütünleşme denklemindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığı test edilmek istenmektedir. Bu doğrultuda Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi yapılarak sonuçlar Tablo 37’de raporlanmıştır.

Tablo 37. Delta Test Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde ($\hat{\Delta}$)	16,405***	0,000
Delta_tilde_adj ($\hat{\Delta}_{adj}$)	18,254***	0,000

Not: ***; %1 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Delta test sonuçlarına göre, eğim katsayıları homojendir varsayımı %1 önem seviyesinde reddedildiği görülmektedir. Modelde yer alan sabit terim ve eğim katsayılarının heterojen olduğu ifade edilmektedir.

4.3.3.3. Panel Birim Kök Test Bulguları

Çalışmada yer alan değişkenlere ait CIPS birim kök test sonuçları Tablo 38’de gösterilmektedir.

Tablo 38. CIPS Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde	Birinci Fark
LNEA	-1,839	-3,410***
LNEB	-3,039***	-
LNEB2	-3,021***	-
LNKM	-2,619	-4,858

Not: CIPS testi için düzeyde %1, tablo değeri -2.88’dir (Pesaran, 2007: 281). Tabloda yer alan *** simgesi %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim köklü olmadığını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 38’de yer alan sonuçlara göre modelde yer alan kadın milletvekili oranı ve ekolojik ayak izi değişkenleri düzey değerinde birim kök içerdiği ancak diğer tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Kadın milletvekili oranı değişkeni birim kökten arındırmak için birinci farkı alındıktan sonra yapılan test sonucunda değişkenlerin durağanlaştığı görülmektedir. Tabloda yer alan birinci fark değeri, kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Yani değişkenler $I(0)$ ve $I(1)$ düzeyinde durağandır.

4.3.3.4. Panel Eşbütünleşme Test Bulguları

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Tablo 39’da eşbütünleşme sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 39. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

Model	$LNEA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LNEB_{it} + \beta_2 LNEB^2_{it} + \beta_3 LNKMO_{it} + e_{it}$	
Test	Test Stat.	P-değeri
Durbin-Hausman Grup	5.811	0.000***
Durbin-Hausman Panel	-0.484	0.686

Not: Tabloda yer alan *** simgesi %1 anlamlılık düzeyinde serinin birim köklü olmadığını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan çalışmada Delta testlerinde heterojenite bulunduğu için DH_g değeri dikkate alınmaktadır. Tablo 39’a göre grup test sonucu %1 anlamlılık düzeyinde H_0

hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Yani çalışmada kullanılan ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi, ekonomik büyümenin karesi ile ekolojik ayak izi arasında ve kadın milletvekili oranı ile ekolojik ayak izi arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

4.3.3.4.1. CCE Tahmin Bulguları

Çalışmada eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan model için uzun dönemli eşbütünleşme katsayısı hesaplanacak ve Tablo 40 ve Tablo 41’de ilgili sonuçlar verilecektir. AMG ve CCE tahminleri ile uzun dönemli eşbütünleşme katsayısı hesaplanacaktır. Tablo 40’ta çalışmada kullanılan birinci uzun dönem tahmin yöntemi olan CCE yöntemine ilişkin tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 40. CCE Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Ülkeler	LNKM	LNEB	LNEB2
İngiltere	0,215(0,100)	81,001(0,031)**	-3,732(0,035)**
İtalya	-0,041(0,488)	-97191(0,13)	4,769(0,123)
Almanya	0,039(0,615)	11,367(0,587)	-0,504(0,610)
Fransa	0,047(0,363)	46,652(0,227)	-2,17(0,243)
Güney Kore	-0,649(0,002)***	-17,844(0,618)	1,2(0,521)
Japonya	-0,1(0,000)***	44,026(0,336)	-2,082(0,343)
Rusya	0,09(0,442)	-4,971(0,281)	0,313(0,243)
Türkiye	-0,002(0,964)	19,182(0,001)***	-1,006(0,001)***
ABD	-0,055(0,616)	2,976(0,905)	-0,072(0,951)
Brezilya	-0,08(0,182)	-84,919(0,000)***	4,733(0,000)***
Çin	-0,289(0,187)	0,694(0,407)	-0,031(0,483)
Endonezya	0,036(0,569)	-6,478(0,169)	0,428(0,148)
Güney Afrika	-0,06(0,664)	21,299(0,199)	-1,139(0,250)
Hindistan	0,185(0,069)*	-2744(0,103)	0,239(0,027)**
Meksika	-0,033(0,872)	15,051(0,935)	-0,751(0,940)
Arjantin	0,238(0,295)	-17,561(0,330)	0,984(0,308)
Kanada	-0,328(0,474)	-17,712(0,814)	0,916(0,799)
Panel	-0,004(0,92)	5,709(0,496)	-0,218(0,618)

Not: Olasılıklar parantez içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

CCE uzun dönem katsayı tahmin sonuçları ise şu şekildedir; Hindistan’da KDO’nun EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi mevcuttur. Güney Kore ve Japonya’da ise KDO’nun EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı

bir etki bulunmamaktadır.

İngiltere ve Türkiye’de EB’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Brezilya’da ise EB’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Brezilya ve Hindistan’da EB²’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. İngiltere ve Türkiye’de ise EB²’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

4.3.3.4.2. AMG Tahmincisi Test Bulguları

Tablo 41’de çalışmada kullanılan ikinci uzun dönem tahmin yöntemi olan AMG yöntemine ilişkin tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 41. AMG Tahmin Sonuçları

Ülkeler	LNKM	LNEB	LNEB2
İngiltere	-0,374(0,001)***	70,698(0,043)**	-3,265(0,047)**
İtalya	0,02(0,661)	-108,674(0,132)	5,321(0,126)
Almanya	0,034(0,7)	59,73(0,002)***	-2,77(0,003)***
Fransa	0,113(0,064)*	81,55(0,052)*	-3,826(0,057)*
Güney Kore	-0,958(0,000)***	56,349(0,113)	-2,789(0,129)
Japonya	-0,084(0,002)***	83,484(0,042)**	-3,94(0,045)**
Rusya	-0,065(0,383)	-6,48(0,144)	0,396(0,122)
Türkiye	-0,001(0,97)	13,988(0,000)***	-0,724(0,000)***
ABD	-0,088(0,199)	-2,055(0,866)	0,17(0,764)
Brezilya	-0,091(0,101)	-64,921(0,000)***	3,642(0,000)***
Çin	-0,46(0,038)**	1,274(0,075)*	-0,015(0,749)
Endonezya	0,002(0,945)	-0,311(0,862)	0,042(0,71)
Güney Afrika	0,033(0,708)	28,706(0,015)**	-1,601(0,019)**
Hindistan	0,185(0,092)*	3,271(0,001)***	-0,143(0,038)**
Meksika	-0,021(0,908)	28,603(0,878)	-1,5(0,883)
Arjantin	0,037(0,834)	-31,506(0,067)*	1,711(0,063)*
Kanada	0,131(0,708)	-19,445(0,685)	0,988(0,663)
Panel	-0,002(0,949)	16,14(0,229)	-0,692(0,282)

Not: Olasılıklar parantez içinde verilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Tablodaki kalın punto ile yazılmış değerler hem CCE hem de AMG uzun dönem katsayısı tahmincilerinde anlamlı çıkan değerleri ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İngiltere, Fransa ve Hindistan’da KDO’nun EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi mevcuttur. İngiltere, Güney Kore, Japonya ve Çin’de KDO’nun EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde için anlamlı bir etki bulunmazken panel sonucunda ise anlamlı ve negatif bir etki bulunmaktadır.

İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Türkiye, Çin, Güney Afrika ve Hindistan’da EB’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Brezilya ve Arjantin’de ise EB’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

Brezilya ve Arjantin’de EB²’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Türkiye, Güney Afrika ve Hindistan’da ise EB²’nin EA üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkisi mevcuttur. Çalışmada yer alan diğer ülkelerde ve panel sonucunda ise anlamlı bir etki bulunmamaktadır.

4.3.3.5. Panel Nedensellik Testi Bulguları

Çalışmada uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde ise değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi gösteren nedensellik ilişkisi Emirmahmutoğlu- Köse panel nedensellik testiyle incelenmektedir. Panel örneklem grubuna yönelik nedensellik ilişkileri aşağıda tablolarda sunulmaktadır.

Tablo 42. EA-KMO Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H ₀ : EA $\nrightarrow$ KMO		H ₀ : KMO $\nrightarrow$ EA	
	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	1,314(1)	0,252	1,337	0,247
İtalya	1,935(1)	0,164	0,791	0,374
Almanya	0,392(1)	0,531	0,214	0,643
Fransa	1,908(1)	0,167	0,063	0,801
Güney Kore	1,858(2)	0,395	1,671	0,434
Japonya	7,969(2)	0,019**	0,022	0,989
Rusya	0,291(2)	0,865	0,548	0,76
Türkiye	13,059(2)	0,001***	11,036	0,004***
ABD	0,209(2)	0,901	5,979	0,05*
Brezilya	0,354(1)	0,552	7,039	0,008***

Tablo 42. (Devam)

Çin	0,162(1)	0,687	5,559	0,018**
Endonezya	1,508(1)	0,219	4,651	0,031**
Güney Afrika	0,426(1)	0,514	3,271	0,071*
Hindistan	0,019(1)	0,89	3,07	0,08*
Meksika	2,051(1)	0,152	0,431	0,512
Arjantin	0,103(1)	0,748	0,004	0,952
Kanada	2,197(2)	0,333	4,274	0,118
Panel	P. Fisher İst.	Olasılık Dğr.	P. Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	47,680	0,060*	66,018	0,001***

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 42’de verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre KMO ile EA arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Türkiye’de değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik ilişkisi ülke bazlı incelenecek olursa; Japonya’da EA’dan KMO’ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. ABD, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan’da ise KMO’dan EA’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 43. EA-EB Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H ₀ : EA $\nrightarrow$ EB		H ₀ : EB $\nrightarrow$ KİKO	
	Wald İst.	Olasılık Dğr.	Wald İst.	Olasılık Dğr.
İngiltere	0,006(1)	0,936	1,302(1)	0,254
İtalya	3,322(1)	0,068*	11,561(1)	0,001***
Almanya	0,078(2)	0,962	0,956(2)	0,62
Fransa	0,581(2)	0,748	1,544(2)	0,462
Güney Kore	0,266(2)	0,875	0,471(2)	0,79
Japonya	1,99(1)	0,158	0,504(1)	0,478
Rusya	2,885(2)	0,236	4,384(2)	0,112
Türkiye	3,276(1)	0,07*	1,071(1)	0,301
ABD	0,003(1)	0,958	0,177(1)	0,674
Brezilya	0,037(1)	0,847	0,28(1)	0,597
Çin	0,967(2)	0,617	4,119(2)	0,128
Endonezya	3,35(2)	0,187	4,22(2)	0,121
Güney Afrika	0,015(1)	0,902	2,346(1)	0,126
Hindistan	1,117(1)	0,29	0,32(1)	0,572
Meksika	2,793(2)	0,247	0,078(2)	0,962
Arjantin	4,223(1)	0,04**	1,897(1)	0,168
Kanada	0,319(1)	0,572	1,199(1)	0,274

Tablo 43. (Devam)

Panel	Fisher İst.	Olasılık Dğr.	Fisher İst.	Olasılık Dğr.
	36,069	0,372	50,247	0,036**

Not: Parantez içindeki değerler, Akaike bilgi kriteri tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, ** ve *, temel hipotezin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde reddedildiğini gösterir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 43'te verilen Emirmahmutoğlu – Köse panel nedensellik test sonuçlarına göre Türkiye ve Arjantin'de EA'dan EB'ye doğru tek yönlü, İtalya'da ise değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışmada seçilmiş G20 ülkelerinde kadın göstergeleri ile ülkelerin makro göstergeleri arasındaki ilişki, kurulan 3 farklı model ile panel veri analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Bu bölüm, çalışmadan elde edilen bulguların kapsamlı değerlendirmesini içermektedir. Çalışmada uygulanan testler ve elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Çalışma ilk olarak modeli oluşturan değişkenlere ait seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmektedir. Çalışmaya bu testlerle başlanılmasındaki sebep çalışmanın devamında kullanılacak uygun yöntemin belirlenmesidir. Yatay kesit bağımlılığı, küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki karşılıklı bağlantılarından dolayı ülkelerin etkileşim içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, çalışma için yatay kesit bağımlılığı CDLM1 (Breusch ve Pagan, 1980), CDLM2 ve CD (Pesaran, 2004) test yardımıyla incelenmiştir. Bu test sonuçlarına göre; oluşturulan 3 model içinde yer alan tüm değişkenlerde ve modellerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç paneli oluşturan ülkelere herhangi birinde meydana gelebilecek bir şokun diğer ülkeleride etkileyebileceğini göstermektedir. Panel veri analizinde, yatay kesit bağımlılığı incelendikten sonra modelde yer alan eğim parametrelerinin homojenliği incelenmektedir.

Homojenite Testi: Oluşturulan modellerde yer alan eğim katsayılarının heterojenliğini test etmektedir. Buna göre oluşturulan 3 model içinde eğim parametrelerinin heterojen olduğu görülmüştür. Bu durum ise, çalışmanın seyrini değiştirmiş ve kullanılacak testlerin ikinci kuşak testler olması (heterojenliği dikkate alan) gerektiğini göstermiştir. Yani çalışmada kullanılan tüm yöntemler yatay kesit bağımlılığını ve eğim parametre heterojenliğini dikkate almaktadır.

Durağanlık Testleri: Serilerin durağan olup olmadığını incelemek amacıyla Pesaran CIPS birim kök testi uygulanmıştır. Oluşturulan 3 modelde de serilerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla serilerin durağan olduğu durağan olmayan serilerin ise farkı alındıktan sonra durağanlaştığı görülmektedir.

Eş Bütünleşme Testleri: Durbin-Hausman panel eş bütünleşme testleri uygulanarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Test sonuçlarına göre seriler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Var olan

eşbütünleşme sonucu sonrasında uzun dönem katsayıları hesaplanmıştır. İki farklı uzun dönem katsayı tahmincisi hesaplanarak destekli sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışma sonucunda kısa dönemli ilişki ise Emirmahmutoğlu–Köse panel nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, ülkeler arasında kadın göstergeler ve makro göstergeler arasında nedensel bir etkinin olabileceğini göstermektedir. Çalışmada gerçekleştirilen 2. Kuşak panel testler neticesinde elde edilen sonuçlar 1. Model için şu şekilde özetlenebilir.

KİKO'nun belirleyicileri olarak modele dahil edilen kadın doğurganlık oranı, ekonomik büyüme ve işsizlik değişkenlerinin hem kısa dönem hem de uzun dönem için önemli değişkenler olduğu yapılan çalışma neticesinde belirlenmiştir. Çalışmada yapılan iki farklı uzun dönem katsayı sonuçlarında ortak olarak anlamlı değişkenler için politika önerisinde bulunulacaktır. KİKO için;

- İngiltere, Güney Kore, Brezilya ve Güney Afrika'da KDO KİKO'yu negatif etkilemektedir. Yapılan literatür çalışmasında da benzer sonuçlar bulunmuştur (Mishra ve Smyth, 2010; Mishra, Nielsen ve Smyth, 2010; Debnath ve Das, 2022; Zaheer ve Qaiser, 2016). Ancak literatürde pozitif bir etkinin olduğuda ifade edilmektedir (Marjanović, Popović ve Milanović, 2024; Taşseven, Altaş ve Ün, 2016; Sipahi ve Atalay, 2021). Yapılan bu çalışmada da İtalya ve Türkiye için pozitif bir etki bulunmuştur.
- Güney Afrika ve Hindistan'da EB KİKO'yu negatif etkilemektedir. Avusturalya, İngiltere, Almanya, Güney Kore, Rusya ve Kanda'da ise pozitif bir etkiye sahiptir. Yapılan çalışmalarda da hem Türkiye hem de farklı ülkeler için aynı sonuca ulaşılmıştır (Taşseven, 2017; Taşseven, Altaş ve Ün, 2016; Marjanović, Popović ve Milanović, 2024; Özkök ve Polat, 2020). Ayrıca değişen ülke grubu literatürde karma sonuçlara ulaşılmasına da sebep olmuştur (Göcen, 2021). Özellikle yapılan çalışmaların çoğunda ortaya çıkan U şeklindeki ilişki ekonomik kalkınmanın ilk döneminde KİKO'nun düşük olacağını ancak sonraki yıllarda ise bu oranın yüksek olacağını iddia etmiştir. Bu ilişkinin birçok ülke grubu için geçerli olduğu tespit edilmiştir (Mujahid ve Uz-Zafar, 2012; Altuzarra, Gálvez-Gálvez ve González-Flores, 2019; Tansel, 2002; Tam, 2011).

- Çin ve Güney Afrika’da işsizlik KİKO’yu negatif etkilemektedir. Yapılan çalışmalarda da hem Türkiye hem de farklı ülkeler için aynı sonuca ulaşılmıştır (Taşseven, 2017; Zaheer ve Qaiser, 2016; Tansel, 2002). İtalya, Suudi Arabistan ve Almanya’ da ise işsizlik KİKO’yu pozitif etkilemektedir. Çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Yıldırım, 2014; Taşseven, Altaş ve Ün, 2016). Ancak bu çalışma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere aslında değişkenler arasında ilişki ülkelere göre değiştiği ve ilişkinin varlığının net olup olmadığı kesinleştirilememiştir. Geçmiş çalışmalarda da bu durum geçerlidir (Yenilmez ve Kılıç, 2018; Özer ve Biçerli, 2004; Ağazade, 2014).

KO’nın belirleyicileri olarak modele dahil edilen KİKO, DYY, enflasyon, KDO ve işsizlik değişkenlerinin hem kısa dönem hem de uzun dönem için önemli değişkenler olduğu yapılan çalışma neticesinde belirlenmiştir. Çalışmada yapılan iki farklı uzun dönem katsayı sonuçlarında ortak anlamlı değişkenler için politika önerisinde bulunulacaktır. KO için;

- İngiltere, Kore ve Türkiye’de KİKO, KO’yu pozitif etkilemektedir. Yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır (Shah, Riaz ve Asghar, 2021; Shuangshuang vd., 2023; Skadsen, 2017). Ancak yapılan çalışmalarda genellikle KO’nın KİKO üzerindeki etkisi incelenmiştir ve bu inceleme sonucunda pozitif etkiye rastlanmıştır. Yapılan bu çalışmada ise Meksika’da KİKO, KO’yu negatif etkilemektedir. Literatürde de benzer sonuçlara ulaşılmaktadır (Mahbuba ve Setyowati, 2023).
- Endonezya’da enflasyon KO’nı negatif etkilemektedir. Arap ülkelerimde yapılan yükseköğretime devamlılığını etkileyen faktörlerin araştırılmasında da enflasyonun önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir (Hobikoğlu, Sezgin ve Sart, 2018).
- İtalya ve Türkiye’de KDO, KO’yu pozitif yönde etkilemektedir. Fransa’da ise negatif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Yapılan literatür çalışmasında da nedenselliğin olduğu ancak net bir ilişkinin varlığından bahsedilememektedir (Skadsen, 2017; Nazah, Duasa ve Arifin, 2021; Küçükbay ve Kocabaş, 2023).

- İtalya ve Türkiyede işsizliğin artması KO'sını negatif etkilemektedir. Var olan literatür bu durumu işsizliğin artmasıyla birlikte kadınların iş bulma olasılıkları arasındaki ters ilişkiye odaklanarak açıklamıştır (Tansel, 2002:18).

EA'nın belirleyicileri olarak modele dahil edilen EB, EB2 ve KMO değişkenlerinin hem kısa dönem hem de uzun dönem için önemli değişkenler olduğu yapılan çalışma neticesinde belirlenmiştir. Çalışmada yapılan iki farklı uzun dönem katsayı sonuçlarında ortak anlamlı değişkenler için politika önerisinde bulunulacaktır. EA için;

- İngiltere ve Türkiye'de EB, EA'yı pozitif etkilerken daha sonraki süreçte (EB2) negatif etkilediği yani bu ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu hipotezde EB/kalkınmanın ülkelerde çevresel kirliliğe katkı sağlarken zamanla çevresel zararın azaldığını yani EB ile çevresel kirlilik arasında U şeklindeki bir ilişkinin olduğunu öne sürmektedir (Lebe, 2016:178). Diğer ülkelerde ise bu hipotezin geçerli olmadığı görülmektedir. Yapılan literatür çalışmalarında EB ile çevresel kalite arasında net olmayan ilişkinin varlığı üzerinde durulmuştur. Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlarda literatürü destekler niteliktedir (Aydın vd., 2023; Adebayo vd., 2023; Nguyen vd., 2024; Özbek, 2023; Olaoye, 2024; Kardaşlar, 2022).
- Güney Kore ve Japonya'da KMO ekolojik ayakizini azalttığı tespit edilmiştir. Yapılan literatür çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir (Ergas ve York, 2012; Nugent ve Shandra, 2009). Hindistan'da ise KMO ile EA arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Günümüz dünyasında küreselleşmeyle birlikte teknolojinin gelişimi, hız kazanması, eğitim kalitesinin artması, iş gücünün çeşitlenmesi, iş gücüne olan talebin artması ve çevresel koşullarda meydana gelen değişiklikler, kadınların toplumsal statüsünü de olumlu yönde etkilemiştir. Bu olumlu gelişmeler umut verici olsa dahi kadınlar ile erkeklerin eşit düzeyde olmayışı veya kadınların erkekler kadar birçok alanda kendilerine yer bulamamış olması kadınlar için yapılması gerekenlerin olduğunu göstermektedir. Kadınların toplumsal statüsü, sadece toplumsal cinsiyet normları ve geleneksel rollerle şekillenen bir olgu değil, aynı zamanda sürdürülebilir ekonomiler için belirlenen hedeflere ulaşmak için kritik bir konuma sahiptir. Nitekim kadınlar kendilerine atfedilen toplumsal bakış açısı ve kendilerine yönelik çerçevesi önceden belirlenmiş roller, ekonomilerin genel işleyişi ve toplumsal refah üzerindeki doğrudan etkileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, kadınların erkeklerle eşit şartlarda ekonomiye dahil edilmesi sadece toplumsal eşitliğin sağlanması açısından değil, aynı zamanda ekonomilerin sürdürülebilirliği ve toplumsal kalkınma hedeflerine ulaşmak açısından da önemli bir kilit noktadır. Kadınların eğitimi ve işgücüne katılımı sadece kadınların toplumsal sosyal statüsüne değil kadınların ekonomik statüsünü de etkilemektedir. Bu bağlamda, kadınların erkeklerle aynı şartlarda ekonomiye dahil olmaları, beşerî sermayenin önemli bir kısmını oluşturan kadınların üretimde etkin bir şekilde rol almalarına, iş gücü piyasasında fırsat eşitliğinin sağlanmasına, ekonomik verimliliğin artmasına ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yardımcı olmakta hatta ülkelerin ekonomik performanslarını da iyileştirebilmektedir. Nitekim gelecek nesilleri yetiştiren kadınların toplumsal statüsünün yükselmesi, sadece kendi bireysel refahı için değil, aynı zamanda yetiştirdikleri bireylerle toplumların kalkınması ve sürdürülebilir bir geleceğin inşası açısından önemlidir. Özellikle sanayi devrimi, takibinde meydana gelen dünya savaşları ve küreselleşme kadınların toplumsal statüsünün gelişimini etkilemektedir. Bu bağlamda bu durum artan refah seviyeleriyle ve ekonomilerin gelişimiyle açıklanabilmektedir.

Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda da nüfusun neredeyse yarısını oluşturan kadınların göz ardı edilmesiyle ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasının gerçekleşmeyeceği bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Çalışmada, kadın milletvekili oranı ile ekolojik ayakizi faktörü arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı tahmin sonuçlarına göre, kadın milletvekili oranının ekolojik ayakizini negatif olarak etkilediği ülkeler Japonya ve Güney Kore'dir. Bu bulgu göz önüne alındığında, kadınlar sayesinde ılımlı çevresel politikalarla atılan adımlar, gelecek nesillere miras bırakılacak çevrenin korunmasında da yine kadınların önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda kadınların daha üst düzey mesleklerde yer alması hem ülke hem de yaşanılan coğrafyalar için imzalanan anlaşmalarda daha hassas kararlar alınmasına yardımcı olacaktır. Bu sebeple kadınlar ve erkeklere eşit temsil hakkı sağlanması, kadınların siyasi karar alma süreçlerindeki aktif rolünün artırılması ile Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne daha uygun adımlar atılarak ekolojik ayakizinin azaltılması sağlanacaktır.

Kadın doğurganlık oranı ile işgücüne katılma arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi vardır. Çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı tahmin sonuçlarına göre, doğurganlığın işgücüne katılmayı negatif olarak etkilediği ülkeler İngiltere, Güney Kore, Brezilya ve Güney Afrika'dır. Bu bilgiler göz önüne alındığında kadınlara verilen haklar ve desteklerle nüfus planlamasının yeniden yapılması sağlanarak ülkenin genç nüfusunun devamlılığına katkı sağlanacaktır. Kadınların çocuk sahibi olmaları teşvik edilirken sadece yaşlanan toplumun önüne geçilmekle kalmayıp kadınların kariyerlerine de destek olunmaktadır. Çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı tahmin sonuçlarına göre, doğurganlığın hem kadın işgücüne katılmayı hem de kadın okullaşmasını pozitif olarak etkilediği ülkelerin İtalya ve Türkiye olduğu tespit edilmiştir. Yani Türkiye'de ve İtalya'da kadın doğurganlık oranı arttıkça kadınların istihdama katılma oranının arttığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Türkiye'de ve İtalya'da kadın doğurganlık oranı arttıkça kadınların yükseköğretime katılma oranının arttığı da tespit edilmiştir. Bu durum ülkelerdeki sosyo-kültürel yapının diğer ülkelerden farklı olmasına ve aile bağlarının kuvvetli olmasıyla açıklanabilir. Özellikle Türkiye'de, çalışan ebeveynler geçmişten günümüze kadar çocuk bakımı için ailelerinden yardım almaktadırlar. Bu durum doğum sonrası kadınların hem eğitimlerine devam etmesine olanak sağlarken hem de varolan işgücüne veya yeni iş arayışıyla iş gücüne katılmaya devam etmesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda, çocuk sahibi olan kadınların işgücüne olan katılma ve okuma istekleri çocuk bakımında karşılaştıkları zorluklar kapsamında devlet tarafından ücretsiz veya daha uygun fiyatlı kreş hizmetleri sunulmalı ve var olan imkanlar genişletilmelidir. Doğum

sürecinde ve doğum sonrasında yeni ebeveyn olan kişilere ücretli izin eşit süreleri tanınarak bu süreçte kadınların daha fazla destek alması sağlanmalıdır. Özellikle doğum için izne ayrılan anne ve babaların işe geri dönüş süreçleri garanti altına alınmalı ve doğumdan dolayı bir mağduriyet yaşamamaları devlet tarafından güvence altına alınmalıdır. Elbette, bu durum sadece kadınların istihdamı ile sınırlı kalmamakta ülkelerin makroekonomik göstergelerinden biri olan işsizlikle de yakından ilişkilidir. İşsizliğin fazla olduğu toplumlarda kadınların iş bulma olasılığının azalması ve kadınların işgücüne katılma isteksizliklerinin artması muhtemeldir. Nitekim yapılan bu çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı bulgularına göre, işsizliğin kadın işgücüne katılmayı negatif olarak etkilediği ülkeler Çin ve Güney Afrika'dadır. Yani işsizlik arttıkça kadınların işgücüne katılımının azaldığı tespit edilmiştir. Kadınların işsizlikten dolayı işgücüne katılma isteksizliklerinden arındırmak için ekonomilerin işsizlik gibi olumsuz makro durumları azaltmaları ve ekonomik kalkınma sağlanarak işsizliğin azaltılması beklenmektedir. Nitekim iş yerlerinde kadın çalışan sayısı için belirli bir kota konulması kadınların iş bulma süreçlerini daha ılımlı geçirmelerine sebep olabilecektir.

Toplumun kalkınması elbette kadınlarla birlikte sağlanırken ülkelerin ekonomilerine yapılan yatırımlarla canlanabilmektedir. Ülkelerin, yabancı sermayeyi kendi ülkelerine dahil etme çabalarının yanında şirketler yatırım yapacakları ülkeleri titizlikle seçmektedir. Bu doğrultuda şirketler yatırım yapacakları ülkelerde kadınların eğitim seviyelerini bir tercih olarak görebilmektedirler. Bu bağlamda kadınlara yapılan yatırımlar sadece ülkenin kalkınmasında değil, ülkeye çekilmesi istenen yatırımları da etkilemektedir. Bu bağlamda özellikle gelişmekte olan toplumlarda, yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilecek bir farkındalık oluşturmak öneri olarak ifade edilebilir.

Küreselleşmeyle birlikte artan eğitim kalitesi kadın okullaşma seviyesini de artırmaktadır. Özellikle istihdamda aranan nitelikli işgücü arayışı kadınların eğitim almasını geçmiş dönemden itibaren etkilemiştir. Ancak kadın doğurganlık oranındaki artış kadınları bazı durumlarda eğitimlerini yarıda kesmelerine ve yükseköğretime katılmalarını engelleyebilmektedir. Yapılan bu çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı bulgularına göre Fransa'da, kadın doğurganlık oranının kadın okullaşmasını negatif etkilediği tespit edilmiştir. Yani Fransa'da yaşayan kadınların doğurganlık oranı arttıkça yükseköğretime katılmada isteksiz oldukları tespit edilmiştir. Bu durum

Fransa’da anne olan kadınların artan sorumluluklarının eğitimleri için bir engel olabileceğini düşündürebilir. Bu doğrultuda, kadınların eğitimden uzaklaşmalarını engellemek için uzaktan eğitim veya telafi sınavlar gibi pozitif ayrımcılık yapılarak eğitimde çeşitli esneklikler getirilebilir. Bununla birlikte üniversite okuyan anneler için kampüse yakın çocuk bakım hizmetlerinin sağlanması veya var olan olanakların genişletilerek ülkenin genelinde yaygınlaştırılması kadınların eğitimlerine destek sağlanmalıdır. Ancak tüm bunlar sağlanırken kadınların iş bulma ümidini etkileyen işsizlik seviyelerinin de düşük tutulması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada İtalya ve Türkiye’de işsizlik oranlarının artması kadın okullaşmasını negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bunun altında yatan çeşitli faktörler olsa dahi kadınların işsizliğin olduğu ortamlarda iş bulma ümidini kaybetmeleri büyük oran taşımaktadır. Özellikle eğitim seviyesinin arttığı ancak işsizliğin de artmaya devam ettiği ülkemizde kişiler vasıflı işsiz olma endişesiyle eğitime devam etmeyi bırakabilmektedir. Bu doğrultuda ekonomiler yeni iş sahaları geliştirerek alınan eğitimle bağlantılı iş sahaları geliştirerek eğitimin önemini vurgulayarak hem kadınların hem de erkelerin eğitime devam etmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte takip eden süreçlerde ise kadınların işgücüne katılması kadın okullaşmayı etkilediği belirtilmiştir. Nitekim yapılan bu çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı bulgularına göre, kadın işgücüne katılım oranı kadın okullaşmasını pozitif etkilediği ülkeler İngiltere, Güney Kore ve Türkiye’dir. Yani kadınların işgücüne katılma oranları arttıkça kadınların yükseköğretime katılma oranlarının arttığı belirlenmiştir. Bu bağlamda ekonomiler iş sahalarını geliştirerek işsizliği azaltabilir ve kadınlar için belirlenen işyerinde kota uygulaması ile daha fazla kadının işgücüne kazandırılarak eğitim alması önem arz etmektedir. Bununla birlikte ülkelerdeki ekonomik istikrar göstergelerinden biri olan enflasyonun normal seviyelerde tutulması özellikle düşük gelirli aileler üzerindeki baskıyı artırabilir ve bu durumda kadınların eğitimlerini sekteye uğratabilmektedir. Yapılan çalışmadan elde edilen uzun dönemli katsayı sonuçlarına göre Endonezya’da enflasyonun kadın okullaşmasını negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde hem kadınların hem de erkeklerin eğitimi için sağlanan burs imkanları ve burstan faydalanan kişi sayısının artırılması, indirimli eğitim araçlarının ve ulaşım imkanlarının sağlanması enflasyonun fazla olduğu ülkelerde eğitime katılımı olumsuz etkileri engellenerek bireylerin eğitimlerine devam etmeleri teşvik edilmelidir.

Seçilmiş G20 ülkeleri ile yapılan bu çalışmada veriler oluşturulan üç modele göre farklılıklar göstermektedir. Nitekim bu farklılıklar modeli oluşturan ülkeler içinde geçerli olmuştur. Bu doğrultuda gelişmekte olan ve kadın nüfusunun daha fazla olduğu ülkeler için daha güncel yıl aralığını kapsayan modellerle konunun yeniden ele alınması daha ayrıntılı bir şekilde irdelenmesi için aracı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2010). "Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları". *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21 (2), 105-116.
- Adebayo, T. S., Ullah, S., Kartal, M. T., Ali, K., Pata, U. K. & Ağa, M. (2023). "Endorsing Sustainable Development In BRICS: The Role Of Technological Innovation, Renewable Energy Consumption, and Natural Resources In Limiting Carbon Emission". *Science of the Total Environment*, 859, 1-11.
- Adegioriola, A. E. (2018). "An Empirical Analysis of Effectiveness of Monetary and Fiscal Policy Instruments In Stabilizing Economy: Evidence From Nigeria". *Social Sciences*, 7 (3), 133-140.
- Ağazade, S. (2014). "Türkiye’de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkisinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yöntemleri ile Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (3), 145-162.
- Aka, B. F., & Dumont, J. C. (2008). "Health, Education and Economic Growth: Testing For Long-Run Relationships and Causal Links in The United States". *Applied Econometrics and International Development*, 8 (2), 101-110.
- Fuinhas, A. J., Cardoso Marques, A., & Quaresma, T. N. (2015). "Does Oil Consumption Promote Economic Growth in Oil Producers? Evidence From OPEC Countries". *International Journal of Energy Sector Management*, 9 (3), 323-335.
- Alia, H., Farooq, F., Sheikh, M. R., & Perveen, A. (2022). "Education, Human Capital, and Endogenous Growth Nexus: Time Series Evidence From Pakistan". *Review Of Education, Administration and Law*, 5 (2), 109-121.
- Allen, R. C. (2011). "Why The Industrial Revolution Was British: Commerce, Induced Invention, and The Scientific Revolution¹". *The Economic History Review*, 64 (2), 357-384.
- Almfraji, M. A., & Almsafir, M. K. (2014). "Foreign Direct Investment and Economic Growth Literature Review from 1994 to 2012". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 129, 206-213.

- Altat, M. (2019). "Women Labor Force Participation and Governance in Developing Economies: A Panel Analysis". *iRASD Journal of Economics*, 1 (2), 89-102.
- Altuzarra, A., Gálvez-Gálvez, C., & González-Flores, A. (2019). "Economic Development and Female Labour Force Participation: The Case Of European Union Countries". *Sustainability*, 11(7), 1-18.
- Amu, H., & Dickson, K. S. (2016). "Health Insurance Subscription Among Women in Reproductive Age in Ghana: Do Socio-Demographics Matter?". *Health Economics Review*, 6 (24), 1-8.
- Asiedu, B. A., Hassan, A. A., & Bein, M. A. (2021). "Renewable Energy, Non-Renewable Energy, And Economic Growth: Evidence From 26 European Countries". *Environmental Science And Pollution Research*, 28, 11119-11128.
- Atalay, M. (1983). "Regresyon Analizinde Hata Terimleri Normalliginin Shapiro-Wilk Testi ile Belirlenmesi ve Talep Analizinde Bir Uygulama". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (5), 185-212.
- Ateş, V. (2023). *2002-2019 Seçim Dönemlerinde Siyasette Kadın Temsili: Mersin İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.
- Aydemir, C., & Kaya, M. (2007). "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (20), 260-282.
- Aydın, M. (2016). *Asimetrik Panel Nedensellik Testi: Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsaları Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M., Sogut, Y., & Altundemir, M. E. (2023). "Moving Toward the Sustainable Environment of European Union Countries: Investigating the Effect of Natural Resources and Green Budgeting on Environmental Quality". *Resources Policy*, 83, 1-10.
- Aydoğan, E. (2004). "1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 91-110.

- Azam, M., & Han, L. (2020). "Accounting for Differences in Female Labor Force Participation Between China and India". *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 20 (2), 1-13.
- Bahar, O., & Bozkurt, K. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2), 255-265.
- Bakhtavoryan, R., & Zohrabyan, T. (2016). "Determining Factors Influencing Female Labor Force Participation in the South Caucasus". *Caucasus Journal of Social Sciences- Business & Economics*, 9 (1), 1-26.
- Bakırtaş, İ., & Çetin, M. (2016). "Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: G-20 Ülkeleri". *Sosyoekonomi*, 24 (28), 131-146.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data (Third Edition)*. England: John Wiley&Sons Inc.
- Barnett, R. C. (2004). "Preface: Women And Work: Where Are We, Where Did We Come From, And Where Are We Going?". *Journal Of Social Issues*, 60 (4), 667-674.
- Bernhardt, E. M. (1993). "Fertility And Employment". *European Sociological Review*, 9 (1), 25-42.
- Bilen, İ. E. (2010). *Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) ve Ekonomik Büyüme: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G., & Finlay, J. E. (2009). "Fertility, Female Labor Force Participation, and The Demographic Dividend". *Journal Of Economic Growth*, 14, 79-101.
- Bozick, R. (2009). "Job Opportunities, Economic Resources, and the Postsecondary Destinations of American Youth". *Demography*, 46 (3), 493-512.
- Bozkurt, E. & Altın A. (2024). "Üretken Kapasitenin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: MMQR ve CCE Yöntemlerinden Kanıtlar". *Politik Ekonomik Kuram*, 8 (4), 989-1008.

- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications To Model Specification in Econometrics". *The Review Of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Brock, C., & Cammish, N. (1997). *Factors Affecting Female Participation in Education in Seven Developing Countries*. Second Edition. Education Research. London. Department for International Development,
- Bythell, D. (1993). Women in The Workforce. in P. K. O'Brien and R. Quinault, Eds., *The Industrial Revolution and British Society* Cambridge, 31-53.
- Calp Boduroğlu, Y. (2023). *Toplumsal Cinsiyet ve Sosyoekonomik Faktörler Kapsamında Kadın Milletvekilleri Temsilinin Mekânsal Analizi*. (Yüksek Lisan). Çorum: Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Candemir, A. (2009). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler". *Ege Academic Review*, 9 (2), 659-675.
- Chang, T., Gupta, R., Inglesi-Lotz, R., Simo-Kengne, B., Smithers, D., & Trembling, A. (2015). "Renewable Energy and Growth: Evidence from Heterogeneous Panel of G7 Countries Using Granger Causality". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 1405-1412.
- Chen, L., & Zhang, M. (2023). *Common Correlated Effects Estimation Of Nonlinear Panel Data Models*. China: Arxiv Preprint Arxiv:2304.13199.
- Cheng, B. S. (1996). "An Investigation of Cointegration and Causality Between Fertility and Female Labour Force Participation". *Applied Economics Letters*, 3 (1), 29-32.
- Chudik, A., & Pesaran, M. H. (2015). "Common Correlated Effects Estimation of Heterogeneous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors". *Journal of Econometrics*, 188 (2), 393-420.
- Cinel, E. A. (2014). "Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011)". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4 (8), 15-26.

- Collver, A., & Langlois, E. (1962). "The Female Labor Force in Metropolitan Areas: An International Comparison". *Economic Development and Cultural Change*, 10 (4), 367-385.
- Congregado, E., Carmona, M., Golpe, A. A., & Van Stel, A. (2014). "Unemployment, Gender and Labor Force Participation in Spain: Future Trends in Labor Market". *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 17 (1), 53-66.
- Cramer, J. C. (1980). "Fertility and Female Employment: Problems of Causal Direction". *American Sociological Review*, 45 (2), 167-190.
- Crimmins, E. M., & Riddler, E. W. (1985). "College Enrollment Trends Among The Population Thirty-Five and Older: 1972-1982 And Projections To 2000". *Educational Gerontology*, 11(6), 363-385.
- Çağlar, Z. (2023). *Kadınların Siyasal Katılımı Üzerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türk Kadınlar Birliği Örneği*. (Yüksek lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, S., & Özcalık, M. (2014). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Sürdürülebilirlik: Panel Veri Analizi". *Journal of Yasar University*, 9 (33), 5623-5635.
- Çoban, O. (2004). "Beşerî Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (30), 131-142.
- Dalkıranoglu, T. (2006). *Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü ve Cinsiyet Ayrımcılığı: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama*. (Yüksek lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Debnath, A., & Das, S. (2022). "Inter-Relationship Among Female Labour-Force Participation, Fertility and Economic Development: Evidences From India". *Economic Affairs*, 67 (4), 673-680.
- Dedeoğlu, S. (2000). "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği". *Toplum ve Bilim*, 86 (3), 139-170.
- Demiroğlu, E. T. (2014). "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 133-144.

- Doğaner, A. (2022). “Avrupa Birliği Ülkelerinde İşsizlik Histerisi Hipotezinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleriyle Tespiti: 1991-2020 Dönemi”. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72 (2), 753-785.
- Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, (2003), T. C. Resmî Gazete, 25141, 17 Haziran 2003.
- Duce, M., & España, B. D. (2003). “Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): A Methodological Note”. *Banco de España*, 6 (2), 43-49.
- Dutt, A. (2006). “Aggregate Demand, Aggregate Supply and Economic Growth”. *International Review of Applied Economics*, 20 (3), 319-336.
- Dutt, A. (2006). Aggregate Demand, Aggregate Supply And Economic Growth. *International Review Of Applied Economics*, 20(3), 319-336.
- Duverger, M. (1955). *The Political Role Of Women*. France: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). “Cross-Section Dependence In Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator”. MPRA Paper, 17692, 1-26.
- Elverdi, S., & Hayriye, A. T. İ. K. (2021). “İnovasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi”. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6 (10), 183-205.
- Emirmahmutoglu, F., & Kose, N. (2011). “Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels”. *Economic Modelling*, 28 (3), 870-876.
- Enders, W. (2014). *Applied Econometric Time Series* (Fourth Edition). New York: University of Alabama.
- Engelhardt, H., Kögel, T., & Prskawetz, A. (2004). “Fertility and Women's Employment Reconsidered: A Macro-Level Time-Series Analysis for Developed Countries, 1960–2000”. *Population Studies*, 58 (1), 109-120.
- England, P., Garcia-Beaulieu, C., & Ross, M. (2004). “Women’s Employment Among Blacks, Whites, and Three Groups of Latinas: Do More Privileged Women Have Higher Employment?”. *Gender & Society*, 18 (4), 494-509.

- Eren, E. (2020). "1960 Sonrası Türk Eğitim Politikalarında Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi". *Mülkiye Dergisi*, 44 (4), 679-709.
- Ergas, C., & York, R. (2012). "Women's Status and Carbon Dioxide Emissions: A Quantitative Cross-National Analysis". *Social Science Research*, 41 (4), 965-976.
- Fakher, H. A., Ahmed, Z., Acheampong, A. O., & Nathaniel, S. P. (2023). "Renewable Energy, Nonrenewable Energy, and Environmental Quality Nexus: An Investigation Of The N-Shaped Environmental Kuznets Curve Based On Six Environmental". *Energy*, 263, 1-12.
- Falconi, A. M., Weber, A. M., Cullen, M. R., Stefanick, M. L., Michael, Y. L., & Darmstadt, G. L. (2020). "Shifts in Women's Paid Employment Participation During the World War II Era and Later Life Health". *Journal of Adolescent Health*, 66 (1), 42-50.
- Fatima, A., & Sultana, H. (2009). "Tracing Out the U-Shape Relationship Between Female Labor Force Participation Rate and Economic Development for Pakistan". *International Journal of Social Economics*, 36, 182–198.
- Fredriksson, P. G., & Wang, L. (2011). "Sex and Environmental Policy in the US House of Representatives". *Economics Letters*, 113 (3), 228-230.
- Global Footprintnetwork (GFN), (2024). Ecological Footprint Sayısı. Erişim Tarihi 23.11.2024),Link:https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.261344132.882321611.1671021990-15731592.1671021990#/analyzeTrends?type=EFCpc&cn=221.
- Goldin, C. (2016). "*Human Capital*". In C. Diebolt & M. Hauptert (Eds.), *Handbook of Cliometrics* (ss. 55-86) içinde. Heidelberg, Germany: Springer Verlag.
- Göcen, S. (2021). "Is There A Bidirectional Relationship Between Female Labour Force Participation And Economic Development In Middle Eastern Countries? Evidence From A Bootstrap Panel Granger Causality Test". *Applied Economics Letters*, 28 (19), 1661-1665.
- Gray, E., & Evans, A. (2019). "Changing Education, Changing Fertility: A Decomposition of Completed Fertility in Australia". *Australian Population Studies*, 3 (2), 1-15.

- Granger, C. W. J. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods". *Econometrica*, 37 (3), 424-438.
- Greenwood, J., Seshadri, A., & Yorukoglu, M. (2002). "Engines of Liberation". *The Review of Economic Studies*, 72 (1), 109-133.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri* (Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen). İstanbul: Literatür Yayınları. Beşinci Basımdan.
- Gurven, M., & Hill, K. (2009). "Why Do Men Hunt? A Reevaluation of 'Man the Hunter' and the Sexual Division of Labor". *Current Anthropology*, 50 (1), 51-74.
- Güler, A. (2018). "Beşeri Sermaye, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dışa Açıklık Oranının Büyüme Performansı Üzerine Etkisi: Türkiye İçin ARDL Sınır Testi Uygulaması". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 347-360.
- Günay, D., & Günay, A. (2016). "Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Okullaşma Oranları ve Gelişmeler". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6 (1), 13-30.
- Güneş, C. (2017). *Panel Veri Kesikli Tercih Modelleri ile Türkiye'de İşgücüne Katılım Kararının Analizi*. (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haberler, G. (1936). "Mr. Keynes' Theory of the 'Multiplier': A Methodological Criticism". *Zeitschrift für Nationalökonomie/Journal of Economics*, 299-305.
- Hamilton, M. J. (2021). Collective Computation And The Emergence Of Hunter-Gatherer Small-Worlds. *Biorxiv*, 1-28.
- Hobikoğlu, E., Sezgin, F., & Sart, G. (2018). "Kadınların Yükseköğrenime Devamını Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi: Arap Dünyası Örneği". *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 207-228.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data (Second Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hughes, J. J., & Perlman, R. (1984). *The Economics of Unemployment: A Comparative Analysis of Britain and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Igweh, F. K., & Chukwuka, E. J. (2024). "Strategic Impact of Knowledge Entrepreneurship on Foreign Direct Investment in Nigeria". *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 21 (1), 1699-1717.
- IPCC. (2023). Climate Change 2023 Synthesis Report Summary For Policymakers. Erişim Tarihi 23.11.2024), Link: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>
- IPU (2023). Women in Parliament in 2023. Erişim Tarihi 23.11.2024), Link: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2024-03/women-in-parliament-2023>.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). "Türkiye’de Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 50-68.
- Karabıyık, İ. (2012). "Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32 (1), 231-260.
- Karanfil, M. (2016). "AR-GE Harcamalarının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi: Avrupa Birliği ve Türkiye İçin Panel Veri Analizi". *Journal of Life Economics*, 3 (4), 219-234.
- Kardaşlar, A. (2022). "Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Küreselleşme Sürecinin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği". *Business and Economics Research Journal*, 13 (3), 385-401
- Karluk, R. (1973). "Enflasyon Kavramı ve Sonuçları". *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 9 (1), 201-219.
- Kenworthy, L., & Malami, M. (1999). "Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis". *Social Forces*, 78 (1), 235-268.
- Kettell, S. (2013). "Faithless: The Politics of New Atheism". *Secularism and Nonreligion*, 2 , 61-72.
- Khabiba, R., & Quarina, Q. (2019, July). "Do Educated Wives Work Longer Hours? Analyzing the Effect of Educational Attainment on Working Hours among Married Couples in Indonesia". In *Asia Pacific Business and Economics Conference (APBEC 2018)* 89. 235- 242. Atlantis Press.

- Kibritçioğlu, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme”. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 1-22.
- Kim, H. S. (2014). “Female Labour Force Participation And Fertility In South Korea”. *Asian Population Studies*, 10 (3), 252-273.
- Kitzes, J., Galli, A., Bagliani, M., Barrett, J., Dige, G., Ede, S. ve diğerleri. (2009). “A Research Agenda For Improving National Ecological Footprint Accounts”. *Ecological Economics*, 68 (7), 1991-2007.
- Klasen, Stephan and Janneke Pieters (2012), “Push or Pull? Drivers of Female Labor Force Participation during India’s Economic Boom”, IZA Discussion Paper 6395, Institute for the Study of Labor, Bonn. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2019447>
- Koç, Ü., & Apaydın, Ş. (2020). “İktisadi Büyüme ve Rüzgâr Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz”. *Fiscaoeconomia*, 4 (3), 595-612.
- Koçak, E., & Şarkgüneşi, A. (2017). “The Renewable Energy and Economic Growth Nexus in Black Sea and Balkan Countries”. *Energy Policy*, 100, 51-57.
- Kohn, M. (1986). “Monetary Analysis, The Equilibrium Method, and Keynes's 'General Theory’”. *Journal of Political Economy*, 94 (6), 1191-1224.
- Korkmaz, Ö., & Develi, A. (2012). “Türkiye’de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki İlişki”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 1-25.
- Köse, M. (2016). “Türkiye’de 1942-1962 Yılları Arası Kız Çocukların Okullaşması Sorununun Günümüzle Karşılaştırılması”. *Bartın University Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 34-53.
- Krause, K., & Schramm, K. (2011). “Thinking Through Political Subjectivity”. *African Diaspora*, 4 (2), 115-134.
- Kurtaran, A. (2007). “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 367-382.
- Kuznets, S. (1973). “Modern Economic Growth: Findings and Reflections”. *The American Economic Review*, 63 (3), 247-258.

- Küçükbay, F., & Kocabaş, İ. Ü. (2023). “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılım Oranını Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12 (32), 29-51.
- Lebe, F. (2016). “Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2), 177-194.
- Lechman, E., & Kahur, H. (2015). “Economic Growth and Female Labour Force Participation: Verifying the U-Feminization Hypothesis. New Evidence for 162 Countries Over the Period 1990-2012”. *Economics and Sociology*, 8 (1), 246-257.
- Lim, L. L. (2002). Female Labour-Force Participation. *Geneva, Switzerland: International Labour Organization*, 203-221. Link: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/unpd_egm_200203_backgroundpaper_female_labour-force_participation_lim.pdf
- Liu, Y. (2019). “Standard For Ecological Sustainability Of Regional Land Utilization Based On Ecological Footprint: Establishment And Empirical Study”. *Applied Ecology And Environmental Research*, 17 (3), 5677-5692. https://doi.org/10.15666/Aeer/1703_56775692
- Mahbuba, L. A., & Setyowati, E. (2023). “The Effect Of GDP, Fertility Rate, And Female Education On Female Labor Force Participation Rate (LFPR) In ASEAN”. *Proceeding ISETH (International Summit On Science, Technology, And Humanity)*, 181-190.
- Maher, M., Zhao, Y., & Tang, C. (2022). “Inflation and Education Expenditure: Evidence From Egypt”. *Journal Of Economics and Sustainable Development*, 13 (4), 71-82.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N., & Kandır, E. D. (2015). “Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 45-60.
- Marjanović, I., Popović, Ž., & Milanović, S. (2024). “Determinants Of Female Labour Force Participation: Panel Data Analysis”. *Central European Business Review*, 13 (2), 69-88.

- Martin, T. C. (1995). "Women's Education and Fertility: Results From 26 Demographic and Health Surveys". *Studies In Family Planning*, 26 (4), 187-202.
- Mavisakalyan, A., & Tarverdi, Y. (2019). "Gender and Climate Change: Do Female Parliamentarians Make Difference?". *European Journal of Political Economy*, 56, 151-164.
- Mekonnen, W., & Worku, A. (2011). "Determinants of Fertility In Rural Ethiopia: The Case Of Butajira Demographic Surveillance System (DSS)". *BMC Public Health*, 11 (782), 1-6.
- Menyah, K., Nazlioglu, S., & Wolde-Rufael, Y. (2014). "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth In African Countries: New Insights From A Panel Causality Approach". *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Mercan, M. (2014). "Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi". *Ege Akademik Bakış*, 14 (2), 231-245.
- Merter, F. (2007). "Kızların Okullaşması Açısından Bazı Avrupa Birliği Topluluğu Üyesi Ülkeler ve Asya Ülkelerinin Karşılaştırılması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007 (16), 221-244.
- Mincer, J. (1962). *Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply*. In *Aspects of Labor Economics* (ss.,63-105). Princeton: Princeton University Press.
- Miningou, E. W., & Tapsoba, S. J. (2020). "Education Systems And Foreign Direct Investment: Does External Efficiency Matter?". *Journal of Applied Economics*, 23 (1), 583-599.
- Mishra, V., & Smyth, R. (2010). "Female Labor Force Participation and Total Fertility Rates In The OECD: New Evidence From Panel Cointegration and Granger Causality Testing". *Journal of Economics and Business*, 62 (1), 48-64.
- Mishra, V., Nielsen, I., & Smyth, R. (2010). "On The Relationship Between Female Labour Force Participation And Fertility In G7 Countries: Evidence From Panel Cointegration And Granger Causality". *Empirical Economics*, 38, 361-372.

- Moon, H. R., & Perron, B. (2014). "Peter Cb Phillips's Contributions To Panel Data Methods". *Econometric Theory*, 30 (4), 882-893.
- Mujahid, N., & Uz-Zafar, N. (2012). "Economic Growth-Female Labour Force Participation Nexus: An Empirical Evidence For Pakistan". *The Pakistan Development Review*, 51 (4) 565-585.
- Murphy, K. M., & Topel, R. (1997). "Unemployment and Nonemployment". *The American Economic Review*, 87 (2), 295-300.
- Nandi, A., Bagdi, A., Ghosh, B., Chatterjee, A., Das, T., Hader, T., & Haque, L. (2024). "Kanyashree Prakalpa As A Catalyzer For Development Of Women's Education In West Bengal, India". *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 22 (2), 222-232.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2006). "Female Labour Force Participation, Fertility and Infant Mortality In Australia: Some Empirical Evidence From Granger Causality Tests". *Applied Economics*, 38 (5), 563-572.
- Nazah, N., Duasa, J., & Arifin, M. I. (2021). "Fertility and Female Labor Force Participation in Asian Countries; Panel ARDL Approach". *Jurnal Ekonomi & Studi Pembangunan*, 22 (2), 272-288.
- Nguyen, M. Q., Dimou, M., Vu, T. T. H., Schaffar, A., The, C. P., & Nguyen, N. Q. (2024). "Testing the Ecological Footprint of Economic Growth in Developing Countries. The Case of Vietnam". *Journal of International Development*, 36 (5), 2457-2477.
- Norgaard, K., & York, R. (2005). "Gender Equality and State Environmentalism". *Gender & Society*, 19 (4), 506-522.
- Nugent, C., & Shandra, J. M. (2009). "State Environmental Protection Efforts, Women's Status, and World Polity: A Cross-National Analysis". *Organization & Environment*, 22 (2), 208-229.
- OECD. (2008). Gender And Sustainable Development: Maximising The Economic, Social And Environmental Role Of Women. <https://www.Oecd.Org/Social/40881538.Pdf>

- OECD. (2020). Education At A Glance 2020: OECD Indicators. OECD Publishing
- Olaoye, O. (2024). "Environmental Quality, Energy Consumption and Economic Growth: Evidence From Selected African Countries". *Green and Low-Carbon Economy*, 2 (1), 28-36.
- Osamor, P. E., & Grady, C. (2016). "Women's Autonomy in Health Care Decision-Making in Developing Countries: A Synthesis of the Literature". *International Journal of Women's Health*, 191-202.
- Özbek, S. (2023). "Ekonomik Büyüme, Küreselleşme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: ASEAN-5 Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14 (37), 123-138.
- Özdemir, N. A. (2024). "G-20 Ülkelerinde CO2 Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Kentleşme ve Yenilenebilir Enerji Tüketimi İlişkisi". *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 20 (1), 276-287.
- Özer, M., & Biçerli, K. (2003). "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 55-85.
- Özkök, C. S., & Polat, M. A. (2020). "Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve Kentleşmenin Kadınların İşgücüne Katılımına Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama". *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 9 (17), 63-76.
- Özsağır, A. (2008). "Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008 (1), 332-347.
- Paxton, P., & Kunovich, S. (2003). "Women's Political Representation: The Importance of Ideology". *Social Forces*, 82 (1), 87-113.
- Pelša, I. , & Băliņa, S. (2022). "Development Of Economic Theory – From Theories Of Economic Growth And Economic Development To The Paradigm Of Sustainable Development". *DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting*, 7 (1), 91-101.
- Pesaran, M. H. (2006). "Estimation And Inference In Large Heterogeneous Panels With A Multifactor Error Structure". *Econometrica*, 74 (4), 967–1012.

- Pesaran, M. H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence". *Journal Of Applied Econometrics*, 22 (2), 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). "Testing Slope Homogeneity In Large Panels". *Journal Of Econometrics*, 142 (1), 50-93.
- Pesaran, M. H., (2004). "General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels". *Cesifo Working Paper Series No. 1229*; IZA Discussion Paper No. 1240. Available at: SSRN: <https://ssrn.com/abstract/4572504>.
- Philipsen, D. (2023). "What Counts—Why Growth Economics Is Failing Us". *Journal Of Consumer Culture*, 23 (3), 536-554.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. (2011). *Yerel Siyaset ve Kadın Katılımı: İstanbul ve Kocaeli'nde Niteliksel Bir Araştırma* (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rogmans, T., & Ebbers, H. (2013). "The Determinants Of Foreign Direct Investment In The Middle East North Africa Region". *International Journal Of Emerging Markets*, 8 (3), 240-257.
- Rose, E. K. (2018). "The Rise and Fall of Female Labor Force Participation During World War II in the United States". *The Journal of Economic History*, 78 (3), 673-711.
- Rosen, A. M. (2015). "The Wrong Solution At The Right Time: The Failure of The Kyoto Protocol On Climate Change". *Politics & Policy*, 43 (1), 30-58.
- Rosenfeld, R. A. (1996). "Women's Work Histories". *Population And Development Review*, 22, 199-222.
- Rousseau, J. J. (1988). *On The Social Contract*. D. A. Cress (çev.). Indiana: Hackett Publishing Company.
- Yurdakul, S., (1994). *Çalışan Kadının Korunması (Avrupa Topluluğu ve Türkiye Boyutları)* (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sapiro, V. (1981). "Research Frontier Essay: When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women". *American Political Science Review*, 75 (3), 701-716.

- Sarıçoban, K., Kösekahyaoğlu, L., & Erkan, B. (2024). "G20 Ülkelerinin Teknoloji Yoğunluklarına Göre İhracat Rekabet Güçlerinin Belirlenmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (11), 594-609.
- Satrovic, E., & Adedoyin, F. F. (2022). "An Empirical Assessment of Electricity Consumption and Environmental Degradation in The Presence of Economic Complexities". *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (52), 78330-78344.
- Selim, S., & Güven, E. T. A. (2014). "Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometriik Analizi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 127-145.
- Shah, S. Z. A., Riaz, M. M. A. U., & Asghar, M. A. U. (2021). "Role of Education and Labor Force Participation in Influencing Women Empowerment in Pakistan: A Case Study of District Khanewal". *Pakistan Social Sciences Review*, 5 (4), 601-614.
- Sharif, A., Baris-Tuzemen, O., Uzuner, G., Ozturk, I., and Sinha, A. (2020). "Revisiting the Role of Renewable and Non-Renewable Energy Consumption on Turkey’s Ecological Footprint: Evidence from Quantile ARDL Approach". *Sustainable Cities and Society*, 57, 1-12.
- Shimamoto, K., & Gipson, J. D. (2017). "Examining the Mechanisms by Which Women’s Status and Empowerment Affect Skilled Birth Attendant Use in Senegal: A Structural Equation Modeling Approach". *BMC Pregnancy and Childbirth*, 17, 1-11.
- Shuangshuang, Y., Zhu, W., Mughal, N., Aparcana, S. I. V., & Muda, I. (2023). "The Impact of Education and Digitalization on Female Labour Force Participation in BRICS: An Advanced Panel Data Analysis". *Humanities and Social Sciences Communications*, 10 (1), 1-9.
- Sipahi, B. B. (2021). "Türkiye’de Eğitim Harcamaları Gelir Dağılımı ve Enflasyon İlişkisi: Eşbütünleşme Analizi". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11 (2), 553-567.

- Sipahi, B. B., & Atalay, E. (2021). “Kadınların İş Gücüne Katılımında Doğurganlık ve Okullaşmanın Etkisi: Türkiye Örneği”. *Turkish Studies*, 16 (6), 1731-1748.
- Skadsen, Chaney, “Fertility and Female Labor Force Participation: The Role of Legal Access to Contraceptives” (2017). *Stevenson Center for Community and Economic Development—Student Research*. 1-29.
- Standing, G. (1976). “Education and Female Participation in the Labour Force”. *International Labour Review*, 114 (3), 281-297.
- Standing, G. (1978). *Labor Force Participation And Development*. Geneva, Switzerland: International Labour Organization.
- Stojanov, D. (2009). “Keynes and Economic Crisis: Some Reconsiderations”. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta U Rijeci: Časopis Za Ekonomsku Teoriju i Praksu*, 27 (2), 293-310.
- Sumbas, A. (2015). “Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (53), 103-121.
- Sun, J., Li, Z., Wang, H., & Liu, T. (2017). “The Development And Prospect Of Economic Growth Theory”. In *International Conference On Management Science And Innovative Education*. China, 14–15 October.
- Sundström, A., & McCright, A. M. (2014). “Gender Differences in Environmental Concern Among Swedish Citizens and Politicians”. *Environmental Politics*, 23 (6), 1082-1095.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). “Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model”. *Econometrica*, 38 (2), 311-323.
- Taban, S., & Kar, M. (2006). “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 159-182.
- Tam, H. (2011). “U-Shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence”. *Economics Letters*, 110 (2), 140-142.
- Tambunan, D. (2021). “Politics and Power: A Critical Perspective on Legitimacy”. *Journal of Social Political Sciences*, 2 (4), 328-341.

- Tamimi, O., & Orbán, I. (2020). "Hyperinflation and Its Impact on The Financial Results". *Intelektinė Ekonomika*, 14 (2), 5-16.
- Tansel, A. (2002). "Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Section Estimates". *METU/ERC Working Paper*, (02/3). 1-61. Link: file:///C:/Users/esrag/Downloads/ssrn-301946%20(2).pdf
- Taşseven, O. (2017). "The Relationship Between Economic Development and Female Labor Force Participation Rate: A Panel Data Analysis". *Global Financial Crisis and Its Ramifications On Capital Markets: Opportunities And Threats in Volatile Economic Conditions*, 555-568.
- Taşseven, Ö., Altaş, D., & Ün, T. (2016). "The Determinants of Female Labor Force Participation for OECD Countries". *International Journal of Economic Studies*, 2 (2), 27–38.
- Terzi, H. (2004). "Türkiye’de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1924-2002)". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 59-75.
- Tomul, E. (2007). "Türkiye’de Eğitime Katılım Üzerinde Gelirin Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (22), 122-131.
- Topal, M. H., & Ünver, M. (2016). "Yolsuzluğun Belirleyicileri: Kırılgan Ekonomiler İçin Panel Eş-Bütünleşme Analizi". *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 58-68.
- Tsamadias, C., & Prontzas, P. (2012). "The Effect of Education on Economic Growth in Greece Over the 1960–2000 Period". *Education Economics*, 20 (5), 522-537.
- Turan, S. A. (2010). *Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler* (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜİK. (2023). İşgücü İstatistikleri Mikro Veri Seti 2023, Yayın No: 4738, ISBN 978-625-8368-76-5, Ankara: Türkiye

- Tzannatos, Z. (1999). "Women and Labor Market Changes in the Global Economy: Growth Helps, Inequalities Hurt and Public Policy Matters". *World Development*, 27 (3), 551-569.
- Ucal, M., and Günay, S. (2018). "Female Employment Status: A Survey Analysis of Selected Member States of the Arab League". *Eurasian Economic Review*, 9 (3), 373-394.
- Udemba, E. N. (2020). "A Sustainable Study of Economic Growth and Development Amidst Ecological Footprint: New Insight from Nigerian Perspective". *Science of the Total Environment*, 732, 1-10.
- UN (2020). *The Sustainable Development Goals Report 2020*, Erişim Tarihi: 23.11.2024, Link:<https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf>
- UNCTAD, (1999), *Foreign Direct Investment Report and The Challenge Of Development*. World Investment Report, United Nations, New York and Geneva, Erişim Tarihi: 23.11.2024, Link:https://unctad.org/system/files/official-document/wir1999_en.pdf
- Uysal, U. (2019) *Ekonomik Değişkenler Arasındaki Nedensellik Araştırması ve Döviz Kuru ile Tüketici Enflasyonu Değişim Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ünsal, E. M. (2017). *Makro İktisat* (Genişletilmiş 11. Baskı). Ankara: Murat Yayıncılık.
- Van Den Berg, H. (2013). "Growth Theory After Keynes, Part I: The Unfortunate Suppression of the Harrod-Domar Model". *Journal of Philosophical Economics*, 7 (1), 2-23.
- Verick, S. (2014). "Female Labor Force Participation in Developing Countries". *IZA World of Labor*, 87, 1-10.
- Weller, R. H. (1977). "Wife's Employment and Cumulative Family Size in the United States, 1970 and 1960". *Demography*, 14 (1), 43-65.

- Westerlund, J. (2008). "Panel Cointegration Test of the Fisher Effect". *Journal of Applied Econometrics*, 23 (2), 193-233.
- Wolde-Rufael, Y., & Mulat-Weldemeskel, E. (2021). "Do Environmental Taxes and Environmental Stringency Policies Reduce CO2 Emissions? Evidence from 7 Emerging Economies". *Environmental Science and Pollution Research*, 28 (18), 22392-22408.
- World Bank (2024). World Development Indicators. Fertility Rate, Total. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). Foreign Direct Investment, Net Inflows. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). GDP Per Capita. Erişim Tarihi 09.9, 2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). Inflation, consumer prices. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). Labor force, female. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). Proportion of Seats Held by Women in National Parliaments. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). School Enrollment. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR.FE>.
- World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). Unemployment, Total. Erişim Tarihi 09.9.2024, Link: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>.

- Xue, F. H., & Cheng, L. (2010). "Dynamic Effects of the Chinese GDP and Number of Higher Education Based on Cointegrating". *Canadian Social Science*, 6 (4), 73-80.
- Yalçinkaya, Ö., & Kaya, V. (2017). "Doğal İşsizlik Oranı mı Yoksa; İşsizlik Histerisi mi?: OECD Ülkeleri İçin Yeni Nesil Panel Birim Kök Testlerinden Kanıtlar (1980-2015)". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (33), 1-18.
- Yaylali, M., & Lebe, F. (2011). "Beşerî Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi". *Marmara University Journal of the Faculty of Economic & Administrative Sciences*, 30 (1).
- Yenilmez, F., & Kılıç, E. (2018). "Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 55-76.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı* (4. Baskı). İstanbul: Beta.
- Yılancı, V., & Aydın, M. (2018). "Türkiye’de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: RALS-EG Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 101-112.
- Yıldırım, Z. (2014). "The Unemployment Rate and Labor Force Participation Rate Nexus for Female: Evidence from Turkey". *International Journal of Economics and Finance*, 6 (5), 139-147.
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y., & İzci, F. (2008). "Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İş Görenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 89-114.
- Youssef, N. H. (1972). "Differential Labor Force Participation of Women in Latin American and Middle Eastern Countries: The Influence of Family Characteristics". *Social Forces*, 51 (2), 135-153.
- Yurtkuran, S., & Terzi, H. (2015). "Does Education Affect Economic Growth in Turkey? A Causality Analysis". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 19-38.

- Zaheer, R., & Qaiser, S. (2016). "Factors That Affect the Participation of Female in Labor Force: A Macro Level Study of Pakistan". *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7 (2), 20-24.
- Zeren, F., & Savrul, B. K. (2017). "Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30), 87-103.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Esra GÜNEY
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	

İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	

